

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

ТОЛСТА СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 811.161.2:340.113](477)

ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ЗАКОНОДАВЧИХ АКТАХ УКРАЇНИ

Спеціальність: 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник —
кандидат філологічних наук, доцент
Леута О.І., Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри української мови

КИЇВ — 2006

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	14
1.1. Поняття “термін”, “правничий термін” у сучасній лінгвістиці	14
1.2. Загальнономовна тенденція до типізації термінотворчої системи	22
1.3. Продуктивні субстантивні термінотворчі типи іменників	32
1.3.1. Суфіксальні типи	34
1.3.2. Типи з нульовим суфіксом	41
1.3.3. Префіксальні типи	41

1.3.4. Типи термінів-іменників прикметникового відмінювання	44
1.3.5. Типи складних термінів-іменників	44
1.3.6. Суфіксально-складні типи	45
1.3.7. Абревіація	46
Висновки до розділу 1	48
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	52
2.1. Українські загальноновживані слова та правничі терміни, що стосуються поняття “влада”	64
2.2. Українські загальноновживані слова та правничі терміни, що стосуються поняття “благодійність”	70
2.3. Українські загальноновживані слова та правничі терміни, що стосуються поняття “підприємництво”	73
2.4. Українські загальноновживані слова та правничі терміни, що стосуються найменувань різних громадських об’єднань	78
2.5. Номінації осіб як елементи лексичної системи української мови і як правничі терміни	82
2.5.1. Номінації осіб, що позначають “знедолених”	82
2.5.2. Номінації, що позначають осіб як учасників певних суспільних відносин	85
2.5.3. Збірні найменування осіб	90
2.6. Слова, що позначають майнові та фінансові відносини як одиниці загальноновживані і як правничі терміни	92
2.7. Слова, що позначають назви документів як одиниці загальноновживані і як правничі терміни	97
2.8. Номінації дій як елементи лексичної системи мови і як правничі терміни	99
Висновки до розділу 2	103
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМА СЕМАНТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВНИЧИХ ТЕРМІНІВ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ	107
3.1. Основні класифікації правничих термінів	107
3.1.1. Співвідношення терміна і поняття	114
3.1.2. Особливості використання правничих термінів у текстах законодавчих актів України	118
3.1.3. Особливості побудови і композиції юридичних документів ...	138
3.1.4. Поняття єдності правничої термінології	143
3.2. Проблема семантичної інтерпретації правничого тексту, зумовлена лексичним паралелізмом із загальноновживаними словами	148
3.3. Шляхи подолань труднощів семантичної інтерпретації лексичних одиниць юридичного тексту	151
Висновки до розділу 3	159
ВИСНОВКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	175
ДОДАТОК А	190

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВТСУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. — 1440 с.
- ПЮЕ — Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В. В. Головченко та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 528 с.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. — К.: Наукова думка, 1970 — 1980.
- ЮЕ — Юридична енциклопедія: В 6 т. / За ред. Ю.С. Шемшученка. — К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998 — 2001. — Т.1 — 3.
- ЮТТС — Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. — 2-ге вид., стереотипне. — К.: Либідь, 2004. — 320 с.

ВСТУП

Одним з актуальних питань сучасної лінгвістики є комплексне дослідження терміносистеми української мови, яка є основним інформативним

шаром лексики. Українська термінологія вже упродовж двох століть повертає до себе увагу багатьох учених, фахівців, ентузіастів національного відродження.

Особливістю нашого часу, який межує не лише зі століттями, а й тисячоліттями, є те, що нарешті після багатьох років поневірянь та утисків українська мова знову зайняла своє гідне місце в усіх сферах життєдіяльності, і зокрема у науковій галузі.

У зв'язку з набуттям українською мовою статусу державної виникла нагальна потреба розбудови власне української термінології. Розпочинається активний перегляд національних норм термінотворення і терміновживання, зокрема посилюється увага до досвіду термінознавців.

Українська правнича система, ґрунтуючись на принципово новій національній та державній основі, потребує, і це безсумнівно, адекватної сучасної термінологізації з урахуванням специфіки національної мови та міжнародних стандартів, з орієнтацією на точне послідовне вживання термінологічних одиниць і термінології в цілому та високий рівень мовної культури.

Цілком закономірно, що увагу науковців у сфері правничої термінології привертала переважно українсько-російські мовні зв'язки, що з огляду на факт довготривалого перебування України під впливом російської мови здається цілком виправданим. Однак довготривале функціонування в нашому законодавстві й судочинстві російської мови нині зумовлює поняттєву неузгодженість термінів, що може призводити до комунікативної неточності, невиправданості. Отже, на сучасному етапі важливим завданням вітчизняного термінознавства є стандартизація одиниць і вивчення умов їхнього функціонування у різних типах комунікативних ситуаціях, а також удосконалення аналізу різновиду субмови права, яким є мова законодавства.

Для запобігання чи усунення термінологічних та стилістичних помилок необхідно проводити лінгвістичні експертизи законопроектів, розробляти мовні рекомендації щодо правильного вживання правничих термінів.

Формування правничої термінології, як і взагалі всього словникового складу української мови, органічно і тісно пов'язане з історією держави, виробництва, побуту, науки, суспільних відносин тощо. Хоча деякі терміноодиниці з'явилися ще за часів Київської Русі (наприклад, такі, як *суд*, *вирок*, *правда*, *закон*), українська правнича термінологія як система почала активно розвиватися з другої половини XIX ст. і зараз перебуває у стадії інтенсивного розвитку та збагачення, про що свідчать видані в останні роки перекладні (дво- і багатомовні) словники юридичної термінології, юридична енциклопедія. Розпочинається активний перегляд національних норм термінотворення і терміновживання, зокрема зростає увага до досвіду та фондів термінознавців.

На потребу нагального впорядкування україномовного поняттєвого апарату юриспруденції та подальшого дослідження питань правничої термінології неодноразово звертали увагу українські мовознавці та юристи: О. Сербенська (історія становлення), Г. Онуфрієнко і Н. Руколянська (словотвір),

С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко (загальна характеристика мови законодавства), Н. Артикуца, Ю. Прадід, О. Юрчук (теорія юрислінгвістики), Б. Стецюк (карно-процесуальна лексика), І. Гумовська (словотвір і семантико-функціональні аспекти юридичної терміносистеми), С. Кравченко (стиль законодавства), В. Демченко та М. Леоненко (функціонування юридичної термінології), І. Кочан і А. Токарська (культура юридичної мови), а також Г. Їжакевич, О. Копиленко, В. Радецька, В. Сімонок, З. Тростюк (різні лінгвістичні характеристики юридичних термінів) та ін.

Питання теоретичних проблем термінознавства, походження та розвитку окремих терміносистем, особливостей функціонування термінів мають давню історію свого дослідження в працях Г. Винокура, О. Реформатського, Д. Лотте, О. Ахманової, М. Баскакова, Т. Канделакі, В. Даниленко, В. Лейчика, О. Суперанської.

У сучасній україністиці проблеми термінології постійно перебувають у центрі уваги науковців. Цими проблемами займаються Комітет наукової термінології НАНУ, відділ термінології Інституту української мови НАНУ, багато лексикологів. Новітні теоретичні дослідження представлені в працях Л. Полюги, І. Кочан, Г. Мацюк, Л. Симоненко, О. Тараненка та ін.

Об'єктами мовознавих досліджень у різні роки стали галузеві терміносистеми: економічна (Т. Панько, О. Покровська), психологічна (Л. Веклинець), геологічна (М. Годована), юридична (О. Сербенська), гідромеліоративна (Л. Малевич), нафтогазова (С. Дорошенко), медична (І. Корнейко, Н. Місник, Т. Лепеха), образотворча (Б. Михайлишин), релігійна (З. Куньч), військова (Т. Михайленко, Л. Мурашко), друкарська (Е. Огар), дипломатична (Н. Поліщук) та ін. Праці названих дослідників орієнтовані на вивчення діахронічних особливостей відповідних терміносистем, їх структурно-семантичних особливостей, проблем кодифікації та специфіки функціонування

Серед багатьох чинників, що зумовлюють необхідність подальшого детального вивчення української правничої термінолексики вирізняються насамперед два. По-перше, вітчизняна правнича термінологія донині ще повністю не досліджена, а по-друге, актуальною є потреба багатоаспектного системного аналізу всіх складників лексичної системи української мови, особливостей їх структурних взаємозв'язків та функціонування.

Досліджуючи проблеми вітчизняної термінології, слід зважати на той факт, що протягом тривалого часу вона практично не мала сприятливих умов для розвитку. Л. Симоненко зауважує, що “заборона української мови як засобу літературного спілкування затримувала її стильову диференціацію, а водночас і формування термінологічного фонду. Розвиток української мови (а відповідно й термінології) на власній етнічно-мовній основі найбільше гальмували недержавний статус рідної мови та її територіальна роз'єднаність” [112, с. 3].

З упровадженням української мови в усі сфери життя перед ученими-термінознавцями постає завдання унормувати галузеві терміносистеми на власне національному ґрунті, укласти словники спеціальних одиниць окремих наук з урахуванням нових тенденцій і традицій термінотворення, сформувати

цілісну методику дослідження термінів.

Зважаючи на вищезазначене, **актуальність теми** дисертаційного дослідження визначається:

- усвідомленою потребою українського суспільства в мовному забезпеченні термінотворчих процесів та цілісного опису системи правничих номінацій як терміноапарату правочинства;
- особливою роллю системи правничих термінів у регулюванні системи правових відносин у суспільстві;
- складністю та синкретизмом значень багатьох понять правочинства, відсутністю чіткої регламентації їх вживання, реалізації назв у різних контекстах, комунікативних ситуаціях;
- необхідністю поглибленого вивчення стилістичного використання правничих термінів з метою подальшої їхньої стандартизації й кодифікації;
- подальше лінгвістичне опрацювання правничих термінів, які відображають систему понять спеціальної галузі наукового знання, безпосередньо пов'язане з вирішенням цілого ряду проблем — визначення природи терміна як знака спеціальних понять, встановлення взаємозв'язків між означуваним і означуючим знака, виявлення дериваційного потенціалу термінологічної лексики, дослідження загальних тенденцій розвитку терміносистеми та її впорядкування.

Правнича термінологія, що стала предметом дослідження — це терміносистема, яка нині перебуває у стані формування. Тому вивчення загальних тенденцій її розвитку, дослідження дериваційного потенціалу сучасної терміносистеми, продуктивності / непродуктивності словотвірних типів є актуальним як у теоретичному, так і в практичному плані.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до пріоритетних напрямів наукових досліджень МВС України, які потребують першочергового вивчення й упровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ України на період 2001 — 2009 рр. (наказ МВС України № 755 — 04), планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ України на 2005 — 2007 рр.

Тема дисертації затверджена науковою координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України 16 грудня 2004 р., протокол № 24.

Мета роботи — виявити на матеріалі законодавчих актів України ресурси термінотворчого потенціалу юриспруденції, характерні риси правничої терміносистеми української мови як репрезентанта тенденцій розвитку відповідної субмови, а також труднощі в процесі семантичної інтерпретації юридичних текстів, і шляхи їх подолання. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Визначити особливості загальномовної тенденції до типізації термінотворчої системної продуктивності.

2. З'ясувати основні типи термінотворення і їх продуктивність у терміносистемі юриспруденції.
3. Системно описати структуру лексико-семантичного поля правничої термінології законодавчих актів України, визначивши основний набір семантичних ознак, релевантних для різних розділів правничої термінології, та зіставити ці набори і їхню структуру зі словами, що організовують відповідну систему понять у повсякденному мовленнєвому вживанні.
4. Виявити та комплексно дослідити труднощі, які виникають у практиці використання нормативно-правових актів через відсутність чітких визначень правничих понять, законодавчих дефініцій, єдності термінології.
5. Дослідити особливості використання правничих термінів у юридичному дискурсі.
6. Зіставити правничі терміни з омонімічними словами та відповідними загальнонавжаними одиницями української мови для виявлення неправильної чи неточної інтерпретації правничої термінології.
7. На основі зіставлення правничої та загальнонавжаної системи герменевтичних понять і їх диференційних ознак запропонувати шляхи для удосконалення української правничої термінології з метою її уніфікації та систематизації.
8. Висвітлити доцільність уведення законодавчих дефініцій у тексти нормативно-правових актів.
9. Укласти словник правничих термінів і словосполучень, які вживаються в текстах нормативно-правових актів України.

Об'єктом дослідження є правнича терміносистема сучасної української літературної мови в законодавчих актах України, її структура, функціонування і розвиток.

Предметом дослідження є основні дериваційні процеси формування правничої термінології, семантичне поле та функціональні особливості правничої термінології української мови, українські загальнонавжані слова як дублети правничих термінів, проблема семантичної інтерпретації правничих термінів у юридичному дискурсі.

Методи дослідження. Вибір **методів** аналізу зумовлений специфікою об'єкта та завданнями дослідження. У дисертації використано такі методи та прийоми, які є найдоцільнішими для опису й аналізу правничої термінології і забезпечують розуміння термінотворення як живого мовно-мовленнєвого процесу: лінгвістичне спостереження, узагальнення та наукова інтерпретація мовних фактів здійснюються за допомогою *описового методу*. Для вирішення дослідницьких завдань також були застосовані *методи компонентного, дистрибутивного аналізу, трансформаційної методики, зіставлення словникових дефініцій тлумачних та юридичних словників*.

Матеріалом дисертаційної роботи (картотека складає 2 138 словоформ) є терміни української терміносистеми права, що нормативно вживаються в законодавстві (Бюджетний кодекс України, Господарський кодекс України,

Закон України “Про біженців”, Закон України “Про благодійництво та благодійні організації”, Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, Закон України “Про громадянство України”, Кримінально-процесуальний кодекс України та інші — всього 37 законодавчих актів.

Джерельна база фактичного матеріалу становить 87 словників та енциклопедій, зокрема: Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери / С.Я. Єрмоленко, В.І. Єрмоленко, К.В. Ленець, Л.О. Пустовіт. – К., 1998; Словник законодавчих термінів / Ред. Н. Стрілець. – К., 2000; Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / Відп. ред. Сіренко В.Ф., Станік С.Р. – К., 1999; Словник юридичних термінів (російсько-український) / Уклад.: Андерш Ф., Винник В., Красницька А., Полешко А., Юрчук О. – К., 1994, а також нормативно-правові тексти як друковані, так і з мережі Internet та на CD-носіях.

Наукова новизна дослідження зумовлюється багатоаспектним комплексним підходом до аналізу правничих термінів. У роботі вперше у вітчизняному термінознавстві здійснено аналіз продуктивних ресурсів термінотворчого потенціалу української юриспруденції, розкрито семантичні та прагмалінгвістичні його особливості, а також можливі шляхи удосконалення правничої термінології з лінгвістичного погляду, які можуть бути використані у практичній діяльності законодавців. Дослідження проблеми семантичної інтерпретації та функціонування правничих термінів української мови у юридичному дискурсі проведено самостійно, обґрунтовано системні характеристики правничих термінів, а також основні тенденції розвитку на сучасному етапі.

У дисертації уточнено семантичний обсяг ряду понять, зокрема таких, як “термін”, “правничий термін”, “єдність правничої термінології” та ін., що сприятиме усталенню дефініцій та нормалізації їх статусу як правничих термінів.

Теоретичне значення. Проведений науковий аналіз робить внесок у розвиток загальної теорії термінотворення і термінології, уточнює і доповнює існуючі уявлення про процеси становлення й особливості української системи правничої термінології, що динамічно розвиваються. У дослідженні концептуально визначено й обґрунтовано наукову ідею про функціонально-поняттєву співвіднесеність термінопонять у сучасному комунікативному просторі.

Практичне значення дисертаційного дослідження визначається тим, що його матеріали можуть бути використані у лекційних мовознавчих курсах вищої школи та спецкурсах із термінознавства, лексикології, у лексикографічній практиці та теорії і практиці перекладу. Матеріали дослідження знайдуть застосування у лінгводидактиці — для методичних напрацювань із проблеми підготовки фахівців правничої сфери.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорено на XIII щорічній Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-економічні, політичні та етнонаціональні чинники буття народу в системі

українознавства” (Київ, жовтень 2004 р.); круглому столі “Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи” (Київ, листопад 2004 р.); Міжнародній науковій конференції “Українська термінологія і сучасність” (Київ, вересень 2005 р.); Науково-практичній конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови “Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи” (Київ, листопад 2005 р.).

Практичні результати та теоретичні висновки дисертаційного дослідження використовувалися у процесі викладання курсу “Українська мова професійного спрямування”, “Ділова українська мова”, “Юридичне документознавство” в Київському національному університеті внутрішніх справ.

Матеріали дисертаційного дослідження були впроваджені у навчальний процес МАУП (довідка про впровадження дисертаційного дослідження від 13.06.2006), коледжу “Бакаляр” (довідка про впровадження дисертаційного дослідження від 19.05.2006).

Публікації. З теми дисертації опубліковано 4 статті у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, 2 статті у збірниках за матеріалами науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (174 найменування), списку використаних джерел (37 найменувань) та додатка. Повний обсяг дисертації складає 229 сторінок, текстова частина — 172 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВНІ ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Поняття “термін”, “правничий термін” у сучасній лінгвістиці

Аналіз значної кількості термінологічних робіт вітчизняних та зарубіжних мовознавців за останні тридцять років виявив, що серед дослідників немає єдності у трактуванні поняття терміна. Така неузгодженість виявляється насамперед у розбіжності визначень його у науковій літературі.

У філософському розумінні, **“термін** (з лат. *terminus* — межа, кордон) — це слово або словосполучення, що означає спеціальне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо” [147, с. 798].

Проте серед сучасних дослідників багато хто розуміє сутність терміна по-різному. Відсутнє і загальноприйняте визначення поняття “термін”. Наприклад, В. Даниленко у праці “Русская терминология. Опыт лингвистического описания” представляє близько 20 різних його визначень, зазначаючи при цьому, що це незначна частина від загальної кількості [29, с. 86].

Цей різнобій зумовлюється, насамперед тим, що термін є об’єктом дослідження цілого ряду наук, і кожна з них виділяє свої найістотніші характеристики об’єкта.

Науковці, формулюючи різноманітні визначення терміна, цілком правильно вказують на його істотні особливості. Наприклад, термін — це слово чи словосполучення, стійке стосовно мови конкретної науки (техніки), яке позначає науковий чи технічний факт, має яскраво виражений автономний смисл і є лексичною одиницею певної науково-технічної мови [170, с. 100]; це слово (чи словосполучення), яке точно виражає те чи інше явище дійсності і є однозначним [96, с. 82]; це слово чи словесний комплекс, який співвідноситься з поняттям певної галузі знань (науки, техніки), що вступають у системні відношення з іншими словами і словесними комплексами та утворюють разом з ними у кожному окремому випадку та у визначений час замкнену систему, яка відзначається інформативністю, однозначністю, точністю і експресивною нейтральністю [45, с. 21].

У працях російських лінгвістів наявні визначення, які варіюють як щодо виділених ними основних особливостей терміна, так і за чіткістю формулювання самого визначення, наприклад, “термін — це спеціальне слово (чи словосполучення), яке прийняте у професійній діяльності і вживається в особливих умовах” [129, с. 14]. Це визначення дуже загальне, зокрема, не зрозуміло, що мають на увазі автори під словами “особливі умови”. Можливо, йдеться про детермінологізацію терміна в неспеціальних текстах, але у визначенні терміна цей чинник не може бути головним.

Держстандарт України трактує термін як “слово чи словосполучення, яке вибирають або створюють для називання поняття, опис якого подають у визначенні” [29].

В українському термінознавстві найточнішим вважаємо такі визначення терміна: 1) “У широкому розумінні терміни — це слова або словосполучення, що виражають певне поняття тієї чи іншої галузі науки, техніки та інших сфер людської діяльності” [59, с. 14]; 2) “Терміни визначаються як номінанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови і їх відбиття у

виробництві, суспільному житті чи його окремих галузях” [59, с. 14].

В. Куляб'якін, Я. Климовецький вважають, що термін – це “слово (словосполучення), яке є єдністю звукового знака та співвіднесеного (пов’язаного) з ним відповідного поняття в системі понять певної галузі науки й техніки” [62, с. 34]. Наведена дефініція вигідно відрізняється від багатьох інших зокрема тим, що в ній: 1) підкреслено специфіку терміна – він виражає наукове поняття, яке володіє логічним спектром, поняттєвою структурою, 2) відзначено основне в специфіці терміна – сфера його поширення обмежена певною галуззю знання, а також 3) термін розглядається не як окремий лінгвістичний знак, а як елемент певної системи.

Отже, для визначення терміна основним завданням лінгвістів є вимога не сплутувати ознаки терміна як об’єкта дослідження різних наук, зокрема лінгвістики, логіки та філософії.

Заслуговують на увагу погляди вчених, які вважають, що терміни є одиницями лексичної системи мови і в плані вираження нічим якісно не відрізняються від інших типів слів, оскільки вони акцентологічно, фонетично й структурно-граматично оформлені за законами конкретної мови, по-друге, їм, як і всім словам, властива номінативна функція, хоч називають вони, на відміну від останніх, не побутові реалії, звичайні предмети та явища, а наукові поняття. Оскільки терміни — це мовні одиниці лексичної системи, а кожна така одиниця, як відомо, є єдністю звукової і графічної форми та значення — специфічного мовного відбитку дійсності, то немає підстав заперечувати наявність у термінів лексичного значення. Значення терміна, як і значення будь-якої лексичної одиниці, є продуктом розумової діяльності людини, воно пов’язане з редукцією інформації людською свідомістю, з такими видами розумових процесів, як порівняння, класифікація, систематизація, узагальнення.

Значення терміна виражається словесною формою. Словесна одиниця — термін має дефініцію, яка штучно і свідомо приписується йому, містить семантичні компоненти, а саме істотні ознаки конкретного наукового поняття. Назва встановлює значення терміна, формуючи в стислій формі основний зміст поняття, визначає його зв’язки з іншими поняттями, місце в системі понять певної галузі знання, суворо визначає його межі. Побудова дефініції — це логічний прийом, який формулює нове термінологічне значення, знайомить нас із новим науковим поняттям, уводить нас у сферу спеціального спілкування, формує критерії, за якими можна відрізнити досліджувані об’єкти від інших. Отже, у термінологічному значенні знаходять відображення основні, істотні на сучасному етапі розвитку науки ознаки конкретного наукового поняття. Термінологічне значення встановлюється внаслідок свідомої домовленості, і його обсяг досить повно відбивається у вербальній дефініції поняття в термінологічних словниках тлумачного типу.

Важливим також є питання **функцій терміна**. Розглядаючи цю проблему, за вихідні положення можна взяти систему функцій загальноживаного слова, оскільки будь-який термін базується на певній лексичній одиниці. Під **функцією терміна** розуміємо роль, яку він виконує як засіб визначення загального поняття [64, с. 3].

Лексикологи виділяють чотири основні функції слова: номінативну (слово називає, дає найменування), сигніфікативну (слово узагальнює), комунікативну (слово повідомляє) та прагматичну (слово передає почуття мовця). На думку вчених (В. Даниленко, В. Лейчик), реалізація цих функцій у термінології має свої особливості.

Як і будь-якій лексичній одиниці, терміну, безперечно, властива **номінативна функція**. Термін називає певні загальні поняття, ознаки та властивості понять, але дещо по-іншому, ніж загальноживане слово: одиниці загальної лексики називають предмети, речі, явища в різних сферах людської діяльності (робота, побут, сфера послуг і т. ін.), а терміни номінують чітко визначені поняття, які стосуються науково-технічної діяльності людини. Цю особливість термінології підкреслює В. Даниленко, зазначаючи, що лише в складі лексики наукової мови термінологія використовується у своїй прямій, номінативно-дефінітивній функції [29, с. 202]. Отже, дві функції терміна – номінативну та дефінітивну – дослідниця зводить в одну.

Щодо **сигніфікативної (знакової) функції** слід сказати, що і термін, і загальноживане слово є знаками. Але якщо загальноживана лексика може позначати об'єкти дійсності, їх класи, то термін завжди позначає поняття.

Наявність **комунікативної функції** також не викликає сумніву, оскільки вона вказує на його можливість слугувати засобом передавання певної змістовної інформації (тому іноді цю функцію називають інформативною). Оскільки термін є одиницею, в якій сконцентровано знання певних галузей науки, то функціонування терміна як засобу комунікації є одним із найважливіших його складових. Терміни є засобами обміну інформацією науково-технічного характеру між ученими, технічними працівниками та ін. І тут адекватне сприйняття суті явищ якраз і залежить від точності терміна, хоч у процесі обміну інформацією може відбуватися коригування й уточнення інформації, що передається.

Наступною є **функція прагматична**, що вказує на настановку мовця в акті обміну інформацією, термінові практично не властива. Як вважають дослідники, ця функція яскраво виражається лише в політичних термінах. “Особливим випадком є ситуація, коли термін повинен нести дезінформацію, причому свідомо. Це так звані свідомо хибно мотивовані терміни, наприклад, *соціальне партнерство* замість терміна *наймана праця*” [64, с. 4].

Науковці-термінологи, крім вищезазначених, додають іще ряд властивих тільки терміну функцій. Це, наприклад, **дефінітивна** функція, яка в структурі термінологічного знання стала основною, оскільки термін є еквівалентом певного поняття. Звідси його належність до певної системи, однозначність, мотивованість; **гносеологічна** (мова науки – засіб пізнання дійсності) та **інформативно-комунікативна** (мова науки – засіб фіксації, збереження, передавання й переробки наукової інформації) [29, с. 201]; **евристична** (функція відкриття нового знання) [64, с. 5].

Отже, термін підпорядковується як термінологічним законам, так і законам мови в цілому, оскільки він – і знак спеціальної системи, й одиниця лексичного складу певної мови. Тому в термінології поєднуються й протистоять одне одному стабільність як властивість будь-якої знакової системи і варіювання, притаманне лексиці загальнолітературної мови. Правнича терміносистема як складова частина загального термінологічного фонду становить складну організацію спеціальних одиниць, неоднорідну за своїм походженням та сутнісними характеристиками.

А. Піголкін визначає *юридичний термін* як слово або словосполучення, що вживається в законодавстві і є узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точний і визначений зміст, відрізняється змістовою однозначністю та функціональною стійкістю [169, с. 65].

Без правничих термінів неможливо забезпечити максимальну точність представлення законодавчої думки. Чим детальніше розроблена правнича система, ширше розвивається наука про право, тим досконаліша та точніша правнича термінологія. Професійне використання термінології забезпечує її інформативну якість, визначену стабільність знакових систем.

В. Коган зауважує, що вживання у законі виключно термінів — це ідеал, до якого прагне право і якого ніколи не досягає через складність реальної дійсності, що становить предмет права та визначає його мету [51, с. 106].

Основний фонд термінології права концентрується в законодавчих актах. Саме вони визначають термінологічні еталони та типи, на них орієнтуються правотворчі органи, що приймають підзаконні акти. Конституція — джерело основоположних термінів.

Однією з основних ознак термінології права є загальноживаність. Оскільки найрізноманітніші суспільні відносини є предметом правового регулювання, то практично не існує такої сфери суспільного життя, якої б прямо чи опосередковано не торкалося право. Тому в нормативних актах використовується і спеціалізована, і побутова лексика, і терміни багатьох галузей знань, сфер діяльності, наукових дисциплін (економіки, історії, політики, медицини, техніки тощо).

З граматичного погляду термінологія права представлена іменниками, прикметниками, рідко дієслова, переважно є компонентами складних терміносполучень, (*делегувати, ідентифікувати, конфіскувати, наслідувати* тощо).

Зазначимо, що в науковій літературі існує цілком визначена позиція щодо систематизації правничої термінології. Як зауважує В. Навроцький, “...чинне законодавство України представляє собою певну систему, щось на зразок мозаїчного панно, яке закриває центральну частину єдиного правового поля країни і визначає кольорову палітру інших його частин. Саме в мозаїчному панно кожен кубик є самостійною й автономною частиною цілого. Разом з тим за кольором, розмірами і формою він настільки органічно пов’язаний з іншими частинами панно, що у сукупності, системі утворює завершений художній твір [74, с. 52].

Порівняння чинного законодавства з мозаїчним панно є надзвичайно красномовним і свідчить, насамперед, про те, що всі нормативно-правові акти становлять певну взаємоузгоджену систему. Водночас, сам поняттєвий апарат нормативно-правового акта має складатися зі взаємопов'язаних термінів, які у поєднанні становлять єдине нерозривне ціле. Адже тільки єдина система норм права виступає ефективним регулятором суспільних відносин. А тому можна говорити про систематизацію усього чинного законодавства та про систематизацію термінології кожного нормативно-правового акта. При цьому доцільно звернути увагу на такі аспекти:

- 1) послідовність використання термінів;
- 2) відповідність використання термінів.

Це питання досить складне і породжує цілу низку проблем, пов'язаних із зіткненням поглядів вчених-лінгвістів і вчених-юристів. Зокрема полеміку викликають питання співвідношення в термінології права національного та запозиченого, тяжіння до міжнародних стандартів і водночас, посиленням інтересу до власних національних відповідників. Вироблення принципів і методів творення правничої термінології за допомогою власних мовних ресурсів, обґрунтоване, доцільне використання запозичень – основні шляхи формування української правничої термінології.

Системність, тобто внутрішня узгодженість, що зумовлена логікою самого права, — важлива риса термінології права. Системність правничої термінології ґрунтується на системі співвідносних юридичних понять, але не є тотожним їй віддзеркаленням. Відсутність термінологічної одиниці на позначення правової реалії або поняття може свідчити і про наявність лакуни у терміносистемі [4, с. 84 — 89].

Терміни права формують складну органічну систему, перебувають у різноманітних зв'язках. Між ними існують термінотворчі зв'язки похідності (словотворчої, семантичної, граматичної, синтаксичної) та родо-видові. Є терміни, що не мають дефініції в законі, функціонують так звані “тимчасові” терміни, та ті, що мають багатовікову традицію вживання, серед них простежуються терміни загальноживані та вузькоспеціалізовані, які запозичуються з римського права або з інших правових систем. Але в основному вони утворюються за слово- і термінотворчими типами та підпорядковуються загальним тенденціям: зростання термінотворчих ресурсів і спеціалізації термінотворчих засобів, що створені на їх основі, тенденції до гніздового термінотворення [51, с. 106].

Аналіз продуктивних моделей творення правничих термінів у сучасній мові дозволяє виявити й описати їхній комунікативний та дериваційний потенціал у національній термінології. Адже синтезування внутрішніх та зовнішніх ресурсів при творенні терміна є результатом різних за природою мовних процесів, спричинених дією екстра- та інтралінгвальних факторів. Отже, з'ясування особливостей взаємодії стихійного / свідомого та природного / штучного в національній термінології є принципово важливим для термінознавства.

Це важливо і з того погляду, що в кожен епоху в національній мові формуються оптимальні способи творення термінів як на питомому ґрунті, так і з використанням мовних ресурсів інших мов у процесі контактування з ними.

1.2. Загальномовна тенденція до типізації термінотворчої системи

У традиційних лінгвістичних дослідженнях термінотворча система не розглядалася як сукупність словотвірних типів, що різняться семантично. Вивчення термінотворення у такому аспекті є перспективним і має певні традиції: досліджено словотвірні типи у працях Т. Каде, В. Лопатіна, В. Демченка, О. Тихонова та ін. В українському термінознавстві загальні проблеми творення термінів розглядають Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, Л. Симоненко, цим питанням присвячена монографія “Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти” (А. Д’яков, Т. Кияк, З. Куделько).

У формально-семантичному аспекті морфемні та синтаксичні термінотворчі типи ще недостатньо досліджені, про що свідчить стан розроблення цієї проблеми у сучасній лінгвістиці. Наукове вивчення та аналіз термінології юриспруденції як сукупності наук про право в основному обмежується працями про мову законодавства, процесуального закону, правових актів, про законодавчу стилістику. Отже, дослідження словотвірних одиниць правничої термінології є сьогодні актуальним питанням, що визначило тему цієї розвідки.

Однією з потужних та постійно діючих тенденцій мовної системи є тенденція до типізації, тобто прагнення до створення закономірних мовних типів. Типізація базується на подібності предметів, явищ у суттєвих якостях, відношеннях та реалізується за допомогою закону аналогії. Як не може існувати системність без типізації, так і не існує типізація без системності — це взаємопов’язані поняття. Спілкування за допомогою мови неможливе без типізації, оскільки закономірні зв’язки між предметами та явищами навколишньої дійсності не отримують ніякого реального вираження. Тенденція до типізації не може припинити існування доти, поки існує мова, оскільки функція мови як засобу спілкування є загальною, універсальною та виявляється на різних рівнях.

Аналогія як один з найголовніших внутрішніх законів мовного розвитку реалізує мовну тенденцію до типізації за допомогою окремих типів.

Основним завданням словотвірної теорії є вивчення закономірностей та особливостей словотвірного моделювання в усіх його аспектах — формальному та змістовому, з одного боку, та генетичному, процесуальному, результативному, стаціонарному, структурно-функціональному — з другого.

Вирішенню однієї із нагальних проблем сучасного мовознавства — виявленню лінгвістичних універсалій, зокрема словотвірних — сприяє вивчення взаємодії мовних типів (моделей і зразків), які характеризують мову у типологічному плані.

Словотвірний тип — це основна одиниця класифікації похідних слів. Під словотвірним типом розуміють клас похідних слів (дериватів), що належать до однієї частини мови і характеризуються такими словотвірними ознаками: 1) похідністю від слів однієї частини мови; 2) спільним способом словотвору; 3) одним і тим же словотвірним значенням; 4) тотожним словотвірним формантом [130, с. 159]. Суттєвих розбіжностей з приводу дефініції цього терміна немає: словотвірний тип — це формально-семантична схема побудови похідних слів, мотивованих твірними словами певної частини мови, за допомогою того самого словотвірного форманта з тим самим значенням [50, с. 575].

Словотвірні типи або дуже легко відтворюються за аналогією, або зумовлюють лише обмежену кількість утворень, або взагалі не мають ніяких аналогій. У зв'язку з цим виникає питання про такі співвідносні категорії, як регулярність та продуктивність словотворення, тобто проблема полягає в тому, як на словотвірному рівні мови реалізуються загальномовні тенденції до регулярності та продуктивності.

на **-щик/-щиця** (*велогонщик — велогонщиця*),

на **-іст/-істка** (*гандболіст — гандболістка, криміналіст — криміналістка, медаліст — медалістка*),

на **-ин/-ка** (*вірменин — вірменка, кримчанин — кримчанка*),

на **-ець/-ка** (*американець — американка, мексиканець — мексиканка*).

Регулярність словотвірних типів засвідчує посилення мовного автоматизму.

Як зазначалося вище, продуктивність є важливою динамічною характеристикою мовних одиниць, що визначають граматичний потенціал мови на конкретному етапі її розвитку.

Продуктивний словотвірний тип той, за яким (тобто за аналогією до якого) утворюються нові слова, а словотвірний ряд слів, що до нього належать, називається незамкнутим (відкритим). Визначаються такі види продуктивності:

1) емпірична — притаманна для словотвірного типу, відповідно до якої у мові окремої епохи утворюються нові слова. Для того, щоб визначити продуктивність того чи іншого словотвірного типу за певний період, слід з'ясувати, чи утворюються в цей період за аналогією нові слова. Це можна з'ясувати тільки емпіричним шляхом, досліджуючи новотвори цієї епохи. Отже, емпірична продуктивність — поняття діахронного словотворення. У більшості випадків вона залежить від суспільних чинників;

2) системна — залежить від різних обмежень, спричинених системою мови, і регулює процес утворення слів цього типу. Отже, системна продуктивність — поняття синхронного словотворення. Вона залежить від внутрішньомовних факторів.

Продуктивність словотвірного типу, як і регулярність, характеризує

активність дії закону аналогії у мові. Ступінь словотвірної продуктивності, а також умови високої продуктивності типу визначають суспільні чинники.

Розрізняють високо-, середньо- та малопродуктивні типи. Висока системна продуктивність, притаманна словотвірним типам:

- а) дія яких не має обмежень (формальних, лексичних, семантичних, стилістичних, словотвірних) у межах визначеного кола основ;
- б) які не мають конкурентних синонімічних засобів або займають серед конкурентних засобів провідне місце. Нові слова таких типів “утворюються за потребою у процесі спілкування майже з такою легкістю та свободою, з якою конструюються словосполучення і парадигматичні частини слова” [5, с. 68].

Продуктивний словотвірний тип регулярний, а регулярний словотвірний тип може бути як продуктивним (напр., утворення назв діючої особи за допомогою суфікса **-ник** (*підривник, дресировальник, кахельник, клепальник*), так і непродуктивним (напр., назви дій за допомогою суфікса **-ба** (*ходьба, боротьба*)).

Поряд із живими, але непродуктивними словотвірними типами у мові є застарілі, що представлені одиничними словами, які втрачають або вже втратили похідність словотвірної структури і переходять або вже перейшли до розряду слів непохідних. Наприклад, віддієслівні іменники — назви осіб чоловічої статі на **-ль** (*коваль*), іменники на **-тух** (*пастух, пітух*) тощо.

Крім словотвірних типів, що втратили свою продуктивність, розрізняють також типи, продуктивність яких обмежена словотвірними основами, від яких утворюються похідні, що належать до цих типів. Так, за допомогою суфіксів **-ат** і **-аст** утворюються прикметники в основному від основ іменників, що позначають частини тіла або організму істот: *вухо* → *вухатий* — *вухастий*, *рука* → *рукатий* — *рукастий*.

Зниженню продуктивності може сприяти випадіння зі словника застарілих похідних слів, що належать до певного типу (*пітух від піть*), збіднілість семантичної структури слів, які належать до них, деетимологізація, тобто втрата первісного значення, або семантичний розрив між похідним словом і похідною основою.

Розрізняють і такі властивості типів як: продуктивність, активність, уживаність (частотність).

Продуктивність — кількісна характеристика типу (типи продуктивні — за прикладом яких формуються обширні словотвірні ряди).

Активність — здатність до новотворів, тобто здатність типу поповнювати свій склад новими словами-одиницями; це може бути визначено синхронно.

Уживаність (частотність) — ця властивість визначається за частотою вживання даного типу у тексті, тобто статистичні закономірності його реалізації не у словнику, а у мовленні.

Категорія продуктивності відображає обсяг словотвірного ряду; категорія активності — його закритість або відкритість; а категорія вживаності (частотності) — частоту використання словотвірного типу в тексті.

Поняття продуктивності та вживаності (частотності) розрізняються: уживаність (частотність) типів (моделей, зразків) не завжди збігається з їхньою

продуктивністю. Слів з непродуктивними суфіксами у будь-якому тексті може бути більше, ніж слів із суфіксами продуктивними.

Частота вживання слів того чи іншого типу залежить від продуктивності цього типу, хоч за певних умов може послаблювати його продуктивність: це може бути наявність двох або декількох слівотвірних типів з однаковою можливістю сполучення окремих основ з окремими афіксами, повна семантична ідентичність похідних основ та одна й та ж сфера вживання (іншими словами — наявність конкуруючих типів). Наприклад, синонімічні прикметники із суфіксом *-н* і *-ов* типу *ажурний* — *ажуровий*, *голосний* — *громовий*, *лісний* — *лісовий*, прислівники типу *особливо* — *по-особливому*, іменники на *-щик* та *-ник* типу *атомщик* — *атомник*.

У сучасній українській мові спостерігається ріст продуктивності слівотвірних типів різних частин мови, що свідчить про активність реалізації законом аналогії загальномовної тенденції до продуктивності.

У тісному зв'язку з проблемою продуктивності перебуває проблема мовної потенції. Співвідношення віртуальних (потенційних) і актуалізованих мовних знаків є не що інше як проблема продуктивності.

Потенційність мовної системи полягає у величезних можливостях внутрішніх ресурсів мови. Мова перестала б бути засобом спілкування, якби вичерпала усі свої можливості. Термін “**потенційність**”, услід за Ф. де Соссюром, був уведений у лінгвістику В. Матезіусом, який розумів під цим поняттям статистичні коливання мови індивідумів, що утворюють мовний колектив: “*згорнуту у часі, ледве помітну зовні, але важливу для майбутніх змін у структурі*” [5, с. 68]. Потенційний — означає прихований, але який може проявитися.

Теорія, що визначає своїм завданням обґрунтування проблеми системності мови, обов'язково повинна будуватися з урахуванням потенційних можливостей мови. Розрізняють потенціальну валентність як ту, що реалізується (реалізована), та ту, що не реалізується (нереалізована) потенцію. За нереалізованою слід закріпити найменування латентної, тобто прихованої, такої що зовні не проявляється [39, с. 149].

Оскільки кінцевою метою лінгвістичного аналізу, що застосовується до конкретної мови, є пізнання закономірностей функціонування мовної системи, проблема актуалізації лінгвістичної потенції є основоположною для мовознавства [39, с. 149]. Основна складність побудови слівотвірного типу полягає в тому, що він утворює велику кількість похідних слів, які зафіксовані у текстах або у мові, але повинен бути застосований не тільки до зафіксованих слів, а й до потенційно можливих [19, с. 52]. Практично будь-яке новоутворення у мові може бути пояснено за допомогою аналогії (не тільки як об'єктивно існуюче, але й потенційно можливе).

Зростання слівотвірної регулярності і продуктивності впливає на термінологію. Вона може активізувати будь-який слівотвірний тип мови, сприяти тому, щоб будь-яке значення стало обов'язковим для всіх утворень цього типу (моделей, зразків), і тим самим посилити регулярність останнього. У термінологічному словотворенні типи, для яких притаманна висока

продуктивність (наприклад, іменники з суфіксами *-фікація, -ізація*), можуть стати продуктивними і в загальнолітературній мові.

Закон аналогії поступово діє і у термінотворенні. Для мови науки, його спеціальної лексики важливим є активне застосування моделей творення слів за аналогією. Розвинута термінологія намагається тотожні поняття виражати однаковими елементами. Очевидним є і те, що це властиво і певною мірою мові загалом (прагнення до мовного автоматизму). Такі вимоги, як точність, лаконічність, та дія закону аналогії сприяють появі у термінологічній практиці нових слів, а також запозиченню окремих термінів. Часто запозичується слово з оригінальним або переносним значенням, і всі подальші слова такого типу доречно розглядати як утворення за аналогією. Наприклад, у технічній термінології запозичується повністю слово *вакуумсистема*. За аналогією з цим словом, у якому чітко простежується словотвірна модель складного слова, можуть бути утворені такі терміни, як *вакуумнасос*. За аналогією до іменника *сновидіння* з'явилися у медичній термінології такі терміни, як *сноходіння* та *сноговоріння*. За однаковою моделлю створено слова: а) *морозостійкість, вологостійкість*; б) *фізіотерапія, інсулінотерапія, гіпнотерапія*; в) *нафтопровід, газанпровід* тощо. У правничій термінології за однаковою моделлю створено слова: а) *правомірність, правомочність, правонаступність, правоздатність*; б) *судочинство, судоустрій*; в) *ратифікація, кваліфікація, ідентифікація, специфікація* тощо.

Для системи українського словотвору характерні такі тенденції: ріст продуктивності ряду словотвірних типів, що обслуговують основні категорії найменувань, збільшення регулярності типів, посилення спеціалізації словотвірних засобів для вираження окремих значень. Реалізацію їх у мові посилює термінологічний словотвір, бо цей процес динамічний, розширює коло похідних основ загальнолітературного словотворення шляхом залучення резервних типів, похідних основ, що збільшує регулярність їх функціонування, надає рис автоматизму термінам, що утворюються відповідно до цих типів. Хоча категорично стверджувати це не можна. У термінотворенні простежуються й інші тенденції, дія яких також може бути спрямована на збільшення термінотворчих ресурсів, які забезпечують одночасно і регулярність словотвірних типів і спеціалізацію термінотворчих засобів; тенденції до гніздового термінотворення, до створення комплексу найменувань, які пов'язані загальною похідною основою (терміном, терміноформою, терміносполученням); взаємозумовлені продуктивністю типів і вживанням похідних, створених за цим типом. Чим більша продуктивність словотвірного типу, чим частіше вживані слова, тим більше підстав вважати, що й нові терміни будуть утворюватися за цими типами. У кожній термінології діють свої окремі тенденції, що характеризуються регулярністю передачі однотипних понять за допомогою однакових термінотворчих засобів за подібною (спільною) моделлю.

Отже, продуктивні словотвірні типи визначають термінотворчий потенціал мови, служать рушійною силою його розвитку. Правнича термінологія має свої характерні особливості та своєрідні тенденції розвитку.

На сьогодні ідея називати певне угруповання термінів термінологією (від лат. *terminus* — межа та ст. грец. *logos* – слово) затвердилася остаточно: “термінологія – це співвіднесена з професійною сферою діяльності сукупність термінів, які поєднані на поняттєвому, лексико-семантичному, словотвірному і граматичному рівнях” [24, с. 18]. В українському мовознавстві поняття “термінологія” визначено як “1) система термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва, політики тощо; 2) розділ лексикології, який вивчає терміни” [34, с. 183].

Лексема “**термінологія**” полісемічна. Деякі дослідники стверджують, що її значення містить не менше 5 лексико-семантичних варіантів [54, с. 6]. Але найчастіше цим терміном називають 1) певне угруповання слів і словосполучень, що позначають спеціальні об’єкти і виражають спеціально-професійні поняття та 2) розділ мовознавства, що вивчає природу термінів, їхню граматичну організацію та закони функціонування. У 70-х роках ХХ ст. за останнім визначенням названої лексеми закріпилася назва “термінознавство”. Засновниками цієї прикладної дисципліни вважаються Д. Лотте та Е. Вюстер. Сьогодні термінознавство утверджує свої самостійні функції на перетині кількох наук – лінгвістики, логіки, філософії, концептології, інформатики, семіотики та відповідних науково-технічних спеціальностей і займається загальнотеоретичними питаннями терміна, термінології, номенклатури [82, с. 143].

Термінологія — це один із шарів загальнолітературної мови, який протягом останніх десятиліть розвивається з особливою інтенсивністю. Так званий “термінологічний вибух”, який спостерігається майже в усіх мовах, зумовлює запровадження великої кількості нових термінологічних одиниць. Особливо це помітно в українській мові, яка порівняно недавно змінила статус, розширила сферу свого застосування та вимагає модернізації лексики. Українська правнича термінологія набула в 90-х роках ХХ століття значного розвитку, це пов’язано як з екстралінгвальними чинниками (здобуття Україною незалежності і становлення української державності, демократичні зрушення, послаблення цензури, культурні контакти тощо), так і з посиленням уваги до проблем національної наукової термінології в її теоретичному та термінографічному виявах.

Становлення України як правової держави неможливе без реформування та удосконалення чинного законодавства в напрямку його відповідності міжнародним правовим нормам і законодавству Європейського Союзу. Українська правнича система, ґрунтуючись на принципово новій національній та державній основі, потребує адекватної її сучасної термінологізації з урахуванням специфіки національної мови та міжнародних стандартів, з орієнтацією на послідовне вживання термінів і термінології в цілому та високий рівень мовної чистоти.

Важливим у цьому відношенні є прийняття 21 листопада 2002 р. Закону, яким схвалено Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [23].

Загальнодержавна програма має на меті створення необхідних передумов та підготовку законодавства України для успішного входження в правовий простір Європейського Союзу, визначає основні принципи формування та реалізації програми, її структуру та організаційне забезпечення (розділи IV — VI). Програма також передбачає проведення порівняльно-правового дослідження законодавства країн Європейського Союзу та законодавства України, адаптацію навчальних програм вітчизняних юридичних навчальних закладів, розроблення глосарія термінів права Європейського Союзу тощо [108, с. 116]. Важливо, що в програмі окреслено пріоритетні напрямки розвитку законодавства України на шляху до Європейського Союзу.

Сучасне українське правниче термінознавство виходить із потреб державотворення, яке вимагає для широкого вживання в різних галузях права унормованої, кодифікованої термінології, оскільки термінологія права є однією з найважливіших ланок всієї інфраструктури національної правової системи. Точність і ясність правничих формулювань, якісне і чітке їх мовне вираження, правильне й однозначне використання правничої термінології сприяє належному розумінню нормативно-правових актів і є важливою передумовою подальшого процесу чіткої інтерпретації та реалізації правових приписів. Тому не випадковим є ґрунтовне вивчення правниками теоретичних питань, пов'язаних з глибоким пізнанням природи терміна, його структури, системності, взаємозумовленості, логічної та предметної спрямованості, функцій, способів творення, джерел формування тощо.

На сьогодні проблема правничої термінології достатньо актуальна як у лінгвістиці, так і в юриспруденції.

Простежується кілька підходів до розв'язання проблеми впорядкування української правничої термінології.

1 підхід — формальний. Головним для упорядників термінології є кількісний показник — це видання словника, але покvapливість у термінологічній справі не приносить користі, бо це розхитує терміносистему, подає неправильні орієнтири для користувачів.

2 підхід — етнографічний. Він ґрунтується на ідеї відродження національної термінології. Творці словників прагнуть повернути до сучасної української термінології майже всі терміни початку століття. Наприклад, *уряд, закон, законодавець, скарга* тощо.

3 підхід — консервативний. Його прихильники виступають за збереження української правничої термінології у такому вигляді, якого вона набула за радянського часу. Це так званий принцип “реальної мови”.

4 підхід — інтернаціональний. Для нього характерне введення до української правничої термінології великої кількості запозичень із західноєвропейських мов, особливо з англійської, наприклад, *алонж, аваль, демпінг, дисконт, колсалтинг, фоб, фрахт* тощо.

5 підхід — поміркований. Він передбачає впорядкування української правничої термінології з урахуванням історичних, національних, політичних чинників і вироблення її оптимального варіанта.

1.3. Продуктивні субстантивні термінотворчі типи іменників

Знання і правильне використання особливостей національного словотвору, зокрема в термінології, допомагає досягти відповідності термінологічних одиниць основним лінгвістичним принципам, серед яких домінують:

1. Дотримання однозначності та взаємозумовленості.
2. Нормативність термінології, що має в основі вимогу загальнолітературності всіх мовних компонентів нормативного акту.
3. Лінгвістична економія, що призводить до численних і різних за суттю наслідків, що виражаються, зокрема, в тому, що неприпустимою є тавтологія – потрібна завершеність семантичних зв'язків.

М. Вербець [16, с. 54] пропонує таку класифікацію словотвірних типів термінів в юридичній термінології:

1. Терміни – кореневі слова:
 - а) коренева питома лексика (*закон, право, уряд* та ін.);
 - б) запозичена лексика (*ембарго, концесіонер* та ін.);
2. Похідна лексика:
 - а) терміни, утворені за допомогою суфіксації (*законний, урядовий, правовий* та ін.);
 - б) терміни, утворені за допомогою префіксації (*перешкода, передовіра* та ін.);
3. Терміни – складні слова (*злочинець, грантодавець* та ін.);
4. Терміни-словосполучення (*безпека руху, демонстрація сили* та ін.);
5. Терміни-аббревіатури (*КК, ЦК, ЦПК* та ін.);
6. Літерні умовні позначення (*ст.* – стаття закону, *п.* – пункт закону та ін.);
7. Символи (*DNA, Rh* та ін.).

Всебічне дослідження дозволяє системно описати термінотворення іменників юриспруденції, що здійснюється за такими продуктивними морфемними термінотворчими типами: суфіксальним, префіксальним, з нульовим суфіксом, типами складних іменників з усіченими основами та ін.

1.3.1. Суфіксальні типи

За граматичною ознакою мотивуючого слова виділяються суфіксальні терміни-іменники, що мотивовані: 1) дієсловами, 2) іменниками, 3) прикметниками.

Специфічним для українського термінотворення є закріплення за деякими суфіксами певних термінологічних значень, напр., ім'я особи – *-аріус / -ар-* (*нотаріус, комісар*); назва якості – *-ітет* (*суверенітет, імунітет, нейтралітет, сюзеренітет*); дієслова зі значенням “робити таким” – *-із-* (*нейтралізувати, індивідуалізувати, організувати*) тощо. Мотивація таких новоутворень є цілком прозорою, що полегшує розуміння цих термінів фахівцями та перекладачами.

Терміни-іменники, що мотивовані дієсловами.

У системі термінів-іменників, що мотивовані дієсловами, терміни із загальним термінотворчим значенням “носій процесуальної ознаки (особа або предмет, явище)” протиставляються термінам зі значенням відхиленої дії (стану).

Терміни-іменники зі значенням “носій процесуальної ознаки”.

Суфікс *-ант*. Терміни з цим суфіксом називають особу, що виконує дію, (визначену) названу мотивуючим словом: *імігрант, мігрант, презентант, репатріант, спекулянт, експатріант, емігрант* тощо.

Суфікс *-ат*. Терміни, що мають цей суфікс, означають предмет (істоту / неістоту), який є об'єктом дії або виникає у результаті дії, названого мотивуючим словом: 1) істота: *делегат, депутат* тощо; 2) неістота: *антикваріат, аргентонат, атестат, дублікат, конфіскат, мандат, сертифікат, фальсифікат* тощо.

Суфікс *-атор / -ітор*. Терміни з цим суфіксом позначають особу, що виконує дію, названу мотивуючим словом, або предмет, призначений для виконання цієї дії: 1) особа: *орендатор, аудитор, колонізатор, організатор, провокатор, евакуатор, експропріатор* тощо; 2) предмет: *дешифратор, ізолятор* тощо.

Суфікс *-ник*. Терміни з цим суфіксом називають особу чи предмет, що виконує дію або призначений для виконання дії, названої мотивуючим словом: *хабарник, боржник, захисник, власник, заручник, проектувальник, постачальник, представник* тощо.

Терміни-іменники зі значенням відхиленої процесуальної ознаки.

Це значення притаманне для термінів із суфіксами *-ат*, *-аці (j)-*, *-изм*, *-к(а)*, *-анн (j)-*, *-ок*, *-ств (о)*, *-ур (а)*.

Продуктивними є типи із суфіксами *-аці (j)-*, *-к(а)*, *-ств (о)*.

Суфікс *-аці (j)-*. Терміни-іменники жін. р., із суфіксом *-аці (j)-*, */-іці, (j)- / -енці, (j)- / -ці, (j)- / -і (j)* — позначають дію стану, названого мотивуючим терміном: *аболіція, адмоніція, аквізиція, акламація, амністія, анексія, боніфікація, валоризація, вальвація, демократизація, демонстрація, дерогація, дефляція, дискримінація, ідентифікація, імплементація, інавгурація, індексація, інституоналізація, інтеграція, інтервенція, інтерпеляція, інфляція, калькуляція,*

касація, капітуляція, кодифікація, комерціалізація, компенсація, конкуренція, консигнація, консолідація, конфіскація, коронація, корупція, кумуляція, легалізація, легітимація, лібералізація, міграція, натуралізація, націоналізація, нейтралізація, нотифікація, обструкція, окупація, оптація, перлюстрація, приватизація, презумпція, провокація, пролонгація, промулягація, ратифікація, ревальвація, реверсія, ревізія, ревокація, реквізиція, ремісія, репарація, репресія, санкція, евакуація, емісія тощо.

Цей тип є дуже продуктивним у термінології права.

Суфікс **-к(а)**. Терміни-іменники із суфіксом **-к(а)** / **-овк(а)** позначають дію, названу мотивуючим словом: *опіка, поправка, порука, позика, повістка, виїмка* тощо.

Суфікс **-анн (j)**. Терміни-іменники з цим суфіксом називають дію, стан як процес: *акредитування, асигнування, голосування, делегування, депонування, виправдання, дарування, зобов'язання, кредитування, страхування* тощо.

Суфікс **-ств(о)**. Терміни-іменники із суфіксом **-ств(о)** / **-цтв(о)** / **-зтв(о)** — позначають дію стану, названого мотивуючим словом: *банкрутство, вбивство, дезертирство, насильство, хуліганство, каліцтво, слідство, сумісництво, хабарництво, шпигунство, шахрайство* тощо.

Терміни-іменники мотивовані прикметниками.

У системі термінів-іменників, що мотивовані прикметниками, іменники зі значенням “носій ознаки” протиставляються іменникам зі значенням відхиленої ознаки.

До суфіксальних термінів-іменників, мотивованих прикметниками, відносяться й утворення, що мотивуються дієприкметниками, переважно пасивними.

Терміни-іменники зі значенням “носій ознаки”.

Суфікс **-ість**. Терміни з цим суфіксом мають значення “предмет, явище, що характеризується ознакою, названою мотивуючим словом”: *власність, особистість, злочинність, нерухомість* тощо.

Суфікс **-ств(о)**. Терміни-іменники із суфіксом **-ств(о)** / **-єств(о)** мають значення “предмет, явище, що характеризується ознакою, названою мотивуючим словом”: *агенство, відомство, казначейство, консульство, міністерство, товариство* тощо.

Іменники зі значенням відхиленої ознаки.

Суфікс **-изм / -ізм**. Терміни, для яких притаманний цей суфікс, мають значення “ознака, названа мотивуючим прикметником як суспільно-політичний, науковий або естетичний напрям, схильність”: *абсолютизм, нейтралізм, патерналізм, плюралізм, сепаратизм, федералізм, централізм* тощо.

Суфікс **-ітет**. Терміни з таким суфіксом означають, “ознаку, названу мотивуючим прикметником як суспільно-політичний, науковий або естетичний напрям, схильність властивості”: *баналітет, імунітет, індемнітет, континуітет, нейтралітет, паритет, суверенітет, сюзеренітет* тощо.

Суфікс **-ість**. Терміни з цим суфіксом означають ознаку, названу мотивуючим коренем: *автентичність, безпечність, винуватість, гласність, давність, законність, ідентичність, латентність* тощо.

Суфікс **-ств(о) / -єств(о)**. Терміни-іменники із суфіксами **-ств(о) / -єств(о)** позначають ознаку, названу мотивуючим терміном: *банкрутство, верховенство, ломброзіанство, партнерство*, тощо.

Терміни-іменники, що мотивуються іменниками.

У системі суфіксальних термінів-іменників, що мотивуються іменниками, терміни з загальним значенням, “носій предметної ознаки” (ознаки, яка виявляється у відношенні до предмета, особи, явища і названа мотивуючим терміном) протиставлені термінам з модифікаційними значеннями.

Сутність словотвірної модифікації полягає у тому, що до основного мотивуючого слова додається додатковий елемент смислу. Серед суфіксальних термінів-іменників виділяються модифікаційні значення збірності, одиничності.

Терміни-іменники зі значенням “носій предметної ознаки”.

Суфікс **-ант**. Терміни із цим суфіксом означають особу, яка характеризується відношенням до предмета, явища, що названа мотивуючим терміном: *акцептант, декларант, диверсант, жирант, комерсант, контрактант, корпорант, оптант, регресант, трасант* тощо.

Суфікс **-арій**. Терміни із цим суфіксом називають особу, що характеризується відношенням до предмета, явища, названого мотивуючим терміном: *аргентарій, бенефіціарій, депозитарій, легатарій, ліцензіарій, мандатарій, парламентарій* тощо.

Суфікс **-ат**.

1) Терміни, що мотивуються іменниками зі значенням особи і називають суспільно-політичну систему, посаду, установу, що пов’язані з особою. Семантичні різновиди:

а) “суспільно-політична система, що визначається владою особи, або осіб”: *диктат, домінат, каліфат, консулат, протекторат, султанат, тріумвірат, емірат* тощо;

б) “установи, що очолюються особою”: *аташат, директорат, нотаріат, протекторат, синдикат, електорат* тощо;

2) Терміни, які називають особу по відношенню до предмета, країни, політичної приналежності: *делегат, депутат, дипломат, конфедерат, легат, ліцензіат, регресат, трасат, уніат* тощо.

Суфікс **-ер / -ір / -онер**. Терміни-іменники із суфіксами **-ер / -ір / -онер** називають особу по відношенню до предмета, установи, угруповання,

відповідно до специфіки зайнятості, дії, що названа мотивуючим словом: *акціонер, конвоїр, концесіонер, опозиціонер, реакціонер, фракціонер* тощо.

Суфікс **-ізм / -изм**. Терміни з цими суфіксами називають суспільно-політичні та наукові напрями, системи, риси, уподобання, пов'язані з тим, що названі мотивуючим словом:

1) назви напрямів та систем, сфер діяльності, уподобань по відношенню до предмета, названого мотивуючим словом: *аболіціонізм, анархізм, капіталізм, монетаризм, парламентаризм, протекціонізм, тероризм, експансіонізм* тощо.

2) назви рис та уподобань, напрямів та систем, представником яких є особа, що названа номінативним іменником: *бандитизм, вандалізм, лібералізм, фашизм, фемінізм* тощо.

Суфікс **-і (j)**. Терміни-іменники жін. р. із суфіксом **-і (j)** (орфогр. у словах на **-ія**) утворюють такі типи:

1) терміни, що називають явища, наукові дисципліни, сфери зайнятості, хвороби, уподобання, що характеризуються відношенням до особи чи предмета, названої мотивуючим словом. Терміни, мотивовані іменниками зі значенням особи, називають:

а) галузь науки: *віктимологія, графологія, дипломатія, кримінологія, одорологія, пенологія, токсикологія, трасологія, екологія* тощо;

б) дії, діяльність: *голографія, дактилоскопія, демагогія, комерція, конкуренція, фоноскопія* тощо;

в) хвороби, особливості психологічного складу: *ідіотія, клептоманія, наркоманія, піроманія, психопатія* тощо.

2) Терміни, що називають суспільну систему, організацію, установу, пов'язану з владою особи, названої мотивуючим словом:

а) “суспільна або політична система, що визначається владою особи (осіб)”: *автократія, автономія, асамблея, гегемонія, геронтократія, гільдія, деспотія, імперія, інспекція, інстанція, коаліція, конфедерація, монархія, олігополія, олігонсонія, охлократія, плутократія, поліція, теократія, тимократія, тиранія, унія, федерація* тощо.

б) “область, територія, що знаходиться під владою особи”: *акваторія, колонія, метрополія, муніципія* тощо.

Суфікс **-ці (j) / -аці (j) / -і (j)**. Терміни з цим суфіксами називають предмети (документи та їх складові): *декларація, інструкція, інтенція, кондемнація, конституція, ліцензія, облігація, петиція, прескрипція, прокламація, резолюція, санкція* тощо.

Суфікс **-іст / -ист**. Терміни з цим суфіксом називають особу, відповідно до її приналежності до суспільно-політичного, ідеологічного, наукового напрямку, до сфери зайнятості, її уподобань, названу мотивуючим словом: *аваліст, командист, криміналіст, легіст, монополіст, паспортист, рецидивіст* тощо.

Суфікс **-ор**. Терміни-іменники із суфіксом **-ор** (орфогр. також **-ер**) називають особу, що характеризується відношенням до предмета, явища, названого мотивуючим словом: *акціонер, антрепренер, орендатор, асесор, аудитор, губернатор, дебітор, депозитор, диктатор, дисконтер, диспашер,*

імператор, імпортер, інвестор, інкасатор, інсайдер, комісіонер, концесіонер, кредитор, парламентар, сенатор, цензор, експедитор тощо.

Суфікс **-ств(о)**. Терміни з цим суфіксом називають рису або вид заняття особи, названого мотивуючим словом: *громадянство, підданство, регенство* тощо.

Суфікс **-ур(а) / -атур(а)**. Терміни з цим суфіксом мають значення “суспільна система, посада, організація, установа, пов’язана з особою, названою мотивуючим словом”: *агентура, адвокатура, магістратура, префектура, прокуратура, цензура* тощо.

Терміни-іменники з модифікаційним значенням (зі значенням збірності).

Суфікс **-аці (j)-, -і (j)-**. Терміни-іменники з цими суфіксами (орфогр. слова на **-ація, -ія**), мають збірне значення “група однорідних осіб, предметів, названих мотивуючим словом без експресії нехтування”: *адміністрація, аристократія, асоціація, делегація, депутація, колегія, компанія, корпорація, олігархія, організація, фракція* тощо.

1.3.2. Типи з нульовим суфіксом

Терміни-іменники, що мотивовані дієсловами.

1) Терміни-іменники чол. р., що є назвою відхиленої дії (стану), поєднують у своїй семантиці значення процесу, яке притаманне для мотивуючого дієслова, зі значенням іменника як частини мови: *арешт, вирок, огляд*, тощо.

2) Терміни-іменники жін. р., що називають відвернуту дію або стан, які мотивуються дієсловами: *оренда, купівля* тощо.

1.3.3. Префіксальні типи

Поширеним в українському юридичному термінотворенні є також префіксальний спосіб. На відміну від суфіксів, префікси не закріплені за певними частинами мови, хоча необхідно відзначити, що використовується цей спосіб найчастіше при творенні термінів-дієслів. При цьому способі словотворення спостерігаються такі процеси: а) усікається семантика слова; б) змінюється акцентна модель: *винний – невинний, законний — протизаконний*. Таким чином, твірне слово перед префіксом також піддається семантико-акцентним змінам.

Усі префікси поділяють на три типи за функціями: 1) найдавніші іменні, як *пра-*; 2) спільні для іменників та прикметників (*не-, недо-, без-, між-*); 3) спільні для іменників і дієслів (*до-, за-, на-, пре-, пере-, од-*).

Префікс *де-* / *dez-*. Терміни з цим префіксом називають дію, протилежну до того, що назване мотивуючим терміном: *девальвація, дезинтеграція, дезинфляція, декваліфікація, демілітаризація, демобілізація, демонетизація, денатуралізація, денационалізація, деномінація, департація, деполітизація, десеєграція, децентралізація* тощо.

Префікс *контр-*. Терміни з цим префіксом називають предмет, явище, дію, аналогічну до названого мотивуючого терміна, але для якого притаманний зустрічний, протинаправлений характер: *контрбаланс, контрмаркетинг, контрреклама* тощо.

Префікс *ре-*. Розрізняють 2 типи термінів з цим префіксом:

1) Терміни-іменники, що позначають повторність дії, явища, названого мотивуючим терміном: *реабілітація, ревальвація, редемаркація, реінвестиція, рекапітуляція, ремілітаризація, рефінансування* тощо.

2) Терміни-іменники, які позначають протилежність тому, що назване мотивуючим терміном: *реімпорт, рекредетив, реекспорт, реемігрант* тощо.

Префікс *спів-*. Терміни з цим префіксом називають предмет, поєднаний зв'язком з іншим таким же предметом, названим мотивуючим терміном: *співвласник, співнаймач, співучасть* тощо.

Префікс *суб-*. Терміни з цим префіксом називають предмет (істоту/неістоту), що підпорядковується складовій частині того, що назване мотивуючим терміном: *субагент, суборенда, субінспектор, субкомісіонер, субконцесія, субрахунок* тощо.

Префікс *екс-*. Терміни з цим префіксом мають значення “колишній, який утратив колишнє становище, кого названо мотивуючим терміном”: *екс-диктатор, екс-міністр, екс-патріант, екс-президент, екс-прем'єр* тощо.

Фактичний матеріал дисертаційного дослідження свідчить, що частина продуктивних префіксів належать до міжнародних. Так, надзвичайно продуктивними можна назвати такі інтернаціональні префікси, як: *анти-* у значенні протилежності поняттю, вираженому коренем (*антидемпінг*); *де-, дез-* для позначення протилежного процесу (*демонополізація, дезавувати, демобілізація, дезактуалізація*; *віце-* в назвах осіб, що мають високі посади в значенні “другий” (*віце-консул*); *дис-* “відсутність” або протилежність (*дискримінація, дистриб'ютор*); *ре-* “повторність” (*ревізія, рефундація*); *суб-* “підпорядкований” (*суборенда*).

Дані дослідження підтверджують думку В. Акуленко щодо продуктивності такого способу словотвору: “Фактично існує більше типів міжнародної спільності знаків у лексиці мов, серед зв'язаних форм це інтернаціональні лексичні та дериваційні морфемі та основи, а серед вільних форм – інтернаціональні слова й аналоги (фонетичний, словотворчий, семантичний та фразеологічний). Вочевидь ступінь подібності, а звідси – й легкість впізнання, є суттєво різною, внаслідок чого можна говорити відповідно про явну та напівприховану міжнародність знаків, але їх особливий характер у

будь-якому випадку об'єктивно підтверджується їх функцією в ситуаціях зіткнення й зіставлення мов, коли вони регулярно й масово ототожнюються за формою та дійсно висловлюють одне й те ж, або майже одне й те ж, тим самим полегшуючи обмін інформацією носіям різних мов” [2, с. 20 — 21].

Окремий тип – становлять похідні слова-терміни, утворені префіксоїдами, що також є продуктивними в сучасному українському термінотворенні. Становлення такого різновиду префіксів відбувається за рахунок того, що препозиційні повнозначні кореневі частини втрачають свою семантику й інші ознаки повнозначних і самостійних слів. Префіксоїдам властиво те, що, по-перше, вони не вживаються у мові як корені; по-друге, вони не здатні перебувати в постпозиції. Найпродуктивнішими з них в юридичній дериватології є: *багато-*, *внутрішньо-*, *звуко-*, *водо-*, *гідро-*, *енерго-*, *ново-*, *макро-*, *мікро-*, *інтра-*, *агро-*, *біо-*, *нео-*, *псевдо-* тощо, які водночас репрезентують актуальний термінологічний словотвір інших мов, реалізуючи співвідносність субмови права. Наприклад, *багатофункціональний*, *багатодітний*, *багатосторонній*, *звуконаслідування*, *водокористування*, *гідроелектростанція*, *енергозбереження*, *нововиявлені*, *макроекономіка*, *мікроекономіка*, *агродинамічний*, *біографія*, *неосудність*, *необережність*, *псевдонім*.

1.3.4. Типи термінів-іменників прикметникового відмінювання

Терміни-іменники прикметникового відмінювання, мотивовані прикметниками та дієприкметниками належать до особливого способу термінотворення — субстантивації прикметників та дієприкметників. Такі терміни-іменники мають систему флексій, що збігається з частиною системи флексій мотивуючого прикметника чи дієприкметника. Для цього типу термінотворення характерна відсутність структурних обмежень і різних морфонологічних засобів. Продуктивними у правничій термінології є типи термінів-іменників прикметникового відмінювання, що утворені від прикметників або дієприкметників зі значенням:

- а) “офіційний документ”: *застава*, *накладна* тощо;
- б) “особа за характерною ознакою, за предметом, явищем, до якого має відношення, за характерною дією”: *неповнолітний*, *недієздатний*, *обвинувачений*, *засуджений*, *підозрюваний*, *підсудний*, *потерпілий*, *дільничний* тощо.

1.3.5. Типи складних термінів-іменників

У правничій термінології існують такі продуктивні типи складних термінів-іменників з першим компонентом — усіченою основою іменника або суфіксального прикметника:

євро- (усічена основа слів Європа, європейський): *євровалюта, євродолари, єврооблігації, Європарламент, єврочек* тощо;

нарко- (усічена основа слів наркотик, наркотичний): *наркобізнес, наркоманія, наркоман, наркологія, наркомафія* тощо;

право- (усічена основа слова правовий): *правочин, правознавство, правопорушення, правовідносини, правопорядок, правосвідомість, правосуб'єктність, правосуддя, правотворчість* тощо;

само- (усічена основа слова самостійний: “дія направлена на того, хто її здійснює”): *самовідвід, самогубство, самооборона, самооподаткування, самоправство, самосуд* тощо.

1.3.6. Суфіксально-складні типи

Суфіксально-складні терміни-іменники, як правило, складаються із двох основ, де підрядний компонент підпорядковується за смислом головному. Основи, що передують головному компоненту, знаходяться між собою у сурядних відношеннях.

У правничій термінології продуктивними є такі суфіксально-складні типи:

а) із суфіксом **-ець** — називають предмет (особу, знаряддя), що виконує дію або призначений для виконання дії, названий дієслівною основою та конкретизованого у першій основі складання (імен.): *орендодавець, наймодавець, роботодавець, рекламодавець* тощо;

б) із суфіксом **-ння** — мають значення дії або діяльності, що названа дієслівною основою та конкретизована у першій основі складання: *водокористування, домоволодіння, землеволодіння, землекористування, оподаткування, енергозбереження, енергопостачання* тощо.

1.3.7. Абревіація

У правничій термінології української мови можна також відзначити активізацію такого способу словотвору, як абревіація. У випадках цього типу деривації з'єднані компоненти є найчастіше асемантичними частинами слова або окремими звуками. Як нормативні акти, так і сучасна юридична фахова література насичені ініціальними абревіатурами, які можна поділити на: 1) ініціально-літерні, наприклад, НБУ (*Національний банк України*), МЗС (*Міністерство закордонних справ*), РНБУ (*Рада Національної безпеки і оборони*), ПП (*приватне підприємство*), ПДВ (*податок на додану вартість*), СБУ (*Служба*

Служба безпеки України), КК (Кримінальний кодекс), КПК (Кримінально-процесуальний кодекс), ВК (Водний кодекс); 2) ініціально-звукові: КРУ (контрольно-ревізійне управління), УНІАН (Українське національне інформаційне агентство новин), НАНУ (Національна Академія Наук України), та ін.

Широко використовуються законодавцями усічено-словесні утворення, в яких поєднана частина слова з повноцінним словом, наприклад: *сільгоспідприємство, Київміськрада, Держстандарт, держструктура* тощо. Однак, якщо перший з названих способів аббревіації в українській субмові права зустрічається часто, то лінгвістичне конструювання термінів за другим зразком не є для української мови такою ж мірою поширеним явищем, про що свідчать юридичні словники і спеціальні наукові тексти.

Абревіація як спосіб термінотворення поширений здебільшого при творенні власних назв і зумовлюється тенденцією до економії в мовленні, що визначає рух мови до синтетизму як продуктивного напрямку розвитку сучасних високорозвинених мов.

Усі названі способи словотвору є питомим ресурсом творення національних термінологічних одиниць, який активно використовується в сучасному українському термінотворенні. Розуміння цих процесів дозволяє вирішити чимало термінологічних питань: обґрунтувати місце кожного способу словотвору в терміносистемах різних галузей, встановити співвідношення між оригінальними новотворами та словотвірними кальками, вирішити питання словотвірної синонімії, місця різних словотвірних типів у називанні однопорядкових наукових понять, зрозуміти причини дериватологічного розрізнення відтінків дій, їхніх наслідків тощо. І навіть більше, гармонізувати окремі підходи до термінологічного словотвору, які можуть по-різному вирішувати мовознавці та фахівці окремих наук.

Показовим із цього погляду є наукові різночитання щодо місця активних дієприкметників теперішнього часу в українському фаховому мовленні. Якщо лінгвісти намагаються виявити доцільність ужитку цього типу слів, прагнуть з'ясувати різні варіанти й інтралінгвальні характеристики української мови в називанні ознаки за дією, що її виконує, то представники наук про природу і фахівці технічних наук найчастіше пропонують вирішити проблему досить типовим для українського словотвору ХХ століття способом: дієприкметники на *-учий (-ючий), -ачий (-ячий)* вони заміняють прикметниками на *-ний (-льний)*. Однак при цьому ігнорують критерій точності: похідні на *-ний (-льний)* містять значеннєвий відтінок мети “призначений для”, чого не виражають активні дієприкметники. Наприклад, *розвиваючий — розвивальний, констатуючий — констатувальний, фільтруючий — фільтрувальний* тощо.

У зв'язку із вищезазначеним актуальним стає питання “похідного терміна та тексту”. Адже методика трансформаційного аналізу, що її можна застосувати до оцінки можливостей похідного терміна, має органічно вплітатися у тканину наукового тексту і є одним із регулятивних засобів у виборі слів для висловлення наукової думки. Знання основних засад термінотворення допоможе в такому разі досягти в юридичному тексті стислості, економності,

здатності до передачі більшої кількості дефінітивної інформації, максимальної точності висловлювання.

Підкреслимо, що юридична теорія та практика як жодна інша потребують системної єдності, однозначності у вживанні термінів, використання структурованих терміноодиниць для позначення понять, ліквідації довільного термінотворення, що призводить до частого використання в нормативних актах синонімів, які руйнують термінопоняттєві відношення.

Висновки до розділу 1

1. Тенденція до типізації (створення закономірних типів) як одна із потужних та постійно діючих тенденцій мовної системи (на всіх її рівнях) реалізується через аналогію (як внутрішній закон мови) за усталеними словотвірними моделями.

Основною одиницею словотвірної системи є словотвірний тип як формально-семантична схема побудови нових слів, що мотивуються спільністю похідної основи певної частини мови, словотвірного форманта й словотвірного значення.

Словотвірні типи дуже легко відтворюються за аналогією, а також за її допомогою реалізують тенденцію до продуктивності. Продуктивним є словотвірний тип, за яким (тобто за аналогією) утворюються нові слова, а ряд слів, що до нього належать, називається незамкнутим (відкритим). Системна продуктивність словотвірного типу, що характеризує активність дії закону аналогії у мові. Категорія продуктивності відображає відомості про обсяг словотвірного ряду, категорія активності — про його закритість або відкритість, а категорія вживаності (частотності) — про частоту використання словотвірного типу в тексті.

Термінологія сприяє активізації словотвірних типів, посилює їх регулярність та підвищує їх продуктивність.

Закон аналогії системно діє у термінотворенні. Для мови науки, її спеціальної лексики важливим є подібна повторюваність засобів вираження аналогічних понять. Розвинута термінологія намагається одні й ті самі поняття виражати однаковими елементами.

Реалізація загальномовної тенденції до типізації у термінотворенні сприяє збагаченню термінотворчих ресурсів, що забезпечують регулярність термінотворчих типів; гніздового термінотворення, зумовлює продуктивність типів і вживання похідних, створених за цим типом, визначає рівень термінотворчого потенціалу та його розвиток.

2. Термінотворення юриспруденції здійснюється передусім за продуктивними типами афіксального словотворення.

Продуктивними є типи суфіксальні, серед яких можна виділити за граматичним характером мотивуючого слова віддієслівні із загальним термінотворчим значенням “носій процесуальної ознаки” із суфіксами: **-ант**, -

ат, -атор / -ітор, - ник; зі значенням відхиленої процесуальної ознаки: *-аці (j)- / -іці (j)- / -енці (j)- / -ці (j)- / -і (j), -к(а) / -овк(а) -анн (j)-, -ств(о) / -цтв(о) / -зтв(о)*.

У системі термінів-іменників, мотивованих прикметниками, високу продуктивність виявляють слова зі значенням “носій ознаки” із суфіксами: *-ість, -ств(о)* зі значенням відхиленої ознаки із суфіксами: *-изм / -ізм, -ітет, -ість, -ств(о) / -еств(о)*.

Терміни-іменники, що мотивовані іменниками, утворюються за такими типами із загальним значенням “носій предметної ознаки” із суфіксами: *-ант, -арій, -ат, -ер / -ір / -онер, -ізм / -изм, -і (j)-, -ці (j)- / -аці (j)- / -і (j)-, -іст / -ист, -ор, -ств(о), -ур(а) / -атур(а)*, з модифікаційним значенням збірності із суфіксами *-аці (j)-, -і (j)-*.

Продуктивність виявляють і типи термінів-іменників з нульовим суфіксом — віддієслівні зі значенням відхиленої процесуальної ознаки: відхилена дія або стан (*оренда, обшук*).

Продуктивністю також відрізняються і префіксальні термінотворчі типи юриспруденції з префіксами *де- / дез-* зі значенням дії, протилежної до тієї, що названа мотивуючим терміном; з префіксом *контр-* зі значенням предмета, явища, дії, аналогічно до названого мотивуючого терміна, але для якого притаманний зустрічний, протиспрямований характер; з префіксом *ре-* зі значенням повторності дії, явища, названого мотивуючим терміном; зі значенням протилежності до того, що назване мотивуючим терміном; з префіксом *спів-* зі значенням предмета, поєданого зв’язком з іншим таким же предметом, названим мотивуючим терміном; з префіксом *суб-* зі значенням предмета (істоти / неістоти), що підпорядковується складовій частині того, що назване мотивуючим терміном; з префіксом *екс-* зі значенням особи, що має значення “колишній”, який втратив давнє становище, що назване мотивуючим терміном.

Продуктивними є також і типи термінів-іменників прикметникового відмінювання (похідних від прикметників або дієприкметників) зі значенням “офіційний документ” і “особа за характерною ознакою, за предметом, явищем, до якого має відношення, за характерною дією”.

Типи складних термінів-іменників є продуктивними з такими усіченими основами як *євро-..., нарко-..., право-..., само-...*

Продуктивність виявляється також у суфіксально-складних типах із суфіксом *-ець* — зі значенням предмета (особи, знаряддя), що виконує дію або призначений для виконання дії, названої дієслівною основою та конкретизованою у першій основі складання (імен.) і суфіксом *-ння* — зі значенням дії або діяльності, що названа дієслівною основою та конкретизована у першій основі складання.

У правничій термінології української мови можна також виділити активізацію такого способу словотвору, як аббревіація. Аббревіація як спосіб термінотворення поширений здебільшого при творенні власних назв і зумовлюється тенденцією до економії в мовленні, що визначає рух мови до синтетизму як продуктивного напрямку розвитку сучасних високорозвинених

мов.

Усі названі способи словотвору є питомим ресурсом творення національних термінологічних одиниць, який активно використовується в сучасному українському термінотворенні.

РОЗДІЛ 2 СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На можливість існування лексичних об'єднань різних типів учені звернули увагу ще у ХІХ ст. (М. Покровський), окремі особливості польової структури лексики були відзначені при побудові тезаурусів (П. Роже, Ф. Дорнзайф, Р. Халлінг і В.фон Вартбург).

Перше теоретичне осмислення поняття “поле” у мові висвітлено у працях Й. Тріра, Г. Іпсена, де воно отримало найменування “семантичне поле”. Для семантичного поля характерна наявність загальної (інтегральної) семантичної ознаки, що об'єднує всі одиниці поля і вираження лексемою із узагальненим

значенням (архілексевою).

Семантичне поле характеризується поняттєвою однорідністю елементів, тому його одиницями є лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) багатозначних слів та однозначні слова. Поняттєво неоднорідні ЛСВ слова розподіляються за різними семантичним полями.

В основу організації семантичного поля права покладені гіперо-гіпонімічні (родо-видові) відношення його одиниць: гіпоніми у якості однорідних одиниць, для яких характерна властивість несумісності (тобто тих, що відповідають видовим поняттям), входять до класу (співвідносного з родовим поняттям і позначеного гіперонімом) як його елементи. Гіперо-гіпонімічні відношення структурують семантичне поле згори донизу і навпаки, при цьому поняття гіпоніма і гіпероніма в ньому співвідносні: так, лексична одиниця *суспільне об'єднання*, виступає як гіперонім до гіпонімів *суспільна організація, рух, фонд* тощо, може в свою чергу розглядатися як гіпонім стосовно до ієрархічно вищої назви “*юридична особа*” тощо. Однорідні у смисловому відношенні одиниці послідовно об'єднуються у лексико-семантичні групи, або елементарні мікрополя (відносно закриті ряди слів однієї частини мови), підкласи, класи, класи класів, семантичні макросфери тощо, утворюючи складну багатомірну ієрархічну систему взаємопов'язаних семантичних полів, межі яких відносні і часто визначаються певним завданням дослідження.

Залежно від природи початкової одиниці, що лежить в основі семантичного поля та визначає семантичну і словотвірну деривацію його елементів (характер значення одиниць семантичних класів, напрями розгортання семантичного поля від початкової лексеми, його частиномовний склад тощо), виділяються категоріальні типи семантичних полів: процесуальні (“передача” з доміантою-дієсловом), предметні (“транспортні засоби” — з іменником), ознакові (“краса” — з прикметником) тощо. Створення типології семантичних полів дозволяє виявити для кожного із них детермінанту як головну властивість, що визначає склад одиниць семантичного поля та категоріальний характер їхньої семантики: у одних домінують дієслова (“передача”: (пере) *давати, вручати, продавати...*; інші члени похідні, вторинні, периферійні: *передача, продавець, торгівля* тощо).

У досліджуваному матеріалі було виокремлено вісім основних семантичних полів, що групуються навколо базових понять, представлених у законі: *влада, благодійництво, підприємництво, суспільне об'єднання, особи, правовідносини, документ, дія*. Елементи цих полів складали терміни, що вживаються як у тексті закону, так і в інших нормативних актах, а також загальноновживані слова української мови.

Окрім власне семантичних полів, можна виділити “морфосемантичні поля” (П. Гіро), для елементів яких (слів), окрім семантичної близькості, характерна наявність спільного афікса або основи, наприклад, *благодійництво* — *благодійник* — *благодійна організація*.

Також можна виділити “асоціативні поля” (Ш. Баллі), які досліджуються у рамках психолінгвістики та психології, для яких характерним є об'єднання

навколо слова-стимулу певних груп слів-асоціативів, які, незважаючи на їхній варіативний склад у різних інформантів, мають значний ступінь однорідності. Слова одного асоціативного поля часто характеризуються семантичною близькістю, сукупністю структурних моделей речень, що об'єднуються спільністю семантичного завдання.

Для семантичного аналізу й аналізу семантичного поля важливу роль відіграє ідея системності мови. У сучасній лінгвістиці визнано, що мова — це своєрідна система систем, яка складається із власних підсистем, рівнів. Загальна системна спрямованість наукового аналізу, характерна для науки загалом і лінгвістики зокрема особливо з другої половини ХІХ ст., що дозволило підійти до вивчення лексики із системних позицій — у працях І. Бодуене де Куртене, М. Покровського, О. Потебні, Мейера, Г. Іпсена, Ф. де Соссюра порушується питання про необхідність вивчення семантичних зв'язків між лексичними одиницями. Особливо активним стало вивчення лексики як системи, починаючи із середини ХХ ст., коли були сформульовані основні поняття лексико-семантичної системи мови, охарактеризована специфіка її організації на відміну від інших систем різних мовних рівнів (у працях В. Виноградова, О. Смирницького, Д. Шмельова, Ю. Апресяна, Н. Амосової).

Загальне поняття лексико-семантичної системи було сформульоване В. Виноградовим: “Лексико-семантична система ...включає до себе 1) слова та вислови; 2) словотвірні та граматичні категорії, залежно від яких існують семантичні групи, смислові відношення слів, їх сполучуваність. Усі елементи лексико-семантичної системи внутрішньо спаяні, співвідносні та взаємозумовлені. В усіх частинах та ланках лексики існують внутрішні закономірні зв'язки” [17, с. 8].

Дані психолінгвістичних та психологічних досліджень підтверджують достовірність гіпотези про розмежування внутрішнього лексикону людини на семантичні поля; слова одного семантичного поля мають загальний смисловий код і разом зберігаються у мозку людини. Семантичне поле виявляється своєрідною нормою відображення лексики мови у свідомості людини, а значить, і тих системних зв'язків та відношень, які існують між об'єктами, явищами і процесами у реальній дійсності та позначаються словами-членами семантичного поля. Поле є “словниковою” моделлю певного відрізка об'єктивної реальності.

Так, семантичне поле *влада* включає до себе такі слова-терміни: *державна*, *закон*, *право*, *уряд*, *адміністрація*, *репресія*.

В аналізованому матеріалі було виділено семантичне поле *благодійна діяльність*, до якого були включені такі поняття: *благодійність*, *благодійник*, *благодійна організація*, *набувачі благодійної допомоги*, *меценатство*, *спонсорство*, *грант*, що мають термінологічне вираження, а також слова *дарування*, *пожертвування*, що є загальноживаними.

Семантичне поле *підприємництво* включає до себе такі одиниці, як: *підприємство*, *підприємницький*, *комерційна організація*, *кооператив*, *артіль*, *фермерське господарство*, *виробничий кооператив*. Елементи семантичного поля *підприємництво* можуть також частково формувати поле *трудова*

діяльність за умови доповнення останнього поняттям **некомерційний**. Проте це поняття у більшості входить до семантичного поля **суспільна діяльність**, яке складають слова та словосполучення: *суспільна організація, рух, політична партія, установа, фонд, член, учасник*, а також словосполучення *виборчий блок*, що не входить до списку слів, які досліджуються.

Семантичне поле **особи** включає слова та словосполучення: *особа, громадянин, депутат, доброволець, партнер, представник, споживач, працівник, засновник, народ, населення, біженець, безробітний, інвалід, малозабезпечений, потерпілий*, поділено на три “підполя”: 1) особи, що страждають, 2) учасники правовідносин, 3) збірні найменування осіб.

Семантичне поле **правовідносини** представлено у дослідженні словами та словосполученнями, що виражають поняття, які входять до “фінансово-майнового блоку”, а саме: *баланс, безоплатний, безкоштовний, безкорисливий, внесок, збір, мито, податок, прибуток, витрати, затрати, кошторис, плата, оплата, продаж, субсидія, рахунок, аукціон, доручення, договір, угода, правочин, банк, митниця*.

Також на основі словника виділено семантичне поле **документ**, представлене такими елементами: *довідка, договір, доручення, диплом, дипломатичний акт, комерційний акт, кодекс, конституція, статут, замовлення, звіт, план, проект, кошторис, рахунок, атестат, квитанція, паспорт*. Варто відзначити, що у багатьох із вищезазначених слів значення “документ” не визначає ні лінгвістика, ні юриспруденція.

Семантичне поле **дія** представлено такими словами та словосполученнями: *ліквідація, реорганізація юридичної особи, відмова (від товару на користь держави), реєстрація, опублікування (оприлюднення) закону, фінансування, а також приватизація державної власності, реєстрація громадянства, відмова від спадщини та ін.*

Під час визначення одиниць семантичних полів виникали певні труднощі, які пов’язані як з особливостями правничої термінології, так і з особливостями функціонування мовних одиниць української літературної мови у юридичному тексті. Так, наприклад, слова *договір, доручення* та словосполучення *платіжне доручення* є елементами двох полів: **правовідносини** та **документ**.

У формуванні термінологічних понять та категорій основною проблемою була проблема однозначності терміна. Під час проведення дослідження ключовими термінологічними категоріями були визначені такі:

- однозначність терміна,
- стилістична нейтральність,
- незалежність від контексту,
- лаконічність терміна,
- дефінітивність терміна,
- відсутність синонімів,
- розмежування термінології та номенклатури.

Основні ознаки терміна реалізуються тільки в межах термінологічного поля, за рамками якого термін втрачає свої дефінітивні та системні характеристики — детермінологізується (пор. “ланцюгова реакція” як образний

вислів у загальноповживаній мові). Процеси детермінологізації (перехід терміна до загальноповживаної лексики) і термінологізації (перехід загальноповживаного слова у термін, наприклад, “закінчення”) свідчать про взаємопроникнення термінологічної і нетермінологічної лексики. Поряд з термінологізацією, в основі якої часто лежить метафора, до способів творення термінів відноситься ретермінологізація — перехід терміна із однієї галузі в іншу з повним або частковим переосмисленням (пор. “диференціал” — математичний термін і “диференціал” — лінгвістичний термін). Терміни можуть запозичуватися із однієї мови (сюди відноситься і калькування), а також утворюватися із морфемного інвентаря власної мови або інтернаціональних елементів.

Термінологія будь-якої галузі, і юриспруденції у тому числі, — це не просто список термінів, а чітка семіологічна система, тобто вираження певної системи понять, що відображає науковий світогляд.

Виникнення термінології можливе лише за умови, коли наука досягає достатньо високого ступеня розвитку, тобто термін виникає тільки тоді, коли це поняття настільки є розвинутим та оформленим, що йому можна присвоїти цілком визначене наукове вираження. Не випадково важливим засобом відмежування терміна від нетерміна є перевірка на його дефінітивність, тобто вирішення питання, чи підлягає термін точному науковому визначенню.

Термін є частиною термінологічної системи, якщо до нього можна застосувати класифікуючу дефініцію *per genus proximum et differentiam specificam* (через найближчий рід та видову відмінність) [172, с. 214].

Відсутність взаємооднозначної відповідності між планом вираження та планом змісту, що є причиною існування у мові як синонімії, так і полісемії, у термінологічних системах породжує існування, з одного боку, дублетів, триплетів тощо, тобто двох, трьох і більше термінів, що за своєю сутністю співвідносні з одним і тим самим референтом, з другого — багатозначність термінів, коли один і той самий термін має не одну наукову дефініцію, а декілька. У цьому виявляється суперечність не тільки терміна, але й слова.

Оскільки система термінології є відкритою системою, що постійно поповнюється через необхідність відображення нових виявлених властивостей та сторін об’єкта новими монолексемними та полілексемними термінами, моделюючи цю систему бажано віддавати перевагу мотивованим термінам, що мають прозору смислову структуру.

За результатами лінгвістичного дослідження термінології (праці А. Єфімова, Д. Лихачова, Л. Капанадзе) вчені прийшли до висновку, що термін — це слово професійної мови, яке має тісну взаємодію з одиницями загальнолітературної мови. Особливості термінології як компонента мови науки та техніки відзначались у працях Л. Успенського, В. Жирмунського, Г. Степанова, Р. Будагова.

Системність термінології виявляється у виокремленні базових термінів, що виражають родові поняття, і диференціювальних термінів, які виражають видові поняття.

Якісна специфіка термінологічної лексики, визначена А. Реформатським як лексики “сфер інтелектуально організованої соціальної дійсності” як

спеціальних слів та словосполучень постійно була об'єктом лінгвістичного дослідження. Проте значно менше вивченим залишився змістовий, поняттєвий компонент термінології — те, що робить певні одиниці власне термінами [99, с. 104].

У роботі досліджуються правничі терміни в аспекті їх зіставлення із загальноживаними словами, виявлені основні диференційні ознаки, що розрізняють юридичне та лінгвістичне тлумачення слів, а також запропоновані шляхи удосконалення як правових дефініцій, так і статей тлумачних словників української мови.

Новизна нашого дослідження полягає в тому, що правові поняття розглядаються як з лінгвістичного, так і з юридичного погляду, тобто розкривається сутність та значення правничого терміна на основі нормативних актів, порівнюються з тими значеннями, що пропонують для цих понять тлумачні словники української мови. У працях присвячених правничій термінології, вони переважно розглядалися або у стилістичному аспекті (відповідність терміна нормам і правилам української мови), або з формального погляду, що не давало можливості системно всебічно дослідити ці терміни.

Оглядаючи термінологічні дослідження, варто відзначити праці, присвячені правничій термінології Т. Балихіної, яка розглядала формальні аспекти правничих термінів, тобто визначення відповідних тематичних груп, аналіз генетичних джерел формування правничої термінології. Досить детально вона аналізує словотвірну структуру та структурно-граматичну організацію правничої термінології для виявлення основних та продуктивних засобів термінологічної номінації. У її працях уперше досліджено семантичну, структурно-граматичну і функціональну специфіку термінологічних словосполук.

Важливим є дослідження про системність правничої термінології, тобто внутрішньої узгодженості, що зумовлена логікою права. Правничі терміни утворюють досить складну органічну систему та вступають між собою у різноманітні семантико-граматичні зв'язки. Між ними можуть існувати зв'язки узгодження (*адміністративне правопорушення, дисциплінарний проступок*), субординації (*угода як родове поняття та конкретні різновиди угод*). Також актуальною є ідея про взаємозалежність термінів, яка полягає в тому, що однослівний термін є базою для утворення низки складених термінів, які відображають близькі поняття. Наприклад, від терміна **право** утворюються такі терміни: *правовідносини, правоздатність, правознавство, правосвідомість, правопорушення, правомірність, правонаступність, правопорядок, правосуддя, правочинність, правоохоронний, правотворчість, правоутворення* тощо. Термін **позов** став основою термінів *позивач, позовна давність, позовна заява* тощо. У законодавстві широко застосовуються терміни, які позначають поняття конкретніші, що беруть за основу загальний термін, але додають до нього конкретну кваліфікаційну ознаку (наприклад, *купівля-продаж* — *купівля-продаж споруди; пенсія* — *пенсія за віком, пенсія персональна, пенсія за вислугу років, відповідальність* — *цивільна відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, дисциплінарна*

відповідальність тощо).

Терміни, що використовуються у законодавстві, можуть бути утворені за допомогою декількох самостійних слів (*законопроект, землеустрій, землекористування, євровалюти, правознавство, правочинність, почеркознавство, судоустрій, судочинство, фальшивомонетництво, юрисконсульт* тощо) [121].

Спеціальні юридичні терміни часто запозичуються із римського права або із інших розвинутих правових систем (*адвокат, акцепт, апеляція, афект, віндикація, вотум, гонорар, делікт, експерт, епідемія, ідентифікація, кліринг, контрабанда, лізинг, ордер, паритет, претензія* тощо) [118], але в основному вони утворюються за допомогою автохтонних засобів (*закон, злочин, дізнання, свідок, суд, суддя, справа, протест*).

У працях іншого дослідника термінології А. Піголкіна, звертається особлива увага на стилістичний та структурний аспекти правничої термінології. Наприклад, у його дослідженнях наводиться класифікація термінології, що використовується у законодавстві, за вертикальним та горизонтальним принципами (про це детальніше у розділі 3). На вершині вертикальної термінології буде термінологія, яка закріплена у Конституції, основах законодавства. Власне кажучи, це і є загальноправова термінологія, що системно об'єднує терміни, які функціонують у всіх галузях законодавства, виражаючи та позначаючи поняття широкого узагальненого значення (*державний орган, посадова особа, законодавство, закон, недоторканість особи* тощо).

Горизонтальна термінологія охоплює різноманітні види міжгалузевої та галузевої термінології. Міжгалузева термінологія — це термінологія, що використовується у декількох галузях законодавства (*матеріальна відповідальність, проступок, значна шкода* тощо).

Терміни також класифікуються за наявністю дефініцій. Є терміни, дефіновані та недефіновані у законі. Розрізняють терміни: 1) загальноновживані, 2) загальноновживані, що мають у нормативному акті більш вузьке, спеціальне значення, 3) суто юридичні, 4) технічні (докладніше про них у розділі 3).

Загальноновживані терміни характеризуються як звичайні, широко вживані найменування предметів, ознак, дій, явищ, що однаковою мірою використовуються у побутовій мові, у художній та науковій літературі, у ділових документах, у законодавстві. Такі терміни прості й зрозумілі. У законодавстві вони використовуються у загальноновживаному значенні та жодного спеціального значення не мають (*знахідка, масові отруєння* тощо).

Серед термінологічних одиниць виділяють терміни точного значення та терміни, що виражають оцінні поняття. Смісл перших повністю залежить від закону та визначається ним. Фактичні обставини справи, що розглядається, на їх зміст не впливають (*пенсія, розлучення, безквитковий проїзд, виселення* тощо). Позначаючи те чи інше поняття, вони відображають об'єктивний зв'язок дійсності, і роль органу, що застосовує норми права з такими термінами, зводиться до того, щоб з'ясувати їхній зміст, констатувати відповідність ознак, понять, що ними позначаються з певним фактом, подією.

На жаль, сьогодні відсутні чіткі принципи та критерії класифікації правничих термінів у науковій літературі. Багато вчених дотримується погляду, згідно з яким правничі терміни поділяються на три категорії за критерієм “зрозумілості” для тієї чи іншої частини населення: загальнонавжівані, спеціальні юридичні, спеціальні технічні [169, с. 70].

У дисертаційному дослідженні сформульовані власні принципи багатомірної класифікації термінів, які зустрічаються у кримінально-процесуальних актах, із застосуванням таких диференційних ознак:

1. За сферою використання та поширення: а) загальнонавжівані терміни, які, увійшовши до лексичної системи української літературної мови, використовуються в юридичній науці та практиці, у будь-якій сфері науки, публіцистиці із загальновідомим змістом. Їх уживання в процесуальних актах можливе лише в тому значенні, яке вони мають у літературній мові; будь-якого спеціального змісту вони не повинні мати. Загальнонавжівані терміни роблять мову процесуальних актів зрозумілою та доступною: *доказ, закон, злочинець, продаж, свідок* тощо; б) спеціальні терміни, які вживаються фахівцями певної галузі знання. У свою чергу спеціальні терміни можна поділити на правничі, економічні, медичні, судово-психіатричні, технічні, фізичні тощо. Значення спеціальних правничих термінів трактується у правових актах і в правовій літературі. Спеціальні правничі терміни мають особливий правовий зміст, застосовуються для позначення особливих понять і лише в юриспруденції. Вони утворюються, якщо в літературній мові відсутнє належне слово для позначення відповідного поняття: *анулювання вироку підсудність, правозастосування, юридичні наслідки, правочинність власника* тощо. Процесуальні акти містять чимало термінів, запозичених з інших правових галузей, зокрема з кримінального й цивільного права, психології, судової медицини, криміналістики (*балістична експертиза, депресія, криміналістична техніка*). Ці терміни і в правовій науці, і в правозастосуванні повинні мати лише те значення, яке закріплене за ними у відповідній галузі права, якщо в кримінальному процесі вони не отримали іншого значення. Цим досягається міжгалузєва, загальна стандартизація термінології і виключається різне тлумачення терміна.

2. За видами юридичних документів: а) термінологія законодавчих та інших нормативно-правових актів — *недоторканість особи, суспільно небезпечна особа*; б) термінологія слідчих документів — *протокол слідчої дії, мотивована постанова*; в) термінологія судових рішень, вироків — *мотиви зміни обвинувачення, проголошення вироку*.

3. За генетичними ознаками терміна: а) власне українські терміни — *вина, слідство, злочин, присуд, підсудний*; б) запозичені терміни — *аварія, делікт, клептоманія, рецидив, спеціаліст, шантаж*.

4. За ступенем конкретності: а) ті, що вимагають тлумачення (багатозначні) — *акт, апелювати, закон, суд, обвинувачення, санкція, справа*; б) однозначні — *дієздатність, дізнання, зізнання, правопорушник*.

5. За структурою: а) однослівні — *обвинувачення, прокуратура, юрисдикція*; б) багатослівні — *виявлення слідів злочину, незаперечність доказу,*

позбавлення спеціальних прав, обставини, що обтяжують відповідальність; в) терміни-аббревіатури та складноскорочені слова — ГУКР, ДАІ, Інтерпол.

6. За процесуальною дією (відображення певних процесуальних дій) — *відвід, обшук, огляд*.

7. За суб'єктами правовідносин (позначають осіб і колективні органи, які беруть участь у кримінальному судочинстві) — *захисник, експерт, органи дізнання, підсудний, потерпілий, понятий, свідок*.

8. За моментами і частинами процесу судочинства — *порушення кримінальної справи, досудове слідство, винесення вироку, судовий розгляд*.

9. За джерелом доказів (вказують на джерело доказів) — *висновок експерта, речові докази, показання свідка, показання обвинуваченого*.

Однією із важливих проблем правничої термінології А. Піголкін виділяє синонімію та антонімію. Синоніми передбачають однакові або близькі поняття, що позначаються різними термінами.

А. Піголкін [169, с. 84] робить висновок про подвійний підхід до синонімії у мові законодавства: 1) під час тлумачення нормативно-правових актів синоніми повинні збігатися повністю за змістом і не мати смислових або будь-яких інших відтінків; 2) під час створення тезауруса, об'єднання слів у гнізда для поліпшення пошуку інформації дозволяється тимчасове відхилення від категоричних вимог еквівалентності синонімів.

З омонімією відбувається дещо аналогічно синонімії: принцип рівності слів та значень перетворив би мову у нерухомий прилад, який позбавлений можливості передавати рух від конкретного до абстрактного, від буквального до фігурального, від часткового до загального.

Ідеться не про відтінки та нюанси, а про принципово різні поняття, що виражаються однаковим словом: *дача показань — не дача, тобто будинок за містом; група ризику — не група крові; зібрання чинного законодавства — не зібрання виборців*. У більшості випадків семантична нерівнозначність однозвучних слів у термінах виявляється за допомогою залежних слів цих словосполучень.

Проблеми омонімії у процесі формулювання законодавчих норм можуть породжувати ряд проблем, що дуже ускладнює правозастосування.

Правнича термінологія є однією із терміносистем, що найшвидше реагує на соціальні зміни у суспільстві; більшість правових понять, що сформувались в останні десятиліття (*народна дружина, товариський суд*) стають історизмами, частина — набуває нового додаткового відтінку (*фонд, податок*), з'являються нові поняття, разом з термінами, що їх позначають переважно іншомовним (*лізинг, грант*).

Давно назріла потреба в упорядкуванні, уніфікації та роз'ясненні правових термінів та терміносполук, особливо тих, що:

- 1) не розмежовуються із загальноновживаними значеннями слів;
- 2) мають високу частотність та соціальну значимість.

2.1. Українські загальнозживані слова та правничі терміни, що стосуються поняття “влада”

Одним із центральних понять юридичного тезаурусу є усе те, що пов’язується зі словом *держава*. Юридичний тлумачний словник [165, с. 73] (далі ЮТТС) фіксує різні значення названого слова у теорії права, у конституційному праві та міжнародному праві. У останньому воно позначає основного учасника міжнародних відносин. Саме у міжнародному праві відзначається, що *держава* включає “*державну політичну організацію влади та населення, яким належить певна територія*” [165, с. 73]. Отже, найважливішими складовими держави є: 1) *населення*, 2) *територія*, 3) *влада*. Причому семантично домінувальним є “*влада*”, а “*населення*” і “*територія*” є тими об’єктами, на які ця влада поширюється. Суттєво, що у визначенні немає чіткої вказівки на суб’єкт влади.

Саме з погляду суб’єкта влади розуміється *держава* у конституційному праві, де вона визначається як “*сукупність офіційних органів влади (уряд, парламент, судді тощо), що діють у межах країни або суб’єкта федерації, або користуються законодавчою автономією територіальної спільноти*” [165, с. 73]. Інакше кажучи, конституційне право визначає *державу* також як владу над територією та населенням, які визначають її масштаб, однаково акцентує увагу при цьому не стільки на об’єкти та масштаб влади, скільки на її суб’єкт, причому не доводить її до рівня конкретних осіб, а зводить її до тих органів, у яких працюють люди.

Найповніше поняття *держави* визначається в теорії права, де вона розуміється як “... спосіб організації суспільства, ... що поширюється на все суспільство, ... застосовуючи заходи примусу... і, що має спеціальні органи для реалізації своїх повноважень — механізм держави, її апарат” [165, с. 73].

Отже, йдеться: 1) про владу (“*організація суспільства*” і “*заходи примусу*”); 2) про її масштаб і об’єкт (“*все суспільство*”, пор. вище “*територія та населення*”); 3) про її суб’єкт та механізми (“*органи*” і “*апарат*”). При цьому в останньому пункті згадуються не просто органи, але і апарат, що є уточненням у порівнянні зі спеціально орієнтованим на суб’єкт визначенням, представленим у конституційному праві.

Дещо інший зміст, пов’язаний зі словом *держава* зустрічається у конкретних розділах юриспруденції, що ледве дозволяє вважати слово *держава* терміном у строгому розумінні його значення. Складові цього слова — семантичні компоненти, що організовані синтаксично в “*носія влади, що поширюється на все населення та на всю відповідну територію*” специфічно трансформуються у похідному прикметнику *державний*, виступає складовою частиною багатьох словосполук, які претендують на роль правничих термінів. При цьому йдеться не про появу у відносного прикметника *державний* нових смислових компонентів залежно від семантичної належності іменників, що визначаються за його допомогою. Пор., наприклад, *державна власність (казна, підприємство)* — “*власність (казна, підприємство), що належить...*”;

державна нагорода (премія, боргові зобов'язання, цінні папери) — “нагорода (премія, боргові зобов'язання, цінні папери), що видається...”; державне регулювання цін (науково-технічна політика, пенсійне страхування) — регулювання (науково-технічна політика, пенсійне страхування), що здійснюється...” тощо.

Насправді, у слові **держава** послідовно не розмежовуються “люди”, що виконують (або “*призначені виконувати*” з розрізненням модальності “*гарно або погано*”, з урахуванням можливої оцінки) функцію влади стосовно до населення і території, що визначають масштаб цієї влади, і “*функції такої влади*” без вказівки на її виконавців.

У словосполученнях **державний апарат**, **державний службовець** прикметник **державний** свідомо утворений від іменника, що позначає не функцію влади, але належність до осіб, які здійснюють таку владу.

Суттєво, що тлумачні словники української мови виділяють лише два значення слова **держава**: 1) “*апарат політичної влади в суспільстві*” 2) “*країна з таким апаратом політичної влади*”, залишаючи поза увагою значення, пов'язане з людьми, що здійснюють таку владу. Частково ця неясність усувається за рахунок слова **уряд**, що тлумачиться і в юриспруденції, і в лінгвістиці як “*найвищий виконавчий та розпорядчий орган державної, влади, який здійснює управління державою*” [15, с. 1302; 165, с. 279]. При цьому, однак, залишається не зовсім зрозуміло, як назвати всі ті органи державної влади та осіб, які її здійснюють, і належать до інших органів державної влади, крім виконавчої: депутат — Верховна Рада, суддя — Конституційний Суд, Верховний Суд, Арбітражний суд тощо.

Майже сакральний, відчужений від конкретних людей, характер слова **держава** і в юриспруденції, і в лінгвістиці контрастує зі словом **адміністрація**, що позначає у юристів 1) “*державна адміністрація — у значенні певних органів державного управління*” і 2) “*найпоширеніше визначення органу управління підприємств, установ, організацій*” [92, с. 17].

Отже, в **адміністрації** на відміну від **держави** виявляється розмитою семантична складова “масштаб” і більш виразно акцентовані семантичні складові, пов'язані з владними функціями та людьми, що їх здійснюють.

Отже, носіями владних повноважень виступають **держава**, **уряд**, **адміністрація**, хоча термінологічно вони не зовсім точно виражають додаткові характеристики влади — її масштаб, суб'єкт або об'єкт, потенційні чи реалізуючі можливості, організація це або фізична особа тощо.

У Популярній юридичній енциклопедії [92, с. 357] (далі ПЮЕ) термін **право** виступає носієм декількох значень. 1) “*система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечується державою у масштабах усього суспільства*”. Це визначення права в об'єктивному значенні, але варто відрізнити від юридичного права у суб'єктивному значенні — “*забезпечена законом міра можливої поведінки громадянина або організації, спрямованої на досягнення цілей, пов'язаних із задоволенням інтересів*” [92, с. 357].

У другому значенні **право** — “це імператив, що стоїть над державою та законом, який захищає справедливий порядок держави як форми організації суспільства”. І у третьому — **право** визначається як “система наявних у суспільстві правових доктрин і цінностей та сформована на цій основі система загальнообов’язкових правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою”. З лінгвістичного погляду ці визначення можуть бути удосконалені.

Отже, ПЮЕ пояснює зміст цього поняття, що **право**, тобто “норми, правила поведінки або діяльності людей у суспільстві” можуть визначатися як найвищими моральними поняттями, так і писаними законами, ці “норми, правила поведінки або діяльності людей у суспільстві” [92, с. 357] можуть гарантуватися як державними владними структурами, так і не гарантуватися ними, залишаючись, таким чином, ніби рекомендаціями до норм, правил поведінки або діяльності людей у суспільстві, дотримання або недотримання яких залишається пріоритетом вирішення самих людей. Не забудемо також про розмежування так званого об’єктивного та суб’єктивного права, добре зрозумілого лінгвістам, що звикли завжди розрізняти рівень мовних одиниць (звук — фонема, морф — морфема тощо).

Визначається у юридичному тезаурусі поняття про два типи прав, гарантовані та негарантовані. Очевидно, що у разі правовідносин між державою та окремим громадянином гарантованими виступають права держави, а негарантованими — права громадянина. (Згадаємо хоча б права вкладників або порядок нарахування так званих державних пенсій).

Аналіз лексеми **право** як багатозначної, сучасної мовної одиниці української літературної мови показує, що під цим розуміється “можливість діяти, чинити” або “що встановлюється та охороняється державною владою”. У зв’язку з цією опозицією між значеннями слова за двома параметрами, “установленість” та “охоронність”, стають абсолютно зрозумілими поняттями, що з’явилися у суспільстві — телефонне право та право найсильнішого.

Другим ключовим словом, яке входить до концепту “**влада**” і тісно пов’язане з **правом**, є слово **закон**, що також по-різному представлене у юридичних словниках, енциклопедіях та тлумачних словниках сучасної української мови.

У ЮЕ лексема **закон** може претендувати на термінологічність, оскільки має чітко визначену дефініцію: “нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади або самого народу, який регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення” [162, с. 345].

Цьому єдиному в юриспруденції визначенню відповідає одне з багатьох значень тлумачного словника “встановлене найвищим органом державної влади загальнообов’язкове правило, яке має найвищу юридичну силу”. Саме інші значення цього багатозначного слова дозволяють точніше зрозуміти, якими рисами наділена лексема **закон** як правничий термін на відміну від інших “правил та державних постанов”, які номінуються законом. У якості інших значень цього слова виділяються “об’єктивно існуючий, постійний і необхідний

взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності". Саме у такому значенні слово **закон** виступає у словосполученні *закони природи, закони руху планет, закони суспільного розвитку, ринкові закони*. Іншими словами, існують такі закони, що не залежать від волевиявлення людей, і при цьому вони або лежать на поверхні (наприклад, *смертність живих організмів, зміна дня та ночі тощо*), або вимагають для їх відкриття значних інтелектуальних зусиль людей (наприклад, *закони руху планет, закон Ома тощо*).

Можна стверджувати, що юриспруденція допускає закон як юридичний акт може удосконалювати відносини у суспільстві, спираючись на його консолідовану підтримку, а може мати і антисуспільний характер (наприклад, вилучення церковних цінностей у 20-30-ті роки, виселення людей у 40-роки, антиалкогольні закони 80-х років). Визначення закону як юридичного акта не встановлює ніяких вимог щодо його якості, докорінно відрізняючись від законів науки, де відповідність реальності є головним і єдиним критерієм того, чи маємо ми справу із законом чи з хибним твердженням, більш-менш правдивим, більш-менш далеким від істини.

ВТСУМ визначає у слові **закон** ще два значення: 1) *“загальноприйняте, усталене правило співжиття, норма поведінки”* і 2) *“сукупність догм (основних положень) якої-небудь релігії, віровчення”* [15, с. 302]. Очевидно, що обидва ці значення повністю корелюють з тим значенням слова **право**, яке у юридичному смислі тлумачиться як *“імператив, ... що захищає справедливий порядок...”*.

Отже, виявляється, що у юридичному тезаурусі, який групується навколо поняття **влада**, центральним словом є **держава**, за яким зберігаються дві сутності: 1) *“спосіб організації життя суспільства”* і 2) *“коло осіб, що здійснюють або покликані здійснювати таку організацію”*.

Цілком ймовірно, що ці дві сутності діють так, начебто представляють собою єдину. Наводить на роздуми те, що подібні реалії зовсім не примітивна неточність, а відображення свідомого прагнення не стверджувати про це чітко і зрозуміло, поставити людей, які перебувають у тих ешелонах влади, що діють у межах всієї країни, у особливе, привілейоване становище, мінімально сковувати їх дії будь-якими обов'язковими встановленнями.

Визнання у системі юридичних понять недосконалості писаних законів, на жаль, не визначено як категорична необхідність їх удосконалення, але відкрито для тих осіб, які виступають від імені держави, з одного боку, надає їм можливість ігнорувати права тих, хто не належить до цієї групи, а з іншої — застосовувати по відношенню до них “жорсткі” санкції. Але, як показує аналіз сучасного юридичного тезауруса, в сьогоденних реаліях співіснують як можливості для законної демократичної організації суспільства, так і можливості для найрізноманітнішого свавілля з боку тих, хто виступає від імені держави.

Друга, так звана можливість, не представлена у чистому вигляді, а більше замаскована або за допомогою різних замовчувань, або частіше завдяки експлуатації слова **держава**.

2.2. Українські загальнонавживані слова та правничі терміни, що стосуються поняття “благодійність”

Із словотвірного аналізу слова *благодійність* можна зробити висновок стосовно семантики: творити благо (*благо* — “те, що дає достаток, благополуччя, задовольняє потреби”), робити добро.

У 1997 році Президентом був підписаний Закон України “Про благодійництво та благодійні організації” [15], в якому (стаття 1) вперше законодавчо закріплене формулювання *благодійництва*, яким визнається “добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги”. Однак у статті 1 дається також визначення учасникам благодійної організації, а саме *благодійники* — *фізичні та юридичні особи, які здійснюють благодійництво в інтересах набувачів благодійної допомоги у таких формах:*

- ✓ одноразової фінансової, матеріальної та іншої допомоги;
- ✓ систематичної фінансової, матеріальної та іншої допомоги;
- ✓ фінансування конкретних цільових програм;
- ✓ допомоги на основі договорів (контрактів) про благодійну діяльність;
- ✓ дарування або дозволу на безоплатне (пільгове) використання об’єктів власності;
- ✓ дозволу на використання своєї назви, емблеми, символів;
- ✓ подання безпосередньо допомоги особистою працею, послугами чи передачі результатів особистої творчої діяльності;
- ✓ прийняття на себе витрат по безоплатному, повному або частковому утриманню об’єктів благодійництва.

Порівняємо з визначенням із тлумачного словника “*благодійник* — 1) той, хто подає комусь допомогу, підтримку; 2) той, хто займається благодійністю” [15, с. 54]. Таким чином, ми бачимо, що в суспільній свідомості поняття *благодійник* ширше, ніж у правовому розумінні цього слова. Законодавець, на відміну від простого носія мови, не вважає благодійність морально-психологічною, душевною участю у чужій долі.

У нашому суспільстві, період становлення якого припав на роки Радянської влади, коли поняття благодійності було відсутнім не тільки законодавчо, але й у суспільній свідомості, ще й до цього часу існує негативна конотація слів (та понять) *благодійник* і *набувач благодійної допомоги*. Це уявлення сформувалося, швидше за все, через те, що в побутовій свідомості поняття *благодійності* дуже часто асоціювалося з поняттям *милостиня*.

Словосполучення *набувач благодійної допомоги* у тлумачному словнику відсутнє, значення його зрозуміле лише із словотвірного аналізу — той, хто отримує допомогу.

Близьким за значенням до поняття *пожертвування* є поняття *грант*, що порівняно недавно з’явилося в українській мові.

Грант, відповідно до визначення тлумачного словника української мови — “грошова допомога, стипендія із спеціального фонду для проведення наукових, дослідницьких та інших робіт” [15, с. 196].

Саме слово **грант** запозичене з англійської мови, що в перекладі означає дарунок, дотацію або субсидію).

ПЮЕ засвідчує такі значення лексеми грант:

1. Одноразова безповоротна цільова виплата фізичним та юридичним особам грошової суми або дарування обладнання, приміщення (як правило, з власних коштів та майна).
2. Безоплатна дотація, субсидія призначена на виконання творчих робіт, видання творів художньої, наукової, освітньої, образотворчої, медичної та ін. літератури тощо, що надається за рахунок державного або місцевого бюджету.
3. Стипендія, що виплачується студентам та учням із державного або місцевого бюджету [92, с. 81].

Дотації відповідно до Бюджетного кодексу — це “міжбюджетний трансфер на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує (міжбюджетний трансфер — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого)” [2].

ЮТТС дає визначення дотації — як “кошти, додаткові асигнування з державного бюджету, що надаються безвідплатно і безповоротно. Допомога підприємствам та організаціям на покриття збитків, зумовлених не залежними від них причинами” [165, с. 89], тлумачення поняття **грант**, наведене у ПЮЕ, не тільки не розкриває його значення, але і неточно відповідає законодавству.

2.3. Українські загальноновживані слова та правничі терміни, що стосуються поняття “підприємництво”

Завдання цього розділу полягає в тому, щоб розглянути українські правничі терміни, які утворюють систему одиниць, що визначають організацію трудової діяльності людей, та відношення цих термінів до загальноновживаних слів.

У правничій термінології ключовими словами, що визначають організацію трудової діяльності людей є слова **підприємство**, **підприємництво**, **підприємницький**. При цьому підприємство у Господарському кодексі у ст. 62 визначається як “самотійний суб’єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб’єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності” [9], а **підприємництво** у ст. 42 цього кодексу визначається як “самотійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб’єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку” [9], із

законодавчо закріпленого визначення цього виду діяльності можна відзначити три особливості: по-перше, *підприємництво* характеризується як діяльність, що здійснюється на власний ризик, по-друге, тим, що воно спрямоване на систематичне одержання прибутку, і по-третє, тим, що воно здійснюється самостійно.

Чинне законодавство визначає існування в Україні три форми власності: *державної, комунальної та приватної*. При цьому саме підприємство, що перебуває у приватній власності, є у правничій термінології цілком розвинену систему позначень: *комерційна організація, виробничий кооператив, артіль, селянське (фермерське) господарство* [123]. У визначенні *комерційна організація* — головне як і в підприємницькій діяльності — це “*одержання прибутку з метою досягнення економічних та соціальних результатів*”. Дещо інше тлумачення поняття *кооперативу*, який може бути і виробничим, відповідно до ст. 163 Цивільного кодексу “*виробничим кооперативом є добровільне об’єднання громадян на засадах членства*” [37], при чому законодавство розрізняє кооперативи також за сферою діяльності, наприклад, сільськогосподарські, житлово-будівельні тощо, а у якості конститутивної ознаки для цього об’єднання людей виступає вже не ризик та одержання прибутку, а “*об’єднання на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі*” [37].

Селянське (фермерське) господарство відповідно до Господарського кодексу ст. 114 — “*є формою підприємництва громадян з метою виробництва, перероблення та реалізації товарної сільськогосподарської продукції*” [9].

При виявленні основних правничих термінів, призначених для позначення форм організації трудової діяльності людей, законодавець часто проявляє непослідовність. Передусім дуже помітним є різні критерії визначення щодо організацій, які належать до різних форм власності — приватної та державної. Постійне нагадування про ризик як про умову діяльності і про прибуток як про її мету, що застосовується тільки до підприємств приватної власності складає враження, що підприємства державної форми власності не наражаються на ризик, тобто не збанкрутуються та мають на меті не прибуток, а тільки задоволення потреб у праці або альтруїзм.

У результаті цього принцип *форма власності*, що реалізується як державний, комунальний або приватний, замінюється на практиці принципом *мета діяльності*, комерційна або некомерційна, при чому перша поширюється тільки на приватні організації, а друга, ймовірно, і на приватні, і на державні. Тому слово *комерційний* виступає навіть у професійному узусі тільки як приватний, а некомерційний як державний, що принципово неправильно і створює плутанину у фундаментальних питаннях законодавства.

Також очевидно, що різні родові характеристики понять, які визначаються не спроектовані послідовно на всі відповідні терміни.

Так, наприклад, ознаки, що пов’язані з характером членства, індивідуального, сімейного, колективного, визначені лише для виробничих кооперативів та селянських (фермерських) господарств. Або такі важливі галузі

, як сфера діяльності (сільське господарство, будівництво, медицина, освіта тощо) і характер діяльності (виробництво, надання різного виду послуг, враховуючи інформаційні, посередницькі, в тому числі торгіві, фінансові тощо).

У визначенні, наприклад, *селянського (фермерського) господарства*, негативні компоненти значення слів *ризик* та *прибуток* замінені на нейтральні у словах *форма підприємництва громадян*.

Отже, тлумачення термінів носить не об'єктивний характер, але й відображає суб'єктивне ставлення законодавця до визначених феноменів, причому не просто позитивне або негативне, але й це явно негативне, або змінює цю оцінку за рахунок семантичного узагальнення (не ризик, але самостійність, не прибуток, але економічна вигода або потреби матеріально-економічного характеру).

Недосконалість відповідної зони правничої термінології стає більш очевиднішою на фоні наявності термінів-синонімів.

Розглянемо, як сприймає відповідні слова та словосполучення, що є правничими термінами, пересічний носій української мови, зазвичай не розуміючи того, що це спеціальні терміни, але тлумачить їх відповідно до своєї мовної інтуїції та досвіду.

Термін "*підприємець*". Зазвичай виділяють два значення: 1) "власник підприємства" і 2) несхвальне "ділок, вправний організатор вдалих підприємств". Користуючись сучасною семантичною метамовою, у другому значенні слова можна виділити такі семантичні компоненти, як "активність" і "спрямованість на різні, в тому числі і негативно оцінювані, економічні та фінансові акції". Друге значення зберігається і у похідному *підприємництво*.

Слово *комерційний* в українській літературній мові, що закріплене в нормативних словниках, пов'язане виключно з торгівлею і, на відміну від мови сучасного українського законодавства, не має ніякого відношення до будь-якої трудової діяльності (пор. *комерційний директор* — головний інженер, *комерційне училище* — гімназія). Щоправда, в останні роки, у цього прикметника з'являється нове значення "пов'язаний із платежами" у протиставленні до безкоштовного (*комерційні студенти*) або (*комерційні ціни, комерційні магазини*). Проте, аналізуючи це слово у сфері торгівлі чи платежів, не обов'язково пов'язувати його з приватною власністю, оскільки *комерційні студенти* можуть навчатися у державних навчальних закладах.

Слово *кооператив* у сучасній українській мові, актуальне для використання у сфері будівництва, інші ж сфери застосування цього слова явно перейшли до розряду історизмів. Також в українській мові слово *артіль* використовується досить рідко, збереглося воно лише для використання у досить екзотичній сфері діяльності людини (*риболовецька артіль*). На жаль, правнича термінологія не відродила існування цього слова, використовуючи його лише як можливий синонім для неемоційного виробничого кооперативу.

Отже, можна простежити, з якими поняттями пересічний носій сучасної української мови, особливо люди літнього віку, пов'язують відповідні значення, а саме: *комерційні училища, комерційні магазини, кооперативи виробничі та*

споживчі. Варто додати, що не завжди відношення людей до цього виду діяльності було позитивним, і якщо в свідомості людей молодого покоління трансформація поняття того чи іншого слова і його оцінки може відбуватися дуже легко, то у свідомості людей старшого покоління і вже в силу цього консервативних такі зрушення менш ймовірні. Хоча, остаточно стверджувати не можна, оскільки для цього необхідні спеціальні соціолінгвістичні дослідження з визначення денотативного та оцінного компонента слова. Ми змушені констатувати, що саме ці аспекти соціолінгвістичного дослідження в українській мові не мають глибоких традицій.

Отже, певний шар української правничої термінології заслуговує на критику не тільки як об'єкт, що аналізується в межах власної системи, але і як об'єкт, що існує в системі української літературної мови.

Головний недолік в існуючій системі термінів полягає в тому, що вона є хибно орієнтованою для носіїв української мови системи позначень. Окрім того, ця система, що інтерпретується пересічним носієм української мови виявляється не нейтральною, при цьому для неї притаманний оцінний компонент, негативний щодо діяльності підприємств, що не належать до державної форми власності.

Відзначаючи той факт, що національна термінологія у будь-якій галузі формується протягом століть зусиллями багатьох людей, варто виокремити деякі підходи до оптимізації позначень, які використовуються в українському законодавстві, що визначають організацію трудової діяльності людей. Вважаємо, що в основі відповідних позначень повинні бути покладені такі найменування, які одночасно відображають передусім характер діяльності відповідної організації, визначення того, чим саме вона займається, наприклад, *завод, фабрика, лікарня, поліклініка, школа, інститут, університет, магазин, банк, перукарня, електростанція* тощо.

Посилання на форму власності, наприклад, *кооператив* чи *державне підприємство* суттєво лише для власника, але не для споживача. Для останнього важливо лише відносна вартість товарів та послуг. У якості другої головної ознаки, що визначає характер організації, слід увести посилання на те, яким чином вона фінансується: за рахунок природних багатств, які належать суспільству в цілому, за рахунок платників податків, на кошти тих або інших приватних осіб чи за рахунок різних комбінацій першого, другого та третього. При цьому відповідні терміни не повинні ні хибно орієнтувати носіїв мови (доречно вжити іншомовне, абсолютно незрозуміле носію мови слово), не викликати в них будь-яких асоціацій, позитивних чи негативних.

Очевидно, що подальша диференціація відповідних термінологічних позначень повинна бути пов'язана вже з особливостями відношень між їхніми власниками різних типів, що для споживача може мати значення лише в обмеженій кількості випадків.

2.4. Українські загальнозживані слова та правничі терміни, що стосуються найменувань різних громадських об'єднань

Очевидним є те, (і це підтверджується ст. 36 Конституції України, Законом України “Про об’єднання громадян”, “Про господарські товариства” тощо), що громадяни (фізичні особи) можуть створювати та вступати в різні об’єднання не тільки з метою поліпшення їх трудової (комерційної чи некомерційної) діяльності (див. розділ 2.3.). Важливу роль у житті суспільства відіграють такі об’єднання, які створюються, як зазначає законодавець, для “для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів” [24].

Родовим позначенням для об’єднань громадян, які мають спільну мету, визначену у законодавстві, є правничий термін **об’єднання громадян**, що визначається у ПЮЕ як “добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод” [92, с. 274].

З лінгвістичного погляду, в квазісинонімічні відношення з родовим правничим терміном вступають такі загальноживані слова як *громадська організація*, що має конотацію, пов’язану з багатозначністю слова *організація* та його похідним *організовувати*, що має вказівку на ретельно продуману, планомірну внутрішню будову, а також слово *громада* (група людей, об’єднаних спільністю становища, інтересів тощо), яке теж, будучи багатозначним, має у якості конотації вказівку на замкнутість, обмеженість як за кількістю учасників, так і за характером конкретної мети (організація української ліберально-буржуазної інтелігенції в 60 — 90-х рр. XIX ст., поземельне селянське об’єднання тощо).

Проте це твердження не має нічого спільного з положеннями чинного законодавства. Всі громадські об’єднання поділяються на такі організаційно-правові форми: *громадська організація, громадський рух, громадський фонд, громадська установа, орган громадської самодіяльності*. Слова *громада, центр, комітет, спілка* тощо не мають нічого спільного з організаційно-правовою формою громадського об’єднання, а можуть бути лише частиною назви, наприклад, громадське об’єднання “Загальновійськова спілка України”.

В аналізованому матеріалі, зустрічається слово **асоціація**, яке має відношення до цієї групи термінів. Відповідно до Господарського кодексу України у ст. 120 визначається **асоціація** як “*договірне об’єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності*” [9]. Варто зауважити, що при визначенні термінів різних типів громадських об’єднань слід враховувати два фактори: 1) ідеться про об’єднання фізичних осіб (громадян та осіб без громадянства) чи юридичних осіб (організацій); 2) або беруться до уваги комерційні та некомерційні інтереси.

У сучасній правничій термінології видовим щодо **громадського об’єднання**, частково протиставленому **асоціації**, виступають найменування **рух** та **партія**.

У ЮЕ термін **громадський рух** визначається як “*добровільне об’єднання людей з метою досягнення значних соціальних, політичних і культурних цілей*” [

162, с. 639].

Відповідно до закону України “Про політичні партії в Україні” **політична партія** — “це добровільне об’єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах” [27]. При тому, що у законодавстві є чітка дефініція **політичної партії**, правничий термін **політична партія** у повсякденному вжитку заміняється просто на *партію*, включаючи семантику відповідного прикметника до іменника *партія*, що, зрозуміло, з урахуванням багатозначності загальноновживаного слова *партія* призводить до неточності в номінації.

В юриспруденції “**політична партія**” визначається як “добровільне об’єднання громадян певної держави, що виражає волю окремої соціальної групи і прагне здобути або утримати державну владу, здійснити вплив на політику держави” [92, с. 340].

Ні тлумачення, ні сама їх структура для термінів **громадський рух** та **політична партія** не співвіднесені законодавцем, однак спробуємо визначити ті диференційні ознаки, які відрізняють *політичну партію*: 1) стійкість, постійний характер, 2) владна спрямованість, 3) наявність членів (і прибічників). Отже, *рух* та *партія* протиставлені еквіполентно за характером учасників, і привативно за масовістю, стійкістю та владною спрямованістю.

Однак якщо ми звернемося до сучасної практики вживання відповідних правничих термінів, що особливо актуально у період активних політичних подій, то виявимо таку закономірність: відповідні слова для сприйняття, виступають перш за все не в термінологічному, а в загальноновживаному значенні

Як вже зазначалося вище, нерозрізнення слова *партія* та словосполучення *політична партія* призводить до появи таких, наприклад, найменувань *партія любителів пива* або *партія пенсіонерів*. Ще більш ускладнює точне сприйняття правничого терміна (**політична**) **партія** наявність у загальноновживаного іменника *партія* безліч різних значень, таких, наприклад, як *партія зелених*, *партія фортепіано*, *партія у більярд*, *партія у шахи*, *партія взуття*, *партія чаю*, *вигідна партія*.

Утім, недосконалість існуючої системи термінологічних найменувань громадських об’єднань виявляється під час передвиборної кампанії через невизначеність таких найменувань як *блок* і *коаліція*, склад учасників яких (партії, руху?) залишається незрозумілим для нефахівця. Законодавець дає лише визначення “**виборчого блоку**”, тлумачачи його як “добровільне об’єднання декількох політичних партій у порядку і строки, передбачені Законом України “Про вибори народних депутатів України”, для спільної участі у виборчій кампанії” [165 с. 37], що недостатньо прояснює ситуацію.

Однак істотна невизначеність у позначенні різного роду громадських об’єднань полягає в іншому — посилання на джерела фінансування діяльності цих об’єднань. Підкреслюючи некомерційний характер асоціації (союзу), метою яких є координація підприємницької діяльності, представництво та

захист майнових інтересів суб'єктів, що входять до неї, законодавець (у визначенні) замовчує про те, на які засоби здійснюють свою діяльність рух та партія. Навряд чи таке замовчування є перевагою дефініцій відповідних термінів, оскільки реальна діяльність руху чи партії неможлива без оренди приміщення, послуг зв'язку тощо.

Зате в юриспруденції є найменування для такого виду громадського об'єднання, *“що не має членства, засновується громадянами та (або) юридичними особами на підставі добровільних майнових внесків, має на меті соціальні, благодійні, культурні, освітні чи інші суспільно корисні цілі”* [165, с. 286]. Це — **фонд**. Наявність у цього слова ряду зовсім інших значень у загальноживаній мові, звичайно, не посилює його переваги саме як терміна, однак у реальному вживанні внаслідок розрізнення у синтагматичному оточенні та синтаксичних функціях термінологічне вживання слова **фонд** досить чітко протиставляється нетермінологічному.

Слово **центр**, що зустрічається в аналізованому матеріалі, не називає вид громадського об'єднання і не є правничим терміном, це загальноживане слово, що має декілька значень (*районний центр, центр нападу, центр міста, країни, психомоторні центри* тощо), представляє інтерес як *“місце зосередження будь-якої діяльності”* [15, с. 1360]. Таким чином, “Центр соціального захисту” або “Центр стратегічних досліджень” представляють собою лише громадське об'єднання або некомерційну організацію в одній із організаційно-правових форм.

2.5. Номінації осіб як елементи лексичної системи української мови і як правничі терміни

Найменування осіб, які представлені в аналізованих правничих текстах, досить чітко можна розподілити за трьома семантичними групами:

1. Найменування осіб, які позначають “знедолених” (*біженець, переселенець, безробітний, інвалід, малозабезпечений, потерпілий*).
2. Найменування осіб, які є учасниками тих або інших відносин (*особа, громадянин, депутат, партнер, представник, споживач, працівник, засновник*).
3. Збірні найменування осіб (*населення, персонал*).

2.5.1. Номінації осіб, що позначають “знедолених”

Для частини цієї категорії осіб існує правничий термін **потерпілий** “*особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду*” [32]. При цьому визнання громадянина потерпілим може бути тільки під час заподіяння шкоди безпосередньо злочином, у чому відображається специфіка саме юридичного погляду на “знедолене” становище, в якому перебуває людина.

Слово *потерпілий* відповідає всім вимогам, що висуваються до термінів: він має чітку дефініцію, що відмежовує його від суміжних об'єктів номінації; позбавлений омонімів. У нетермінологічному вживанні *потерпілий* являє собою активний дієприкметник минулого часу, утворений від дієслова *потерпіти*. Синонімічно в загальноновживаній мові дієприкметник *постраждалий* вступає з терміном *потерпілий* лише у квазісинонімічні відношення, оскільки перше ніяк не характеризує причину такого стану (виявитися *постраждалим* можна бути не тільки у результаті злочину, водночас ця характеристика стану особи зовсім не потребує відповідного офіційного визнання).

Також існує “несиметричне” співвідношення між словом *біженець* як загальноновживаною одиницею і як правничим терміном. Відповідно до ВТСУМ *біженець* — це “людина, що залишає місце свого проживання під час війни або стихійного лиха” [16, с. 51]. Відповідно до Закону України “Про біженців” *біженцем* називається більш вузьке коло осіб, а саме: “іноземець (іноземний громадянин чи особа без громадянства), який внаслідок об'рунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової, національної належності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань вимушений залишити територію держави, громадянином якої він є (або територію країни свого постійного проживання), і не може або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок зазначених побоювань” [14].

Отже, правничий термін чітко визначає ту обставину, що біженцями можуть бути лише не громадяни України, причому тільки ті з них, хто залишає місце свого постійного проживання через різні, хоча і чітко визначені соціально-політичні мотиви. У той же час дефініція терміна *біженець* ширше значення загальноновживаного слова *біженець*, оскільки останній позначає лише осіб, що вже залишили постійне місце проживання, а перший має широке часове охоплення, позначає також і тих, хто лише збирається залишити рідні місця.

Принципово по-іншому визначаються відношення між загальноновживаним словом *безробітний*, з одного боку, і відповідним правничим терміном, з другого. Слово *безробітний* у ВТСУМ визначається як “який не має роботи, заробітку, не знаходить застосування своїй праці” [15, с. 45]. Ймовірно, це тлумачення необхідно було б удосконалити, оскільки у такій редакції, його можна застосувати і до неповнолітнього, і для пенсіонера. На нашу думку, точнішим та логічнішим є загальноновживане слово *безробітний*, що позначає особу, яка “може і хоче працювати з метою одержання постійного заробітку, але не має можливості реалізувати своє бажання”. Отже, постала проблема в унормуванні словникової статті у ВТСУМ, у той час як правничий термін *безробітний* досить точно відтворює зміст поняття, яке стоїть за цим словом у побутовій свідомості: “працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку через відсутність підходящої роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці” [20]. Єдина істотна відмінність між побутовим та термінологічним значенням полягає в тому, що останнє потребує

відповідного оформлення “реєстрації у державній службі зайнятості”, яке відсутнє у значенні побутовому. Саме ця неточність створює розбіжність кількості офіційно зареєстрованих безробітних (термінологічне значення) і кількості працездатних громадян, що не мають роботи, але шукають її, хоча і не зареєстровані у державній службі зайнятості.

Цілком показово для усвідомлення відмінностей у побутовому та юридичному підході, до осіб, які перебувають у негативному становищі слова **інвалід**, природно, існуючи у тлумачних словниках української мови як “людина, яка частково чи повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості”, у Законі України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” термін **інвалід** визначається як “*особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженим дефектами, які обмежують її життєдіяльність*” [26].

Окрім того, у якості терміна виступає слово **інвалідність**, яке тлумачиться як “*часткова або повна, тривала або постійна втрата особою працездатності до повноцінної життєдіяльності у зв’язку із стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою або уродженими дефектами, що призвело до зниження або втрати здатності обслуговувати себе, самотійно пересуватися, спілкуватися, контролювати свою поведінку, виконувати трудову функцію*” [92, с. 193].

Отже, на основі тлумачення поняття “**інвалід**” з різних поглядів можна зробити висновок, що з одного, лінгвістичного погляду один і той самий феномен розуміється як об’єкт співчуття, а з другого, юридичного, термінологічного погляду як предмет класифікації за двома підставами (ступінь та причина втрати здоров’я), та передбачає залежно від результатів такої класифікації різні види та обсяги соціальної підтримки та захисту.

З лінгвістичного погляду не можна залишити поза увагою і той факт, що значення слова **життєдіяльність** (що не є терміном у праві) значно ширше за значенням слова **працездатність**, що в юриспруденції визначається як “*соціально-правова категорія, що відбиває здатність людини до праці, яка визначається рівнем її фізичного розвитку, а також станом здоров’я, професійними знаннями, умінням і досвідом*” [92, с. 393].

На жаль, не має термінологічного тлумачення слово **малозабезпечений**, що усвідомлюється у правничих текстах лише на основі його невизначеного тлумачення у лінгвістичних словниках (мало “недостатньо, менше, ніж треба”). Однак у цьому випадку претензії повинні пред’являтися не стільки до термінології мови законодавства, а швидше до самого законодавства (або до економічної ситуації в країні), що не здатне чітко визначити абсолютні показники ні біологічного виживання, ні прожиткового мінімуму, ні межі бідності.

2.5.2. Номінації, що позначають осіб як учасників певних суспільних відносин

Одним із найуживаніших слів цієї категорії є лексема *громадянин*, яка визначається у ВТСУМ як “*особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов’язки, встановлені законами цієї держави*” [15, с. 199].

Термінологічне визначення поняття *громадянин*, як це не дивно, відсутнє у Законі України “Про громадянство України”, а вживається у законодавстві термін *громадянин України* — “*особа, яка набула громадянство України у порядку передбаченому законами України та міжнародними договорами України*” [18]. ПЮЕ визначає поняття “*громадянин*” як “*фізична особа, яка належить до громадянства певної держави, користується її правами і виконує обов’язки, встановлені законами цієї держави*” [92, с. 81].

Як бачимо, лінгвістичне та юридичне уявлення про поняття *громадянин* відрізняється за двома достатньо важливими ознаками. По-перше, з правового погляду громадянин якої-небудь держави не обов’язково повинен постійно проживати у цій державі (як наприклад, подвійне громадянство), і, по-друге, права, обов’язки та відповідальність повинні бути взаємними, що не передбачено тлумачним словником.

Проведені дослідження підтвердили думку про те, що зустрічаються окремі самостійні слова, семантизація яких у загальноживаному аспекті та у мові правничих текстів не завжди збігається.

Поняття *споживач* у лінгвістичних словниках тлумачиться як “*особа чи організація, що використовує, споживає якусь продукцію*” [15, с. 1176]. Цей же мовний знак як правничий термін означає дещо інше, згідно із Законом України “Про захист прав споживачів” *споживач* — це “*громадянин, який придбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (робота, послуги) для власних потреб*” [21]. По-перше, в останньому випадку йдеться про особу, а ніяк не організацію, по-друге, береться до уваги не тільки “якусь продукцію”, але також “роботу та послуги”, а також ідеться про те, що споживачем особа стає не тоді, коли вона отримує відповідний товар або послугу, а значно раніше, навіть не в момент замовлення, а в момент появи наміру отримати відповідний товар або послугу. Як бачимо, цей правничий термін має абсолютно чітку дефініцію, диференційні ознаки якої очевидно відмежовують її від таких суміжних понять, які позначаються, наприклад, словами *покупець, користувач, замовник*. Відсутність інших значень також підвищує якість аналізованої номінації як правничого терміна. Однак існування загальноживаного омоніма робить правничий термін *споживач* дещо хибно орієнтованим для нефахівця, що зазвичай має схильність переоцінювати можливості свого здогаду. Саме ця обставина призводить до нерозуміння, що більш небезпечне, ніж у тих випадках, коли спеціальний термін не дає фахівцю ніяких підстав для індивідуальної семантизації за моделями “народної етимології”.

Проблема неточно орієнтованих спеціальних термінів, як відомо, неодноразово розглядалася дослідниками, прикладом можна навести слово

працівник, яке не є точно орієнтованим правничим терміном у сфері соціальних відносин. У побутовій свідомості, що відбивається у лінгвістичних словниках, а саме у СУМ слово **працівник** — це “*трудоця людина, трудівник*” [122, с. 520]. Саме в цьому значенні це загальноновживане слово оточене безліччю квазісинонімічних слів: *трудівник* — “*той, хто багато й старанно працює*”; *ледар* — “*людина, яка не любить працювати*”; *дармоїд* — “*той, хто живе на чужий кошт, чужою працею*” тощо.

СУМ визначає ще два інших значення, “*член якогось виробничого колективу, особа, яка бере участь у певному трудовому процесі, працює за певним фахом*”, “*людина, що працює в якійсь галузі народного господарства, науки, культури*” [122, с. 520].

Дещо інше означає **працівник** як правничий термін — “*фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі або організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю*” [28]. Виявляється, що правничий термін порівняно із загальноновживаним словом значно звужує коло осіб, що називаються працівниками, визнаючи тільки тих, хто працює на підставі трудового договору. Договір підряду, договір доручення, договір про сумісну діяльність не дають працівнику (у загальноновживаному значенні) статусу працівника (у юридичному значенні).

У зв’язку з цим доречно звернути увагу на кліше *працівники бюджетної сфери*, що широко вживається останнім часом. Це словосполучення означає тих працівників (у юридичному значенні), які уклали трудові договори з державними установами (підприємствами), тобто таких, фінансування яких здійснюється за рахунок державного або місцевого бюджетів. І у цьому значенні словосполучення *працівники державних установ* і *працівники бюджетної сфери* (з урахуванням розмежувань слова *працівник* у загальноновживаній і юридичній мові) є повними синонімами.

Очевидно, що серед працівників державних установ (працівників бюджетної сфери) існують різні категорії, що вирізняються за ознакою “тип підприємства або установи” (*завод, школа, лікарня, музей, суд, військова частина* тощо), за ознакою “характер діяльності працівника” (*робітник, учитель, лікар, водій, артист* тощо) з урахуванням його кваліфікації, досвіду, таланту тощо.

Ще одним не дуже вдалим правничим терміном є термін **кредитор**. У вузькому розумінні загальноновживане і юридичне **кредитор** означають одне й те саме: “*той, хто надає кредит*” [122, с. 332] і “*сторона кредитної угоди, яка надала іншій стороні (позичальнику) кошти в тимчасове користування*” [165, с. 141]. (Залишаємо поза увагою питання про необхідність удосконалення лінгвістичного тлумачення у світлі вимог сучасної семантики).

Однак у цивільному праві **кредитор** означає “*сторона в зобов’язанні, яка має право вимагати від другої сторони-боржника виконання обов’язку здійснити певні дії: виконати роботи, передати майно тощо або утриматися від них. У двосторонніх договорах кредитором є обидві сторони, і якщо інше не передбачене законом або договором, кожна має право вимагати виконання зобов’язань нарівні з іншою*” [165 с. 141].

Схожі відмінності в обсязі семантики є і між загальнозживаним словом **представник** і похідним від нього правничим терміном **представництво**. У побутовій свідомості слово **представник** може означати осіб і не осіб, що семантизується як “*типовий зразок*”. Позначаючи осіб, **представник** може виступати не тільки як “*типовий зразок*”, але і як “*виразник, захисник якихось ідей, суспільних поглядів*”. На відміну від такого широкого розуміння значення правничого терміна **представництво** носить більш конкретний характер: “*відносини, за яких угода, укладена однією особою (представником) від імені іншої особи (яку представляють), створює права та обов’язки безпосередньо для особи, яку представляють*” [165, с. 222]. Істотно, що в цьому випадку законодавство не пов’язує представництво з неодмінним установленим документальним оформленням, але поширює представництво і на ті випадки, коли “*дії від імені іншої особи*” абсолютно незрозумілі із ситуації (наприклад, продавець у роздрібній торгівлі, касир). Можна стверджувати, що у цьому випадку юриспруденція використовує виключно важливе для лінгвістики поняття пресупозиції, формально не вираженого компоненту смислу, хоча і не обговорює це спеціально. Навряд чи апеляція до такої багатопланової і складно формалізованої галузі знання сприяє удосконаленню правничого терміна. Також не сприяє термінологічності **представництва** і наявність у нього ще двох значень “*окремий підрозділ юридичної особи, котрий перебуває поза місцем її розташування і представляє інтереси*” [165, с. 222]. Очевидно, що в цьому розумінні існує регулярна багатозначність “*особа чи організація*” — місце розташування цієї особи чи організації, наприклад, *Берлін* як географічне поняття і як керівництво Німеччини або залежно від контексту позначення німецьких партнерів, керівників.

У той же час законодавець спеціально визначає ті випадки, коли представництво у побутовому розумінні не є представництвом юридичним, а саме, коли особи здійснюють певні дії, хоча і в чужих інтересах, але від свого імені: комерційні посередники тощо.

Подібним чином формуються зв’язки між словом **депутат**, що визначається у загальнозживаній мові 1) “*член органу державної влади, обраний виборцями*” і 2) “*обрана або визначена особа, уповноважена для виконання якого-небудь доручення*” і правничим терміном **депутат**, що означає тільки “*повноважний та відповідальний представник народу в парламенті країни або представник територіальної громади чи населення регіону — у відповідній місцевій раді*” [92, с. 89].

2.5.3. Збірні найменування осіб

Без сумніву, найважливішим у цій групі найменувань є слово **народ**. На жаль, у юридичній науці слово **народ**, що претендує на термінологічне зживання, не може розглядатися як вдалий термін, оскільки воно не є однозначним, одночасно може позначати “*населення держави, жителі країни*” і “*форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем’я)*”. Ще менш визначеним є слово **народ** у його загальнозживаному тлумаченні,

серед значень яких, окрім двох визначених, виділяють ще “*певна кількість людей, які мають що-небудь спільне (у поведінці або зовнішньому вигляді)*”, і “*взагалі люди, переважно у великій кількості*” [15, с. 578]. Саме тому тексти, що містять слово *народ*, принципово не семантизуються однозначно, а вислови типу *весь народ, від імені народу* (схвалювати, підтримувати тощо) зазвичай представляють собою яскраві приклади соціальної демагогії.

Заслуговують на увагу слова *населення* і *персонал*, які зустрічаються у юридичних текстах у загальнозживаному значенні і відносяться до групи збірних найменувань, означаючи “*люди, що проживають в якомусь одному місці*” [15, с. 579] і “*особовий склад, колектив працівників якої-небудь установи, підприємства тощо*” [122, с. 331].

У зв'язку зі збірним найменуванням осіб необхідно відзначити, що в ПЮЕ не наводиться послідовно та очевидна для лінгвістики думка, що позначення різних колективних органів, таких, наприклад, як виборчі комісії, Кабінет Міністрів, парламент, касаційна інстанція тощо, називають одночасно і сукупність конкретних осіб, об'єднання яких і створює відповідний орган. Глибоке теоретичне розуміння цього очевидного факту, вдало завуальовано за допомогою нерозчленованої номінації (пор. *виборча комісія або всі (більшість) члени виборчої комісії, парламент або парламентарі*), і необхідно для того, щоб зрозуміти ті механізми, які, використовуючи різноманітну людську слабкість, не тільки можуть, але реально протидіють будь-якому колективному органу найкращим чином виконувати ті функції, для здійснення яких він призначений відповідно до законодавства. Саме ця обставина, що різні колективні органи формуються із окремих людей, дає підставу для лобіювання, хоча одночасно дає можливість виражати інтереси та погляди різних груп населення, що дозволяє таким чином досягати деякого балансу інтересів у суспільстві.

Саме очевидність аналізованої багатозначності призводить до того, що ЮЕ тлумачить, наприклад, термін *президія* як “*група осіб, обраних для ведення зборів, нарад, з'їздів тощо*” [162, с. 67]. З цього виходить, що зборами, нарадами керує “*група осіб*”, а не “*орган*”, а державним органом — “*орган*”, а не “*група осіб*”, хоча, насправді, і в першому, і в другому випадку керівником є і “*група осіб*” (з усіма їх людськими якостями), і “*орган*”, функції якого чітко визначені.

Принципово такі ж міркування відносяться і до тих статей ЮЕ, в яких тлумачаться назви різних посад (*мер, голова правління, омбудсмен* тощо), де акцент робиться на особі, яка займає відповідну посаду характеризується відповідною сукупністю функцій та порядком призначення на посаду. З лінгвістичного погляду тут існує така ж регулярна багатозначність (двозначність): 1) “*посада*” і 2) “*особа, яка займає цю посаду*”. Лише така послідовна відмінність дозволяє зрозуміти ті розбіжності між написаним у законі та реально здійснюваним, про що зазначалося вище, але зрозуміти такі цілком звичайні речення, як *М. Був поганим (гарним) мером* (“*особою, яка обіймала пост мера*”) або *висунути М. у мери* (“*на посаду мера*”), адже в обох випадках йдеться про особу, яка пов'язана (у минулому або в майбутньому) з

посадою мера, а не про саму посаду, що не дуже чітко визначає законодавець.

2.6. Слова, що позначають майнові та фінансові відносини, як одиниці лексичної системи мови і як правничі терміни

В аналізованому матеріалі серед слів, що належать до позначення фінансово-майнових відносин, виявилось чимало таких, які не виступають у якості правничих термінів. Серед них: *баланс, безоплатний і безкоштовний*, що функціонують у якості повних синонімів та протиставлені *безкорисливому* як “*який не дбає про користь для себе, не шукає вигоди*” [15, с. 42], *внесок, збір, мито*, протиставлені податку, *дохід, витрати, затрати, кошторис, плата, оплата, продаж, субсидіювати, рахунок*.

Окрім того, для ряду слів, які аналізуються, у загальному вживанні і як правничі терміни притаманні значення, що майже збігаються. Це *аукціон*, що визначається у юриспруденції як “*продаж з публічних торгів товару або майна покупцеві, який пропонує за них найвищу ціну*” [165, с. 22].

Цілком характерна, на перший погляд, несуттєва відмінність у визначенні значення слова *митниця* це — “*митний орган, який безпосередньо забезпечує виконання законодавства України з питань митної справи, справляння податків і зборів та виконання інших завдань, покладених на митну службу України*” [33], а загальноновживане — це “*установа, що здійснює контроль за провезенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх*” [122 с. 721]. Іншими словами, в наївному розумінні *митниця* — це передусім місце, де необхідно сплачувати, у той час як у юридичному уявленні це “*митний орган*”, без участі якого неможливе переміщення через кордон будь-яких матеріальних об’єктів. У побутовому розумінні приналежність до органу, а також чіткий перелік об’єктів його компетенції цілком перевищені фіскальними функціями.

Чіткіше визначено у законодавстві термінологічні значення слів *довіреність* і *договір*. Перше тлумачиться у ПЮЕ як “*письмовий документ, виданий довірительом іншій особі (довіреному) для засвідчення певних прав перед третіми особами на певний строк*” [92, с. 107], у лінгвістичних словниках тлумачиться як “*документ, що дає кому-небудь право діяти від імені особи, яка видала цей документ*” [15, с. 232], отже значення юридичне збігається із загальноновживаним значенням слова, не тільки по суті, але також за порядком оформлення. Слово *договір*, лінгвістично тлумачиться як “*взаємне зобов’язання, письмова або усна угода про права та обов’язки між державами, установами, підприємствами та окремими особами*” [15, с. 233], у цивільному праві “*взаємна угода, що виникає внаслідок волевиявлення двох або більше сторін, про встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин*” [92, с. 107]. Варто зауважити, що в юриспруденції слово *договір* неоднозначне, оскільки воно може позначати і цивільні правовідносини, що виникають із

договору, і документ, у якому викладено зміст договору, зафіксованого у писемній формі.

Мають істотні відмінності у загальному та спеціальному, юридичному вживанні такі слова та словосполучення, як **банк, бухгалтерський облік, бюджет, майно, податок, власність, правочин**.

Згідно з ВТСУМ **банк** — “кредитно-фінансова установа, яка зосереджує кошти і капіталовкладення, надає кредити, здійснює грошові розрахунки між підприємствами або приватними особами, регулює грошовий обіг у країні, в тому числі випуск (емісію) нових грошей” [15, с. 36], іншими словами, у побутовому розумінні це та установа, яка, по-перше, характеризується сферою діяльності і, по-друге, розміром. Юридичне визначення значно точніше тлумачить це поняття, а саме: “юридична особа, яка має виняткове право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб” [165, с. 24].

Слово **бюджет** у побутовому розумінні це, по-перше, “кошторис прибутків і видатків держави, підприємства, сім’ї на певний період” [15, с. 69], де під словом **кошторис** розуміється “план передбачуваних витрат і надходжень матеріальних і грошових ресурсів, потрібних для нормальної діяльності підприємства, установи, організації” [15, с. 460]. У правничій термінології йдеться лише про бюджет, що визначається як “план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду” [165, с. 29]. Це визначення заслуговує на увагу, оскільки **державний бюджет** — це план формування та використання фінансових ресурсів. Якщо відмовитися від критики щодо цього формулювання **план формування**, зробимо невеличке припущення, що таким чином позначаються способи та джерела отримання прибутків, а також перераховуються витрати. При цьому додатком до витрат виступають не дуже чіткі функції органів державної влади — це самозбереження, гідне матеріальне забезпечення і навіть збільшення. При такому вирішенні проблеми на перший план виходить питання про перелік тих функцій державної влади, які, крім її власного утримання (стаття витрат на утримання державного, адміністративно-управлінського апарату), повинні бути забезпечені. Захист від зовнішньої загрози, підтримання громадського порядку, соціальний захист населення, утримання системи освіти та охорони здоров’я. Чи формують ці сфери функції державної влади, і який рівень необхідний та достатній для їх забезпечення? Саме ці питання залишаються нез’ясованими при визначенні правничого терміна **державний бюджет**.

У зв’язку з цим заслуговує на увагу поширений останнім часом прикметник **позабюджетний** (фонд, працівник, оклад тощо), що відноситься до сфери, яка повинна забезпечуватися державною владою (за рахунок бюджету),

але в дійсності забезпечується нею настільки мізерно, що потребує залучення ще й позабюджетних коштів, тільки незрозуміло, чому така сфера вважається бюджетною, тобто такою, підтримання якої є функцією державної влади.

Значення термінологічного словосполучення *бухгалтерський облік*, на жаль, не визначено у лінгвістичних словниках, про що варто зауважити, але у юридичному тлумаченні це — “процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень” [16].

Аналогічна невизначеність склалася стосовно кола обов’язків, які бере на себе держава і якості їх виконання, що відображені у слові *податок*. Ця одиниця представляється у тлумачному словнику як “встановлюваний державою обов’язковий збір із фізичних та юридичних осіб (населення, підприємств, організацій і т. ін.) в державні та місцеві бюджети”, де слово *збір* “сума грошей, зібрана з багатьох людей” [15, с. 821]. Іншими словами, у побутовому розумінні *податок* — це грошова сума, яка не зовсім зрозуміло — за що і для чого стягується з громадян та юридичних осіб. Зате правниче тлумачення, вносить ясність у це питання, визначаючи *податки* як “обов’язкові, індивідуально безвідплатні, нецільові, безповоротні, безумовні платежі юридичних і фізичних осіб, що встановлені органом законодавчої влади або органом місцевого самоврядування, для зарахування в державний чи місцевий бюджет у точно визначених розмірах і термінах податковим правом” [165, с. 204].

ЮТТС фіксує три різні значення терміна *майно*: 1) “окрема річ, предмет матеріального світу, який задовольняє потреби людей і щодо якого можуть виникати цивільні права та обов’язки; сукупність рухомих і нерухомих речей, які знаходяться у власності юридичної, фізичної особи, держави чи органу місцевого самоврядування, або належать суб’єкту на праві господарського відання або оперативного управління, гроші й цінні папери”; 2) “сукупність речей і майнових прав на одержання речей або матеріального задоволення від інших осіб”; 3) “сукупність речей, майнових прав та обов’язків, що характеризують майнове становище того, хто їх має” [165, с. 148]. Отже, юридична наука передбачає розрізнення майна, що знаходиться у власності суб’єкта, і майна, на яке у даний момент не поширюється право власності, зате поширюються інші права, що входять до права власності. Залишається тільки зауважити, що кожен із цих трьох випадків не має спеціального терміна, який би формально закріплював цю абсолютно зрозумілу відмінність у змісті.

Отже, в юриспруденції досить чітко визначено поняття *власності*, складовою якого є *володіння*, і поняття *майно*, що може бути інтерпретованим трьома різними способами.

У загальноживаному тлумаченні *володіння* може означати і “мати щонебудь у своїй власності”, і “те, що є чиею-небудь власністю (земля, майно тощо)” [15, с. 156]. Власність може означати і “майно, належне кому-, чому-небудь”, і “належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися” [15, с. 151]. Слово *майно* у лінгвістичному тлумаченні це — “речі, які комусь

належать за правом власності” [122, с. 598]. Як бачимо, це визначення досить лаконічне і не дає чіткого уявлення про майно, на відміну від юридичного розуміння.

Цілком очевидно, наскільки побутове розуміння відстало від тих чітких дефініцій, які визначає юридична наука, що є важливим для точного та глибокого усвідомлення понять майнових відносин.

Далі розглянемо ще одну номінацію з визначеного списку, обсяг значення якого у юридичному тлумаченні не повністю збігається із загальноновживаним або й зовсім є незрозумілим. Ідеться про термін **правочин**, бо у вітчизняному законодавстві з’явився новий і поки що для багатьох, у тому числі для юристів, незвичний термін. Ним позначено один із базових інститутів цивільного права, а тому він найближчим часом стане одним з найуживаніших у правничій і політичній термінології. Відповідно до ст. 202 Цивільного кодексу України **правочином** вважається дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків. Отже, фактично усі дії, здійснені на підставі цивільного законодавства, іменуватимуться **правочинами** (за “старим” цивільним законодавством, ці дії називалися угодами). Новоутворення не є простою термінологічною заміною ключового позначення цивільно-правового інституту, а й передбачає законодавчу зміну його змісту.

2.7. Слова, що позначають назви документів, як одиниці загальноновживані і як правничі терміни

У юриспруденції слово **документ** є однозначним і семантизується як “*передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно, відео, фотоплівці або на іншому носіїві*” [22]. Не будемо заглиблюватися у складне питання про те, чи будь-яка інформація, “*шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно, відео, фотоплівці або на іншому носіїві*”, що є матеріальною формою, стає документом у юридичному значенні цього слова. Звернемо увагу на те, що в лінгвістичному тлумаченні **документ** — це або “*діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь*”, або “*письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу*” [15, с. 236], ще два значення фіксує ВТСУМ.

У ряді слів та словосполучень юристи визначають значення “документ”, що формує їх єдине значення: **довіреність** — “*письмовий документ, виданий довірителем іншій особі...*”, **акт нормативний** — “*офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом, встановлює, змінює або скасовує норми права*”, **акт підзаконний** — “*офіційний документ, прийнятий компетентним органом державної влади чи уповноваженим державою іншим суб’єктом на підставі закону...*”, **акт юридичний** — “*офіційний письмовий документ, що породжує певні правові наслідки, створює юридичний стан і спрямований на регулювання суспільних відносин*”, **акт проголошення незалежності України** — “*політико-правовий документ, яким офіційно*

проголошено державну незалежність України”, отже, можемо стверджувати, що ці термінологічні словосполучення тлумачаться у праві перш за все як “документ”. Відзначимо, що слово **акт** у побутовому розумінні співвідноситься з багатьма ситуаціями: акт перевірки, підписати акт про передачу справ тощо. ВТСУМ, визначає у слові **акт** кілька значень: 1) “окреми́й прояв якої-небудь діяльності”; 2) “закінчена частина театральної вистави, драматичного твору”; 3) “писаний указ, грамота, постанова державного, суспільного значення. // Офіційний документ, протокол, запис про який-небудь факт”; 4) “урочисті збори в шкільних закладах...” [15, с. 11].

Також можна навести такі слова та словосполучення, у яких значення “документ” виступає поряд з іншими. Це слово **договір**, а також словосполучення **дипломатичний акт** “заява або дія органів зовнішніх зносин держави, що породжує політичні або міжнародно-правові наслідки” [162, с. 183].

У той же час у таких словах як **кодекс**, **конституція** ні юридичні, ні тлумачні словники не виділяють значення “документ”. Термін **конституція** у ЮЕ тлумачиться як 1) “нормативно виражений порядок організації і здійснення державного владарювання”; 2) “сукупність писаних актів (законів і судових прецедентів) та джерел звичаєвого характеру (конст. звичаїв і конст. угод), які регулюють сферу державно-політичних відносин владарювання”; 3) “основний закон, єдиний нормативний акт найвищої сили чи кілька таких актів, які регламентують засади функціонування політичної системи суспільства, встановлюють засади державного ладу...” [162, с. 289]. Причому, в юридичному тлумаченні слова **конституція** є вказівка не тільки на верховенство представлених у ній положень, але йдеться і про те, що у матеріальному розумінні конституція являє собою писаний акт, сукупність актів або конституційних звичаїв..., це значення виділяється як самостійне. У загальноживаній мові значення “написаний документ, текст”, представлене у таких висловах як *давати клятву, поклавши руку на Конституцію* (на матеріальний об’єкт, що являє собою текст Конституції). Порівняємо з подібним вживання слова Євангелія, Біблія або словосполучення *священне писання*.

Таким же чином не відтворюється ні тлумачними словниками, ні юридичними джерелами аналогічна двозначність слова **кодекс**, що тлумачиться у праві однозначно як “систематизований законодавчий акт, у якому містяться норми певної галузі права”. У СУМ **кодекс** — це 1. “сукупність законів у якій-небудь галузі права”; 2. “сукупність правил поведінки, звичок, переконань” [122, с. 207]; ВТСУМ визначає ще одне значення цього слова, це “старовинний рукопис в оправі” [15, с. 438]. Отже, виявляється не відміченим те значення слова, яке виступає у таких, наприклад, випадках, як *придбати кримінальний кодекс, переглянути цивільний кодекс*, де йдеться про матеріальний об’єкт (книги, брошури), що містять відповідний текст.

Варто відзначити, що виникає деяка непослідовність у розмежуванні двох різних аспектів на тлі законодавчо оформленої вимоги, згідно з якою закон набуває чинності лише після опублікування тексту закону в офіційних

виданнях.

У загальнонавчальному розумінні отримання різних рівнів освіти, ступенів та звань, наприклад, пов'язується не стільки зі складанням іспитів, захистом дипломних робіт і дисертацій, скільки із отриманням відповідних документів.

2.8. Номінації дій як елементи лексичної системи мови і як правничі терміни

Аналізований матеріал містить віддієслівні іменники, що в одному із своїх значень представляють результат синтаксичної деривації. Як відомо, суть її полягає в тому, що в результаті деривації змінюється лише приналежність слова до певної частини мови, а власне семантичний зміст залишається без змін. Семантична деривація — це спосіб утворення нових позначень шляхом модифікації семантики слова. Поняття семантичної деривації охоплює цілий ряд семантичних трансформацій, що включають зміни семантичного обсягу слова (розширення, звуження, зміна значення), різноманітні види переносів (метафоричні, метонімічні, функціональні), семантичну компресію. У науковій літературі по-різному розглядається питання про те, що лежить в основі цих семантичних трансформацій: одні автори вважають головною ознакою це — відношення між поняттями (С. Ульман, В. Гак); інші тлумачать ці процеси як перетворення парадигматичних і синтагматичних відношень у мові (Р. Якобсон, Р. Барт, А. Журавльов).

Отже, для слів, що аналізуються як одиниці юридичного тексту особливої ваги набуває питання про обсяг їх значення, а саме про те, яку деривацію включає в себе ця одиниця: синтаксичну чи лексичну.

На жаль, у правничих текстах не проводиться розмежування з погляду різновиду деривації, що створює суттєві складності для семантичної інтерпретації відповідних текстів. Справа ускладнюється тим, що аналізовані віддієслівні іменники стають предметом правничої термінології найчастіше не самі собою, а лише як стрижневі слова словосполучень, що є правничими термінами, наприклад, *ліквідація підприємства, реєстрація фізичних осіб за місцем проживання, опублікування (оприлюднення) закону* тощо.

Спершу розглянемо ті правничі терміни та стійкі сполучення, які в силу семантики загальнонавчаних дериватів від дієслів можуть допускати неоднозначне тлумачення.

Ліквідація підприємства тлумачиться юристами як “регламентована законом процедура, в результаті якої відбувається припинення діяльності групи підприємств без переходу прав та обов’язків у порядку правонаступництва до інших осіб” [162, с. 493].

Імовірно, що слово *припинення* у загальнонавчаній мові швидше за все вказує на певний результат, у той час як загальнонавчане *ліквідація*, утворене від дієслова ліквідувати “*припиняти діяльність*”, “*припиняти існування, знищувати що-небудь; позбуватися, усувати*”, що має декілька значень, а отже,

може означати і результат, і процес. Слід відзначити ще одну особливість, яка полягає в тому, що в ЮЕ тлумачиться терміносполучення “**ліквідація підприємства**” як “припинення”, тобто як результат, який призводить до “припинення”.

Можливо, цей процес також називається, як і в загальноживаному тлумаченні, *ліквідацією*, однак, два цих різних явища юристами, як виявляється, у відповідній номінації не розрізняються.

У зв’язку з цим не можна не звернути увагу на те, що у відповідному складному за формою визначенні юристами допускається синонімічна заміна *ліквідація* — *припинення*, що опосередковано також свідчить про погано усвідомлену необхідність спеціального визначення не тільки для “припинення” і “результату ліквідації”, але і процесу (теж ліквідація?), що призводить до такого результату.

Подібні питання щодо необхідності розмежування результату і процесу з’являються також і у зв’язку із синонімічними правничими термінами *реорганізація* і *перетворення*.

Деякі складними є правничі терміни, що мають у якості стрижневого слово **відмова**. *Відмова від спадщини, відмова від права власності, відмова від правочину, відмова в порушенні кримінальної справи, відмова прокурора від обвинувачення. Відмова від спадщини* тлумачиться у ЮТТС як “*односторонній правочин, який здійснюється спадкоємцем шляхом подання відповідної заяви до нотаріальної контори, або неприйняттям протягом шестимісячного строку спадщини...*” [165, с. 49] означає таку дію, одномоментність якої припускається, а результат виникає одразу після її вчинення. Проте **відмова від права власності** розуміється саме як дія, оскільки не передбачає припинення прав та обов’язків власника по відношенню до майна до набуття прав на нього іншою особою.

Отже, тільки дії (дія), але не результат означає такий правничий термін як **забезпечення доказів**, що позначає “*вжиття судом термінових заходів щодо закріплення у визначеному законодавством процесуальному порядку фактичних даних для використання при розгляді цивільних справ*” [162, с. 444].

Семантичний обсяг терміна **забезпечення позову** є зрозумілим і тлумачиться юристами як “*сукупність заходів (дій), що забезпечують реальність виконання (спрямування на результат, але не на його досягнення) майбутнього судового рішення; одна з гарантій захисту інтересів позивача*” [165, с. 96].

Можна навести й інші приклади, у яких віддієслівні іменники слід однозначно розуміти як позначення результату відповідної дії. До таких випадків відносяться **опублікування (оприлюднення) закону** — “*вміщення прийнятого закону у відповідному виданні з метою широкого ознайомлення з його змістом громадськості та окремих громадян, а також державних органів*” [92, с. 289], хоча, з погляду працівників видавництва та типографії ця номінація відноситься до процесу, однак для більшості читачів закону це результат. Сюди ж можна віднести і **банківська гарантія** як “*доручення (не дії) банку-гаранта на користь кредитора в забезпеченні повної та своєчасної*

сплати боржником належної суми” [165, с. 25].

Термін **охорона праці** тлумачиться в ЮТТС як “сукупність законодавчих актів, технічних, організаційних, лікувальних, гігієнічних та інших заходів (дій) і засобів, спрямованих на безпеку, збереження здоров’я і працездатності людини в процесі праці” [165, с. 185]. Звісно, у цьому термінологічному словосполученні відсутнє значення, що притаманне для слова *охорона* у загальноновживаному тлумаченні “група суб’єктів”, проте тут представлена інша багатозначність: 1) Дія за значенням *охороняти*. 2) Загін, організована група, що охороняє *стерезе кого - , що-небудь*.

Інші, представлені в аналізованому матеріалі віддієслівні іменники, утворені за допомогою синтаксичної деривації, не виступають ні у якості самостійних правничих термінів, ні у якості їх частин. Ця обставина дає змогу зробити припущення, що в усіх інших випадках значення відповідних іменників визначаються так само, як і в загальноновживаній мові.

Варто відзначити той факт, що існуючі тлумачні словники української мови у ряді слів, присвячуючи відповідному віддієслівному іменнику окрему статтю, обмежуються у семантизуючій частині посиланням до похідного дієслова.

Отже, існуюча правнича термінологія не має чіткої опори на лінгвістичну традицію, хоча сам характер правничих понять, як здається, повинен стимулювати точнішу семантизацію термінологічних словосполучень з віддієслівними іменниками у ролі основного слова.

Висновки до розділу 2

Новизна дослідження полягає в тому, що правові поняття розглядаються як з лінгвістичного, так і з юридичного погляду, тобто розкривається сутність та значення правничого терміна на основі нормативних актів, порівнюються з тими значеннями, що пропонують для цих понять основні тлумачні словники української мови.

Семантичне поле характеризується поняттєвою однорідністю елементів, тому його одиницями є лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) багатозначних слів та однозначні слова. Поняттєво неоднорідні ЛСВ слова розподіляються за різними семантичним полями.

У досліджуваному матеріалі було виділено вісім основних семантичних полів, що групуються навколо основних понять, представлених у законі: **влада, благодійництво, підприємництво, суспільне об’єднання, особи, правовідносини, документ, дія**. Елементи цих полів склали терміни, що вживаються як у тексті закону, так і в інших нормативних актах, а також загальноновживані слова української мови.

Семантичне поле **влада** об’єднує такі слова-терміни: *держава, закон, право, уряд, адміністрація, репресія*.

Семантичне поле **благодійна діяльність**, до якого були включені такі поняття: *благодійність, благодійник, благодійна організація, набувачі благодійної допомоги, меценатство, спонсорство, грант*, що мають термінологічне вираження, а також слова *дарування, пожертвування*, що є загальнозживаними.

Семантичне поле **підприємництво** включає до себе такі одиниці, як: *підприємство, підприємницький, комерційна організація, кооператив, артіль, фермерське господарство, виробничий кооператив*.

Семантичне поле **особи** включає слова та словосполучення: *особа, громадянин, депутат, доброволець, партнер, представник, споживач, працівник, засновник, народ, населення, біженець, безробітний, інвалід, малозабезпечений, потерпілий*, та поділено на три “підполя”: особи, що страждають (*біженець, переселенець, безробітний, інвалід, малозабезпечений, потерпілий*), учасники правовідносин (*особа, громадянин, депутат, партнер, представник, споживач, працівник, засновник*), збірні найменування осіб (*населення, персонал*).

Семантичне поле **правовідносини** представлено у дослідженні словами та словосполученнями, що виражають поняття, які входять до “фінансово-майнового блоку”, а саме: *баланс, безоплатний, безкоштовний, безкорисливий, внесок, збір, мито, податок, прибуток, витрати, затрати, кошторис, плата, оплата, продаж, субсидія, рахунок, аукціон, доручення, договір, угода, правочин, банк, митниця*.

В аналізованому матеріалі серед слів, що належать до позначення фінансово-майнових відносин, виявилось чимало таких, які не виступають у якості правничих термінів. Серед них: *баланс, безоплатний і безкоштовний*, що функціонують у якості повних синонімів та протиставлені *безкорисливому* як “*який не дбає про користь для себе, не шукає вигоди*”, *внесок, збір, мито*, протиставлені *податку, дохід, витрати, затрати, кошторис, плата, оплата, продаж, субсидіювати, рахунок*.

Окрім того, для ряду слів, які аналізуються, у загальному вживанні і як правничі терміни притаманні значення, що майже збігаються. Це **аукціон**, що визначається у юриспруденції як “*продаж з публічних торгів товару або майна покупцеві, який пропонує з них найвищу ціну*”.

Мають істотні відмінності у загальному та спеціальному, юридичному вживанні такі слова та словосполучення як **банк, бухгалтерський облік, бюджет, майно, податок, власність, правочин**.

Семантичне поле **документ**, представлено такими елементами: *довідка, договір, доручення, диплом, дипломатичний акт, комерційний акт, кодекс, конституція, устав, замовлення, звіт, план, проект, кошторис, рахунок, атестат, квитанція, паспорт*. Варто відзначити, що у багатьох із вищезазначених слів значення “документ” не визначає ні лінгвістика, ні юриспруденція.

Семантичне поле **дія** представлено такими словами та словосполученнями: *ліквідація, реорганізація юридичної особи, відмова (від товару на користь держави), реєстрація, опублікування (оприлюднення) закону*,

фінансування, а також приватизація державної власності, реєстрація громадянства, відмова від спадщини.

Для слів, що аналізуються як одиниці юридичного тексту особливої ваги набуває питання про обсяг їх значення, а саме про те, яку деривацію включає в себе ця одиниця: синтаксичну чи лексичну.

У розділі проаналізовані правничі терміни та стійкі сполучення, які в силу семантики загальноживаних дериватів від дієслів можуть припускати неоднозначне тлумачення. Так, наприклад, **ліквідація підприємства** тлумачиться юристами як “регламентована законом процедура, в результаті якої відбувається припинення діяльності групи підприємств без переходу прав та обов’язків у порядку правонаступництва до інших осіб” [162, с. 493].

Варто зауважити, що у відповідному складному за формою визначенні юристами припускається синонімічна заміна *ліквідація* — *припинення*, що опосередковано також свідчить про погано усвідомлену необхідність спеціального визначення не тільки для “припинення” і “результату ліквідації”, але і процесу (ліквідація), що призводить до такого результату.

Подібні питання щодо необхідності розмежування результату і процесу виникають також і у зв’язку із синонімічними правничими термінами *реорганізація* і *перетворення*.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМА СЕМАНТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВНИЧИХ ТЕРМІНІВ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

3.1. Основні класифікації правничих термінів

Аналіз досліджуваного матеріалу дає можливість визначити деякі особливості юридичного тексту на лексичному рівні, що призводить до проблем та невизначеності у його семантичній інтерпретації.

ЮЕ у словниковій статті “*Юридична техніка*” зупиняється і на понятті правничого терміна як елемента юридичної техніки та визначає **правничі терміни** як “*сукупність термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати потреби спілкування у сфері юридичної науки і практики*” [162 с. 476].

На сьогодні у науковій літературі ще не вироблено чіткі принципи та критерії класифікації правничих термінів, що породжує проблеми у практиці судочинства.

На початку 30-х рр. ХХ ст. Ш. Ранганатаном була запропонована класифікація правничих термінів, в основу створення якої був покладений принцип групування понять, що характеризуються однією загальною для них групою ознак, у так звані категорії, які разом із поняттями, що наповнюють ці категорії, він назвав фасетними [98, с. 45]. Під терміном “**фасет**” він розумів аспект, погляд, з позицій якого документ може розглядатися в межах певної галузі знання чи науки. Наприклад, нормативно-правовий акт можна розглядати з таких фасетів, тобто поглядів: 1) органу, який видав нормативно-правовий акт; 2) його виду; 3) змісту акта; 4) дати його видання; 5) юридичної сили; 6) терміну дії; 7) моменту набуття чинності; 8) змін і доповнень, які вносяться в процесі його дії.

Багато вчених дотримується погляду, згідно з яким правничі терміни поділяються на три категорії за критерієм “зрозумілості” для тієї чи іншої частини населення: **загальноживані, спеціальні юридичні, спеціальні технічні**. Зокрема, автори колективної праці “Язык закона” виділяють чотири види правничих термінів: **загальноживані; загальноживані, які мають у нормативному акті більш вузьке спеціальне поняття; спеціальні юридичні терміни; технічні терміни** [169, с. 70].

1. Загальноживані терміни — це звичайні слова, які набули значного поширення, найменування предметів, якостей, ознак, дій, явищ, що однаково використовуються в побутовій мові, художній літературі, ділових документах, законодавстві. Такі терміни прості, доступні, зрозумілі. У законодавстві вони використовуються в загальноприйнятому значенні і ніякого спеціального змісту не мають (*документ, справа, закон, правопорядок, юрист, охорона* тощо).

Вони не завжди зручні, часто багатозначні, допускають різні тлумачення, можуть застосовуватися в одному, або в іншому значенні. Використання таких термінів є доцільним, якщо їх значення зрозуміле для всіх і не породжує ніяких сумнівів у певному контексті. Використовуючи загальнозживані терміни в нормативних актах, законодавець повинен забезпечити їх тлумачення в тій чи іншій формі, щоб був чітко й однозначно зрозумілий їх зміст.

На думку багатьох дослідників, загальнозживані терміни не завжди є функціонально оптимальними через те, що саме у них найчастіше виникає полісемія. Але іноді саме такі терміни можуть найбільш точно позначити необхідне поняття. Так, термін *прибуток* не є юридичним, але він має цю характеристику в низці законодавчих актів, найбільш чітко й точно позначивши необхідне поняття [117, с. 424].

Питомість загальнонародної мови як ґрунту для творення термінів пояснюється, як уже зазначалося, з одного боку, тим, що право регулює багато різних сфер суспільних відносин, а отже, не може обійтися без загальнонаукової термінології; з іншого боку, тим, що максимальна точність викладу думки законодавця вимагає термінологічної однозначності, яка може бути досягнута саме завдяки використанню переосмислених загальнозживаних одиниць.

2. Загальнозживані, які мають у нормативному акті більш вузьке спеціальне поняття. Їх перевага порівняно з загальнозживаними полягає в тому, що при максимальній стислості вони найточніше визначають потрібне поняття, наприклад, *скарга, доказ, потерпілий, злочинність акт, хабар, бандитизм, грабіж, хуліганство* тощо.

Подібних термінів у нормативних актах багато. Вони складають основу правничої термінології, несуть основне смислове навантаження в законодавстві. Важливо, щоб спеціальне значення загальнозживаного терміна було очевидним. Таким термінам у законодавстві даються конкретні визначення. Якщо цього немає, значення терміна визначається, виходячи з загального контексту.

3. Спеціальні правничі терміни — це слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку державно-правових явищ: *правовідносини, юридична особа, позов, законопроект, неправдиве свідчення, речовий доказ* тощо. Спеціальні терміни дозволяють стисло й разом з тим чітко викласти зміст відповідного нормативно-правового акта. С. Алексєєв відзначає, що застосування спеціальної юридичної термінології є показником високої юридичної культури правотворчої та іншої юридичної роботи [1, с. 157].

На це судження Є. Пряшніков висунув таке заперечення: “як і будь-яка наука, правознавство утворює деякі спеціальні терміни для визначення окремих правових явищ; проте, якщо ці терміни доступні тільки юристам, їх не потрібно використовувати у законодавстві, оскільки закон адресований усьому населенню й повинен бути простим і зрозумілим кожному. Наприклад, термін “*презумпція невинуватості*” цілком прийнятний і доречний у науці права, був би не зрозумілий громадянам, якби його використовували у законодавстві. Тому такі поняття в законі існують, але передаються не стислими термінами, а

описово” [97, с. 90-91]. Звичайно, використання спеціальних термінів ускладнює розуміння закону. Проте така необхідна йому повнота й визначеність, точність і стислість можуть бути досягнуті тільки з допомогою спеціальних термінів. Розуміння закону для населення зовсім не виключає функціонування в ньому, наприклад, таких спеціальних термінів, як: *цивільний відповідач, анулювати повноваження повіреного, касаційна інстанція, легітимні права, правочинність власника*. Вони можуть бути й незрозумілі кожному, але віднесені до законодавства та пояснюються в ньому.

Розмежувати загальноживані та спеціальні юридичні терміни не завжди просто. Наприклад, такі слова, як *доказ, справа, дія, засідання* тощо застосовуються в багатьох галузях науки та у щоденному житті, а в законодавчому тексті вони набувають специфічного смислу. Пор.: *судове засідання, слідчі дії, речовий доказ, викривальний доказ, процесуальний захист, особливо важлива справа*.

4. Технічні терміни. У нормативно-правових актах використовуються терміни, запозичені з різних галузей науки, техніки, мистецтва (технічні, медичні, географічні, економічні тощо). У спеціальній літературі за ними закріпилась назва “**технічні терміни**”: наприклад, *фонограма, діапозитив, плівка, піротехніка, фотовідбиток, фотографування, собівартість продукції, рентабельність, медичне обслуговування, гарантований рівень медичної допомоги* тощо. У процесі застосування норм права в різних сферах суспільного життя без таких термінів обійтись неможливо. Необхідно лише дотримуватись тих правил, що технічні терміни використовуються в тому самому значенні, яке закріплене за ними у відповідній галузі науки, з якої вони запозичені.

П. Недбайло підкреслює, що такі терміни вимагають уточнення при тлумаченні, оскільки відсутність чіткого й однозначного визначення понять в законодавстві спричиняє помилки у кваліфікації злочинів, а також загалом у застосуванні законодавства [77, с. 368].

На думку А. Піголкіна, застосування технічних термінів є доречним в актах спеціального призначення, для вузького кола спеціалістів, і недоречним в актах, які розраховані на широкі кола громадян [84, с. 109]. Д. Керимов вважає, що потрібно намагатися уникати зайвих технічних та інших вузькоспеціальних термінів, але здійснювати заміну технічного терміна доречно лише в тому випадку, коли описові висловлювання є досить лаконічними, точними і доступними для всіх [48, с. 95].

Оскільки технічні терміни однозначно позначають потрібне поняття, сприяють більш чіткому викладу нормативних приписів, – вони є зручними. Такі терміни максимально концентрують словесну інформацію, призводять до економії засобів передачі законодавчої думки. За допомогою таких термінів досягається однозначність, конкретність юридичних текстів, тому недоречно замінювати технічні терміни розгорнутими описовими висловлюваннями, бо це призвело б до ускладнення обсягу нормативно-правового акта.

Технічні або інші спеціалізовані терміни в тексті нормативно-правового акта повністю зберігають своє первісне значення, продовжуючи використовуватися для позначення і неюридичного поняття, переважно

спеціалістами тієї галузі знань, з якої вони прийшли в законодавство.

Якщо в тексті нормативно-правового акта не міститься визначення технічного терміна, особа, яка тлумачить правову норму і яка не пов'язана, як правило, з певною спеціальною галуззю знань, звідки взято термін, не може досить глибоко і правильно його проаналізувати. Тому найбільш оптимальною для однозначного сприйняття була б наявність визначення технічного терміна в самому нормативно-правовому акті.

З іншого боку, визначення технічного терміна, яке міститься в нормативно-правовому акті, може бути не вичерпним, що ускладнює розуміння юридичного поняття. Наприклад, у ч. 7 ст. 1 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” дається визначення терміна *монопольне становище* — *це домінуюче становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання обмежувати конкуренцію на ринку певного товару* [25].

У разі незрозумілості і сумнівів щодо тлумачення технічних термінів за допомогою звертаються до відповідних спеціалістів, а також до різної довідкової літератури. Якщо закон адресується усім громадянам, а не вузькому колу спеціалістів, то кожний термін має знайти роз'яснення або в законі, або в акті тлумачення, або в спеціальному коментарі, чи в додатках до закону.

Оскільки розроблення і здійснення загальнодержавних соціальних та інших програм відповідно до п. 4. ст. 116 Конституції України віднесено до повноважень Кабінету Міністрів, а їх затвердження — до повноважень Верховної Ради України (п. 6 ст. 85 Конституції України), вважаємо, що корисним було б запропонувати створення нормативно-правового акта, (наприклад, постанови Кабінету Міністрів), який би містив рекомендації (визначення) щодо використання спеціалізованих термінів, зафіксованих в законодавстві, що полегшило б їх тлумачення.

Розуміння і правильне застосування правових приписів полегшується, якщо технічний термін має роз'яснення в акті тлумачення або в спеціальному коментарі.

Детальний аналіз джерельного матеріалу вказує на те, що для української юриспруденції характерною є наявність термінів точного значення і термінів, які виражають оцінні поняття.

Зміст перших повністю залежить від закону й визначається ним. Фактичні обставини справи, що розглядається, на їхній зміст не впливають, наприклад, *орендар, орендатор*. Виражаючи те чи інше поняття, вони відображають об'єктивні зв'язки дійсності і роль органу, що застосовує норми права з такими термінами, зводиться до того, щоб з'ясувати їхній зміст, констатувати відповідність ознак поняття та певного факту, події, які позначаються.

Значення термінів, що позначають оцінні поняття, пов'язані з конкретним змістом та обставинами справи, що розглядається, та залежить від них: *тяжкі тілесні ушкодження, тимчасова непрацездатність, безпідставне обвинувачення, задовільне рішення*.

У таких термінах правозастосовний орган має не просто констатувати, але й оцінити відповідність ознак того чи іншого факту, що розглядається, події та ознак відповідного оцінного поняття. У межах, визначених законом, правозастосовник, по суті, сам формулює зміст оцінного поняття, причому конкретні ознаки його змісту кожен раз визначаються залежно від ознак випадку, що розглядається. Лінгвістичне оформлення терміна в цьому разі завжди мотивується його дефінітивністю, місцем у терміносистемі й традицією використання в національній системі права.

С. Юсупов пропонує класифікацію юридичних термінів за значенням. Він, розвиваючи ідеї Ш. Ранганатана, вважає, що в основу фасетного аналізу законодавчого тексту необхідно покласти склад правовідносин, який є єдиним і не залежить від приналежності нормативного припису до тієї чи іншої галузі законодавства. На його думку, елементами правовідносин, на основі яких можна вивести більш або менш типову для законодавчих текстів “фасетну формулу”, є :

- а) суб'єкти правовідносин;
- б) права й обов'язки суб'єктів;
- в) юридичні факти (події та дії, з якими закон пов'язує настання юридичних наслідків);
- г) об'єкти правовідносин (предмети матеріального й духовного світу, з приводу яких можуть виникнути правовідносини).

Названі елементи дають можливість забезпечити вибір саме міжгалузевих (загальноправових) категорій, а не специфічних для конкретних галузей (розділів) законодавства [167, с. 72].

Є. Пряшніков класифікує юридичні терміни залежно від того, які явища вони виражають:

1) терміни, що відображають моменти або частини судочинства: *порушення судової справи, дізнання, попереднє розслідування, винесення вироку, пред'явлення для пізнання, пред'явлення обвинувачення, віддавання до суду, судовий розгляд, арбітражний розгляд, винесення ухвали, порушення кримінального переслідування, судові дебати* тощо;

2) терміни, які позначають колективні органи та осіб, що беруть участь у судочинстві: *суд, органи дізнання, прокуратура, обвинувачений, захисник, слідчий, прокурор, свідок, експерт, підсудний, підозрюваний, потерпілий, правопорушник, відповідач, понятий* тощо;

3) терміни, що відображають певні процесуальні дії: *обшук, виїмка, огляд (огляд місця події та медичний огляд), допит, затримання, слідчий експеримент, очна ставка, нагляд, відвід, пізнання, свідчити* тощо;

4) терміни, які вказують на джерело доказів: *речові докази, висновок експерта, пояснення обвинуваченого, пояснення відповідача, показання свідків* тощо [97, с. 91].

3.1.1. Співвідношення терміна і поняття

Одним з найважливіших питань у сучасному термінознавстві є проблема співвідношення терміна і поняття. На це вказує, зокрема, Л. Симоненко, відзначаючи, що термін-слово як складник терміносистеми має подвійну природу: він є водночас елементом лексичної системи та системи наукових понять [111, с. 18].

У плані співвідношення терміна і поняття порушується й питання про симетрію знака і позначуваного ним поняття – явища, досить бажаного для термінології. Відомо, що асиметричність однаковою мірою стосується як термінів, так і загальноживаних слів. Вона простежується в наявності синонімів (варіантів) та омонімів.

За Е. Скороходьком, значення терміна повністю зумовлено одним з двох параметрів: змістом значення або обсягом значення. Під **змістом** розуміється необхідна й достатня сукупність ознак термінованого класу предметів, тим чи іншим способом відображена в терміні, а під **обсягом** значення – термінований клас, тобто безліч предметів, кожному з яких у межах системи мови може бути поставлений у відповідність даний термін [113, с. 11].

За значенням (тобто у плані змісту) термін і визначення тотожні й розрізняються лише способом вираження. Поняття може виражатися як аналітично – розгорнутим мовним висловлюванням – **визначенням**, так і синтетично [45, с. 10]. Отже, утворення поняття досить тісно пов'язане з номінацією; воно передбачає виділення певної характерної риси, ознаки для подальшого називання певного явища.

Підсумовуючи питання співвідношення “поняття – термін”, зауважимо, що саме слід розуміти під пізнанням терміна. Пізнати термін – це означає окреслити зміст і обсяг поняття, співвідносного з певним терміном. Саме через поняття виділяються найсуттєвіші й найважливіші ознаки терміна, які виокремлюють його з-поміж інших слів. Адже можна стверджувати, що визначення поняття і визначення терміна є досить схожими. Але, на відміну від опису поняття, де перелічуються всі істотні ознаки денотата, які виділяють його як клас, визначення терміна містить лише ті ознаки, що вирізняють цю одиницю від інших.

І. Квітко стверджує, що межі понять чітко окреслюються їх змістом та встановлюються шляхом логічних визначень (перерахуванням наявних у складі поняття суттєвих ознак), а значення терміна, співвідносного з поняттям, є назвою поняття у мовленні і розкривається через дефініцію [45, с. 10]. Схожі думки висловлює й Т. Канделакі, вказуючи на неідентичність визначення терміна і наукового поняття. Для опису наукового поняття необхідно виділити ряд ознак, їх зв'язків і відношення цього поняття до існуючої системи понять, а це припускає існування ряду дефініцій. У той же час визначення терміна повинне вказувати лише на суттєві ознаки, що виділяють термін у його системі (причому це визначення залишається науковим) [42, с. 34].

Співвідношення терміна з певним поняттям не підлягає сумніву, тому для пізнання сутності поняття, виявлення його зв'язків з іншими поняттями

необхідне чітке й точне розуміння терміна.

Кожна галузева система понять і відповідна їй терміносистема складається з чотирьох основних груп понять і відповідних їм термінів (за І. Квітко):

- 1 – **базові поняття**, що стосуються досліджуваної галузі знання;
- 2 – **основні поняття** в цій галузі (відповідно прості терміни);
- 3 – **похідні й складні поняття**, які виникають у результаті перетворення чи складання основних понять (відповідно похідні терміни і складні терміни, утворені складаються з двох чи більше простих термінів даної системи);
- 4 – **суміжні поняття**, тобто поняття з суміжних галузей знань (так звані “притягнуті” терміни) [45, с. 44].

У цілому така класифікація може бути прийнята, але з рядом застережень і змін. По-перше, немає сенсу розмежовувати поняття першої та другої групи, тим більше, що слова “базовий” і “основний” є синонімами. По-друге, основними поняттями можуть виступати не лише прості, але й складні та складені терміни (наприклад, *правоздатність, правосуб’єктність, правосуддя, правотворчість, державотворення, волевиявлення, боротьба з корупцією, угода про працю, військова повинність, потерпілий від злочину*). Тому ми вважаємо доцільнішим виділення таких класифікаційних груп:

1 – **основні поняття** (і відповідно терміни), які є фундаментом певної галузі науки, техніки тощо. Для правничої терміносистеми та системи відповідних їй понять основними будемо вважати терміни *закон, правосуддя, кодекс, правопорядок, юрист, правосуб’єктність, юридична відповідальність, депутатська недоторканість, публічність судочинства, правове регулювання* тощо, тобто до першої групи відносимо як прості, так і складні та складені терміни, якщо вони позначають найважливіші (базові) поняття права;

2 – **похідні (допоміжні) поняття**, що позначаються складними термінами й термінологічними словосполученнями (іноді їх ще називають термінологізованими словосполученнями). У ряді випадків вони формують словотвірне гніздо від певного поняття, а іноді є окремими утвореннями. Варто зауважити, що чим важливіше місце займає основне поняття (і відповідний йому термін) у своїй терміносистемі, тим більше від нього утворюється похідних одиниць (наприклад, *норма* → *норма трудового права, норма екологічного права, норма міжнародного права, норма конституційного права, норма господарського права* тощо; *статут* → *статут асоціації, статут акціонерного товариства, статут інвестиційного фонду, статут виробничого кооперативу, статут товарної біржі, статут юридичної особи, статут фонду, статут банку, довіреність, інвалідність, корупція, грабіж, шахрайство* тощо) [123];

3 – **додаткові (суміжні) поняття**, до яких можна віднести поняття, запозичені з інших галузей знань, що обслуговують сферу правових відносин (*аудит, банкноти, бартер, ваучер, дебітор, дивіденди, допінг, екоцид, епідемія, емісія, експерт, лізинг* тощо) [120].

Оскільки терміни певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо перебувають між собою в родо-видових відношеннях, утворюючи терміносистему, то й поняття займають у кожній науці чітко визначене місце та формують поняттєву систему. Тому вважається, що системи термінів і співвідносні з ними системи понять виконують у науці класифікаційні функції. “Ведучи мову про зв’язок терміна й поняття, важливо підкреслити ще два моменти: 1) поняття, яке позначається терміном, взаємопов’язане з іншими поняттями тієї самої галузі, є елементом системи понять і, як наслідок: 2) термін взаємопов’язаний з іншими термінами, є елементом термінологічної системи” [63, с. 20].

Проблема взаємовідношення терміна і поняття порушує також питання місця терміна в загальнолексичній системі мови (як, власне кажучи, і проблему належності / неналежності термінології до складу лексикології). Термін “репрезентує” наукове поняття в мові, зберігаючи в максимально стислій формі всю інформацію про це поняття. Але водночас, залишаючись членом певної терміносистеми, термін є повноправним членом лексичної системи мови. І тут він перебуває в більш вигідному становищі. З одного боку, терміну властиві загальномовні процеси – омонімія, синонімія, антонімія, полісемія (хоч ці процеси в термінології й викликають негативну оцінку деяких дослідників). З другого боку, термін має ряд специфічних ознак (можливість штучного творення нових термінів, прагнення до чіткості, фахова спрямованість), що ставить його в привілейоване становище порівняно із загальноживаним словом. Вважаємо, що значення терміна можна скоригувати, підібрати більш вдалий варіант для позначення певного поняття з-поміж кількох альтернативних.

Відомості, що стосуються типологічних категорій при вивченні термінології, є й донині чітко не визначеними. Для терміна виділяють близько 120 ознак основного (ядерного) та допоміжного (периферійного) характеру. Типовими категоріями терміна, на яких можна дослідити ієрархію термінологічних одиниць, є (за С. Гриньовим та С. Казаріною):

- формальні категорії (розмір, структурний склад, середня величина елементів);
- семантичні категорії (предметна віднесеність, семантична цілісність, віднесеність абстрактне/конкретне) [28, с. 69].

3.1.2. Особливості використання правничих термінів у текстах законодавчих актів України

Вимоги до терміна, які були сформульовані Д. Лотте ще в 30-х роках ХХ століття, наводяться практично в усіх наукових дослідженнях з термінології до цього часу. Однак, починаючи з 70-х років вони зазнавали критики, оскільки фахівцями було досить аргументовано доведено, що “ідеального терміна”, який відповідав би всім вимогам, не існує. До основних вимог

терміна відносять:

- а) існування у формі слова (словосполучення) (О. Реформатський, В. Даниленко, В. Лейчик, Б. Головін, О. Ахманова);
- б) співвіднесеність з певним фаховим поняттям (Д. Лотте, Т. Канделаки, Г. Мацюк, Т. Панько);
- в) наявність дефініції, прагнення до дефініції (В. Даниленко, Л. Морозова, В. Лейчик, Т. Канделаки);
- г) системність та нормативність (Д. Лотте, В. Лейчик, О. Реформатський, Б. Головін, Т. Панько, А. Крижанівська);
- ґ) точність і стислість (Д. Лотте, В. Лейчик, В. Даниленко, О. Реформатський);
- д) однозначність – загальна або всередині власного термінологічного поля (Д. Лотте, О. Реформатський, О. Суперанська, Н. Подольська, Н. Васильєва, Л. Симоненко, А. Крижанівська);
- е) контекстуальна стабільність (Д. Лотте, О. Реформатський, Т. Коготкова, А. Хаютін);
- є) бажана відсутність синонімів у межах однієї терміносистеми (Т. Панько, Л. Симоненко);
- ж) функціональна фахова спрямованість (В. Даниленко, Б. Головін) та ін.

Поки що мовознавство не виробило єдиної думки щодо узагальнених вимог до терміна. Дослідники виділяють ознаки, різні за ступенем важливості – від найважливіших (наприклад, точність, дефінітивність), до другорядних (наприклад, незалежність від контексту), які вводяться до його визначення. Але оскільки терміни науки, техніки, мистецтва є досить різноманітними, то й основні та другорядні вимоги до них також можуть варіюватися.

До словникових дефініцій у юридичному термінотворенні висувається ряд суворих вимог. Використання правничих термінів повинно відповідати таким правилам:

- 1) один і той же термін у будь-якому нормативно-правовому акті повинен вживатися однозначно;
- 2) терміни повинні бути загально визнаними й використовуватися в мовленні, а не бути створеними тими, хто розробляє правові приписи;
- 3) у кожному новому правовому акті терміни повинні зберігати свій основний зміст;
- 4) словесно відображати родо-видові відношення у системі термінів;
- 5) недоцільно використовувати застарілі терміни;
- 6) терміни не повинні бути тавтологічними;
- 7) терміни повинні бути стислими, простими і зрозумілими (у законодавстві, на жаль, є ще дуже складні й незрозумілі терміни);
- 8) не можна застосовувати неточні терміни, тому що змістові неточності у формулюванні правових норм призводять до їх розмитого або багатозначного тлумачення, а це неприпустиме явище;
- 9) правничі терміни повинні бути стабільними; не можна відмовлятися від старих і вдалих термінів й вводити до вжитку замість них нові, адже не всі такі неологізми бувають вдалими;

- 10) у правовому тексті доцільні абревіатури, які давно вживаються в українській літературній мові та зрозумілі мовцям;
- 11) дуже важливою вимогою вживання правничої термінології є єдність її використання. Будь-яка сфера точних знань вимагає однозначності інформації, і тому, враховуючи вимогу максимальної точності викладу правових приписів, для права це має особливе значення;
- 12) терміни повинні підпорядковуватися нормам і правилам української мови ;
- 13) неприпустимо перенасичувати правовий акт багатозначними термінами; велика кількість полісемічних слів негативно впливає на точність вираження юридичних норм, що викликає труднощі для їх розуміння і тлумачення;
- 14) терміну властива відносна незалежність від контексту;
- 15) терміну притаманна ознака дефінітивності, тобто, він зіставляється з чітким окремим визначенням, що орієнтує на відповідне поняття [32, с. 12].

Перша вимога щодо вживання термінів передбачає однозначність терміна тільки в одному нормативному акті, навіть не в одній галузі права, не говорячи вже про юриспруденцію в цілому. На жаль, ця “незакінчена” вимога, що достатньо послідовно дотримується законодавцем, породжує один із недоліків правничої термінології, а саме, коли одне й те ж саме поняття має декілька визначень. Наприклад, *держава* — у конституційному праві позначає “сукупність офіційних органів влади (уряд, парламент, судді тощо), що діють у межах країни або суб’єкта федерації, або користуються законодавчою автономією територіальної спільноти”, у міжнародному — “головний учасник міжнародних відносин”, у теорії права — “певний спосіб організації суспільства” [165, с. 73].

Наприклад, поняття *гранта* доводиться вибирати із різноманітних правових актів не тільки різних галузей права, але і в одному цивільному праві *грант* — це:

1. Одноразова безповоротна цільова виплата фізичним та юридичним особам грошової суми або дарування обладнання, приміщення (як правило, з власних коштів та майна).
2. Безоплатна дотація, субсидія призначена на виконання творчих робіт, видання творів художньої, наукової, освітньої, образотворчої, медичної та ін. літератури тощо, що надається за рахунок державного або місцевого бюджету.
3. Стипендія, що виплачується студентам та учням із державного або місцевого бюджету [92, с. 81].

На сьогодні проблема, що пов’язана з однозначністю правничих термінів є не вирішеною, а практика свідчить, що в одній галузі знань той самий термін має одне значення, а в іншій — відмінне. Наприклад, термін *операція* з одним значенням вживається у медицині і з іншими — у військовій та фінансовій справах. Різним є значення терміна *криза* в політиці (так називають зміну уряду у зв’язку з утратою підтримки з боку парламенту) і в медицині (зокрема,

переломний момент у хворобі).

Проте слід звернути особливу увагу на випадки, коли термін у різних галузях права позначає різні поняття. А. Піголкін вважає, що різниця значень одного й того ж терміна відразу впливає з тексту нормативно-правових актів [85, с. 68]. Наприклад, О. Черданцев вважає, що поширення дефініції терміна однієї галузі права на іншу, повинно супроводжуватися дослідженням питання, чи немає для цього будь-яких перешкод, встановленням, чи не надано законодавцем в інших галузях права певному терміну іншого значення [154, с. 40].

Даючи офіційне тлумачення термінам *сім'я*, *член сім'ї*, *родичі*, *утриманство*, які мають різне значення в нормах цивільного, житлового та пенсійного законодавства, Конституційний Суд взяв до уваги положення Конституції України, чинне законодавство України (зокрема, Житловий кодекс Української РСР, Кодекс про шлюб та сім'ю України, Цивільний кодекс Української РСР, Кримінально-процесуальний кодекс України, Закон України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 року № 1788-ХН (з наступними змінами), Закон України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” від 9 квітня 1992 року (з наступними змінами) та інші, які містять достатньо правових підстав для офіційної інтерпретації термінів шляхом застосування лінгвістичного, системного та інших способів тлумачення. У Рішенні Конституційного Суду зазначено ознаки (вимоги), які застосовуються диференційовано при конкретному визначенні членів сім'ї: під членом сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони, треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони; веденням з ним спільного господарства. Також дається уточнення визначення понять *близькі родичі*, *безпосередні родинні зв'язки*, *утримання* [6].

Зважаючи на вимогу однозначності термінів в нормативно-правових актах, розглянемо тлумачення терміна *закон*, який здійснив Конституційний Суд України. Аналізуючи текст Конституції України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що термін *закон* вживається в ній як у широкому, так і в вузькому значеннях. У широкому значенні термін *закон* вживається, наприклад, у статтях 13, 24, 35, 58 Конституції України, які закріплюють загальноновизнані правові принципи — рівність громадян перед законом, незворотність дії законів у часі тощо. В основному ж у тексті Конституції України термін *закон* вживається у вузькому значенні, охоплюючи лише закони України, зокрема він часто вживається у словосполученні “Конституція України і (та) закони України” (статті 10, 15, 36, 79, 126, 150 та ін. [3]. Тому, здійснюючи офіційне тлумачення щодо використання Верховною Радою Республіки Крим терміна “закон Республіки Крим” як форми нормативно-

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Конституційний Суд України взяв до уваги такі міркування. Відповідно до статті 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Це означає, що згідно з принципом поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, здійснення їх органами своїх повноважень у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (ст. 6 Конституції України) приймати закони в Україні повноважна тільки Верховна Рада України (п. 3 ч. 1 ст. 85 Конституції України). Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень приймає правові акти у формі рішень та постанов (ч. 2 ст. 136 Конституції України), а використовуючи термін “закон Автономної Республіки Крим” як форми нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, ухвалених після прийняття Конституції України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим перевищила свої повноваження, що було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) [4].

Друга вимога полягає в тому, що терміни повинні бути загальновизнаними й використовуватися в мовленні, а не бути створеними розробниками правових приписів. Ця вимога в українському юридичному термінотворенні практично не дотримується, бо проведене дослідження свідчить про те, що поняття, які використовуються у загальновживаній мові і є частиною побутового розуміння, дуже часто не збігаються з поняттями, що вживаються у якості правничих термінів. Результатом такої розбіжності може бути неточна орієнтація читача нормативного акта, яка передбачає розуміння загальновживаних слів, що виступають правничими термінами. Наприклад, слова *працівник* і *благодійник* (див. розділ 2.2 та 2.5.2) як елементи загальновживаної лексичної системи мови набагато ширші за обсягом, ніж слова, які виступають у якості правничих термінів, і навпаки, слово *біженець* (див. розділ 2.5.1) у загальновживаній мові має вужче значення, аніж правничий термін *біженець*.

Крім об'єктивного значення, слову властиве також і певне суб'єктивне значення, воно до складу поняття не входить, але є додатковим елементом лексичного значення слова. Лінгвісти визначають суб'єктивне значення слова як психологічне, емоційне враження, яке викликає слово і яке в різних осіб може бути не зовсім однаковим [138, с. 119], а юристи звертають увагу на те, що сприйняття мовного вираження закону залежить від культури, освіченості, досвіду та інших суб'єктивних якостей кожного індивіда [48, с. 95].

У будь-якій мові немає власної назви (слова) для кожного окремого предмета, явища, дії, а є певна назва (слово) для окремої групи чи класу однотипних (однорідних) предметів. Називаючи, наприклад, усі види зброї одним словом *зброя* (знаряддя для нападу або оборони), ми залишаємо осторонь цілий ряд ознак (розмір, потужність, форма, марка тощо) і закріплюємо в слові те істотне, що відрізняє цей клас предметів від предметів іншого класу. Якби значення слова не містило узагальнення, то мова не могла б і служити засобом спілкування, бо неможливо назвати кожну конкретну річ окремим словом.

Якщо в загальному вживанні слово може позначати різні поняття, то при тлумаченні цього слова, вжитого в тексті нормативно-правового акта, вибирається з усіх можливих варіантів тільки один, той, який відповідає точному змісту правової норми. Як правило, терміни вживаються в різних статтях нормативних актів в одному й тому ж або близькому значенні, тому з'ясування значення терміна в одній статті нормативного акта полегшує встановлення його значення і в інших статтях, а також в інших нормативних актах.

Якщо виявляється неясність слова або можливість різного його тлумачення, звертаються до його звичайного, повсякденного, найпоширенішого в літературній мові значення, якщо інше не передбачено або не впливає із тексту цього акта. Так, у ч. 2 ст. 10 Конституції України записано: *“Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України”*. Термін *забезпечує* означає, що держава надає чи створює необхідні матеріальні умови, засоби, охороняє від посягань на українську мову з боку будь-кого, виявляє про неї постійну турботу, здійснює найвище піклування, догляд, опікування, кураторство, дбайливість, старанність тощо. Саме так тлумачить термін *забезпечує* в окремій думці суддя Конституційного Суду України О. Мироненко [7].

Багато термінів, взятих із загальноновживаних слів у мові, отримують в нормативному акті особливий, точніший, однозначніший і конкретніший зміст. Наприклад, аналізуючи терміни *доказ*, *скарга* тощо, виявляємо, що їх перевага порівняно із загальноновживаними термінами полягає в тому, що при максимальній лаконічності вони найбільш точно, ясно і повно визначають потрібне поняття. Тлумаченню таких термінів сприяє наявність визначення в самому нормативному акті.

З практики офіційного тлумачення юридичних норм можна навести приклади роз'яснення загальноновживаних слів. Словосполучення *“особисте голосування народного депутата України на засіданнях Верховної Ради”*, після з'ясування значення отримало таке роз'яснення: *“особисте голосування народного депутата України на засіданнях Верховної Ради України означає його безпосереднє волевиявлення незалежно від способу голосування”* [6].

При тлумаченні терміна *безоплатність* (*безоплатно*) суб'єкт тлумачення також звернувся до його словникового значення і дійшов висновку, що у словосполученні *“медична допомога надається безоплатно”* останнє слово у контексті всієї ст. 49 Конституції України означає, що індивід, який отримує таку допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я не повинен відшкодовувати її вартість ні у вигляді будь-яких платежів, ні у будь-якій формі незалежно від часу надання медичної допомоги [8].

В юриспруденції побутує думка, що якщо існує необхідність розуміння слів і словосполучень в іншому, відмінному від загальноновживаного, значенні, то актом тлумачення встановлюється їх значення.

Наприклад, словник української мови подає слово *законодавство* як сукупність законів [79, с. 67]. Як встановлено Конституційним Судом, термін

законодавство досить широко використовується в правовій системі у значенні сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права. У Кодексі законів про працю України цей термін вживається більше ніж у половині його статей. Термін **законодавство** вживається і в Конституції України. Проте ні Конституція України, ні Кодекс законів про працю України не розкривають чітко зміст терміна **законодавство**, зокрема, які нормативно-правові акти ним охоплюються. Широке й неоднозначне вживання терміна породжувало непорозуміння в його застосуванні, що стало предметом правничо-лінгвістичного аналізу Конституційним Судом України.

Якщо виходити з лексичного значення терміна **законодавство**, його граматичної ознаки “збірність”, то можна зробити висновок, що це закони (сукупність законів), які прийняв відповідний повноважний орган, тобто під терміном **законодавство** необхідно розуміти сукупність законів, прийнятих Верховною Радою України. В окремій думці судді Конституційного Суду України М. Савенка, зазначається, що таке розуміння терміна було б не тільки точним, але й допомогло б уникнути непорозуміння, які виникають при його застосуванні, а також при визначенні повноважень відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування тощо у сфері нормативно-правового регулювання [6]. Проте Конституційний Суд України, враховуючи, що нормативні акти Президента України як глави держави (ст. 102 Конституції України) і Кабінету Міністрів України як вищого органу у системі органів виконавчої влади (ст. 113 Конституції України) обов'язкові до виконання на території держави (ст. 106, 117 Конституції України), зробив висновок, що вони встановлюють загальнообов'язкові правила, мають універсальний характер і є складовою частиною законодавства України, додаючи, що частиною національного законодавства є також, відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Суб'єкт офіційного тлумачення дійшов висновку, що у даному випадку є підстави для інтерпретації терміна **законодавство** у ширшому розумінні, і вирішив, що термін **законодавство**, який вживається у ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України [6].

Аналіз практики тлумачення термінів свідчить, що, як правило, найчастіше правничо-лінгвістичного тлумачення потребують слова і словосполучення, які належать до загальноповживаної лексики, введеної в текст нормативно-правового акта.

Загальноповживані слова у тексті нормативно-правового акта стають термінами, отримують особливий, більш точний, однозначний і конкретний

зміст, що є, зокрема наслідком сприйняття тексту нормативно-правового акта на психологічному рівні. Через наявність у слова не тільки об'єктивного, а й суб'єктивного значень, перед адресатом виникає декілька відтінків значення слова (терміна), що впливає на однозначне сприйняття норми права і викликає потребу в офіційному його тлумаченні.

Оскільки загальноновживаних слів у тексті нормативно-правового акта абсолютна більшість, неможливо передбачити всі випадки довільного розуміння загальноновживаних слів у нормі права на позначення юридичного поняття. Тому потреба в тлумаченні таких слів є необхідною та актуальною.

Ця рекомендація передбачає надання словам найбільш поширеного, буденного значення, врахування наявності у слів об'єктивного й суб'єктивного значень, звернення уваги на ті значення слів і словосполучень, які вони мають в українській літературній мові і закріплені у словниках, а також розгляд підстав, якщо вони є, для іншої інтерпретації.

Багато вчених висловлює думку про те, що терміни не повинні бути створеними розробниками правових приписів, однак варто зауважити, що в багатьох випадках, враховуючи різну інтерпретацію загальноновживаних слів омонімічним термінам, правильніше було б вживати нове слово, ймовірно, запозичення, ніж використовувати загальноновживані слова, які можуть бути неправильно, неточно інтерпретовані читачем.

Наступна вимога визначає, що терміни у кожному новому правовому акті повинні зберігати свій основний зміст, тобто для термінів притаманний стійкий характер. Це твердження є повністю обґрунтованим, але не завжди дотримується.

Однією з особливостей мови нормативно-правових актів, яка впливає з вимог точності й економності, є та, що для вираження однієї думки використовується один і той же ряд слів або прийомів, які застосовуються в певній послідовності. Для тексту нормативно-правового акта притаманна стандартизація стилю викладу нормативно-правового акта, що виражається в стереотипності й уніфікованості.

При мовному оформленні правових приписів розуміння і правильне вирішення питання про означення різними термінами одного й того ж поняття серед інших проблем правничої термінології посідає одне з перших місць. Як лінгвісти, так і юристи підкреслюють, що юридична теорія і практика вимагають вживання одного терміна на позначення одного й того ж правового поняття, усунення невинуватої термінотворчості й частого використання синонімів у нормативно-правових актах. О. Ушаков відзначає, що у боротьбі за смислову законодавчу точність не треба боятися повторів одних і тих же слів, однаковості та певної сухості, що є неприпустимим для художнього чи публіцистичного стилів [146, с. 171]. О. Пономарів підкреслює, що законодавчому підстилю властиве прагнення до граничної точності вислову, щоб уникнути неправильного тлумачення, бо синоніми завжди вносять у мовлення зміни відтінків значення [91, с. 58].

Розуміння близькості значення часто суттєво розширюється і до числа синонімів включаються не тільки одиниці, які означають одне поняття, але й

слова, які означають різні поняття. Синоніми є засобом смислової диференціації. Наявність у мові декількох слів для позначення одного й того ж поняття, на думку лінгвістів, зумовлюється різницею функцій, які вони виконують, і визначають місце кожного з них у лексичній системі мови. Синоніми в тексті виконують різні функції, основні з них це: функція засобу тонкої диференціації, тобто створення стилістичних розрізень, функція засобу вираження експресії, емоційних відтінків та оцінок. Однак мова законодавства не потребує додаткової експресії, тому необхідність вживання синонімів у такому тексті обмежена.

Цілком слушною в науковому континуумі є думка В. Савицького, який вважає, що досягти повного виключення синонімії з термінології законодавства, а також понятійних дублетів у правових актах можна лише за народження нової галузі права, коли для неї треба спочатку розробити і стандартизувати термінологію. Проте в реальному житті нова галузь права не виникає на голому місці. Вона неминуче вибирає елементи регулювання правосистеми і зовнішню (словесну) форму, яка властива суміжним, спорідненим галузям права, з усіма їхніми перевагами та недоліками, зокрема термінологічними і, відповідно, синонімічними. Так, порівняно нова галузь — космічне право — значною мірою побудована на основі термінології міжнародного права, в якій існує багато різних мовних аналогів — позначень одного й того ж поняття (наприклад, позаштатний консул — почесний консул) [107, с. 31 — 32].

Паралельне вживання в межах однієї терміносистеми цілком рівноправних із погляду загальнолітературної мови синонімів також заважає її нормальному функціонуванню, адже практик підходить до термінології зі своїми прагматичними мірками. Він прагне не тільки точності, а й автоматизму у володінні своїм термінологічним апаратом. Проте відсутність певного відповідника в самій мові, і, отже, потреба в його створенні, далеко не завжди завершувалася винайденням одного бездоганного в усіх аспектах еквівалента, а частіше реалізовувалася в появі кількох слів шляхом “намацування” семантично найточнішого і стилістично найдоречнішого з них [132, с. 8].

Детальний аналіз джерельного матеріалу вказує на те, що іноді виникають ситуації, коли синоніми є доречними у юридичному тексті. Наприклад, це можуть бути повні назви та загальноприйняті скорочення: *міський комітет* — *міськком*, *організаційний комітет* — *оргкомітет*, *Міністерство юстиції* — *Мін'юст* тощо, словосполучення та складноскорочені слова: *завідувач господарської частини* — *завгосп*, *районний виконавчий комітет* — *райвиконком* тощо, терміни та їх короткі тлумачення в нормативних актах: професійна спілка — профспілка, цей термін зафіксовано у ст. 1 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 року, відповідно до якого профспілка — *це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами їх професійної (трудової) діяльності (навчання)* [28].

А. Піголкін звертає увагу на те, що синоніми, які використовуються в правових текстах, відрізняються не стільки відтінками смислу, скільки часом прийняття акта, який відображає поширену на той час в суспільстві

термінологію [84, с. 78].

Варто відзначити, що функції синонімів (зіставлення, уточнення, доповнення поняття, вказівка на тотожність, близькість понять), які описані у сучасній науковій літературі, можуть також відігравати позитивну роль щодо використання правових синонімів у юридичному тексті. Наприклад, термін *угода* означає особливий вид угоди, в якій сторони йдуть одна одній на поступки в межах правових відносин, що існують між ними, відрізняється від більш широкої терміноодиниці *домовленість*, тобто узгодженого (єдиного) волевиявлення сторін, що збираються встановити, помінати або припинити правові відносини між ними.

Структурні типи правничих синонімів загалом збігаються з типами, виділеними в літературній мові, що ще раз засвідчує про її системність і структурованість функціонального потенціалу. Традиційно розрізняють:

1. Синоніми, що належать до однієї частини мови;
2. Ті, що мають у своєму значенні загальну родову і видову ознаки;
3. Ті, що належать до одного рівня абстракції (ознака, реалізована в компетентності синонімічних рядів, що утворюються до кожного зі значень багатозначного слова, а також їхньої синтагматики);
4. Ті, що відрізняються за денотативними ознаками (відтінками значення) або стилістичним компонентом значення.

Варто зазначити, що розгляд питання синонімії в юридичних текстах необхідно пов'язувати з визначенням характеру комунікативно типізованих текстів, текстових функцій і системності синонімів відповідно до екстралінгвально заданих параметрів стилю. Системне розуміння синонімії при такому підході включає аналіз різних типів синонімів (з урахуванням їхньої лексикографічної кореляції), але в підпорядкуванні характеристик синонімів їх відповідності екстралінгвальному завданню. Системність стильової синонімії в такому разі не збігатиметься з системністю загальномовної синонімії. Корелятивність функціонування – підстава для творення системи функціонально-стильової синоніміки і водночас вона є критерієм для виявлення системно-структурних зв'язків синонімів у мові.

М. Вербенец у своєму дослідженні зазначає, що аналізувати функціонально-стильову синонімію можна в такому випадку тільки з урахуванням її постійних контекстів, тих, де властивості синонімів будуть виявлятися через системно виражені відношення. Якщо загальномовний синонімічний ряд слова *покарання* в загальномовній компетенції може складатися зі слів *кара*, *спокута*, то в юридичному тексті це слово набуває однозначності. Аналогічно слово *диспут* в юридичному тексті може мати у свою чергу обмежену кількість синонімів – *полеміка*, *дебати*, в той час як загальномовний ряд можна продовжити словами *спір*, *суперечка* та ін [16, с. 60].

Ю. Зайцев, аналізуючи українські правничі терміни, висловлює припущення, що наявність у текстах нормативно-правових актів термінологічних синонімів є наслідком фактично перекладного і характеру нормативно-правового акта, тобто вторинності україномовного тексту [36, с. 102]. Так, термін *договір схову*, зафіксований у Цивільному кодексі України,

вдало змінений у новому проекті Цивільного кодексу на *договір зберігання*, оскільки згідно з визначенням у ч. 1 ст. 413 Цивільного кодексу України “одна сторона зобов’язується зберігати майно, передане їй другою стороною, і повернути це майно в цілості”. Тобто тут міститься пряма вказівка на обов’язок вчиняти дію, що позначається дієсловом *зберігати*, а не дію, що позначається дієсловом *сховати*. У Законі України “Про інформацію” використовується термін “*умови схоронності цінностей*” (стаття 10) замість “*умови зберігання цінностей*”. У Законі України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” використовуються терміни як *схоронність*, так і *зберігання*, не маючи в тексті закону будь-якого розрізнення (див., напр., статтю 25). Дієслово *схоронити* – *зберігати*, тримати що-небудь в доброму стані. Проте це слово має дещо розмовне забарвлення, в той час як дієслово *зберігати* є стилістично нейтральним і тому більше підходить до введення у текст нормативно-правового акта. Причиною паралельного існування таких термінів є дійсно вторинність україномовного тексту, його перекладний характер, тобто текст первісно було створено російською мовою (*договор хранения, условия хранения*), що спричинило вплив звукового комплексу російського слова на україномовний варіант тексту нормативно-правового акта.

Отже, якщо терміни неточно відтворюють відповідне поняття, неможливо максимальна точність інформації в текстах нормативно-правового акта.

Окрім лексичних синонімів, виділяються *контекстуальні синоніми* — тобто ті, що є синонімами лише в певному контексті, хоча в іншому оточенні вони не є такими. Неврахування проблеми синонімії у текстах нормативно-правових актів, неухвалене ставлення до словесної форми вираження норми, зокрема, вживання у Конституції України синонімічних термінів *набувати чинності* (ст. 160) і *набирати чинності* (частина 5 статті 34) викликало необхідність офіційного тлумачення наведених термінів [3]. Ці словосполучення в тексті мають синонімічне значення. Обидва терміни означають, що відповідні правові акти вступили в силу. Виклад норми ст. 160 Конституції України припускає буквальне тлумачення, з якого випливає, що Конституція України набуває чинності 28 червня 1996 року, у день її прийняття

Вживання таких синонімів, як *висновок* Конституційного Суду (стаття 153) і *рішення* Конституційного Суду (стаття 150) також призвело до необхідності давати тлумачення щодо розуміння цих термінів. Згідно з положеннями статті 159 Конституції України Конституційний Суд України надає *висновок* щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України, що розглядаються Верховною Радою України.

Поняття “*рішення*”, яке вживається у статті 150 Конституції України, є родовим, тобто стосується усіх питань реалізації Конституційним Судом своїх повноважень, передбачених цією статтею, у тому числі й надання висновку у випадках, передбачених Конституцією України. Рішення Конституційного Суду України у нормативно-правовому контексті статті 150 Конституції України – це акт Конституційного Суду України, в якому вирішується питання

про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим або дається офіційне тлумачення Конституції України законів України. Висновок Конституційного Суду України, як його рішення, є обов'язковим до виконання на території України. Це положення прямо впливає з нормативно-правового контексту Конституції України (статті 6, 147, 150, 151, 159) [5].

Неправильне означення правового поняття термінологічними словосполученнями, не завжди явне розрізнення у тексті нормативно-правового акта призводить до викривлення вихідної інформації, необхідності тлумачення правових норм через недотримання вимоги єдності правничих термінів, а саме: значення повинно передаватись лише одним звуковим комплексом. Носіями одних і тих же ознак поняття в різних термінах повинні бути однакові слова чи терміноелементи. Разом з тим, не тільки синонімічні слова, але й слова-пароніми використовуються правотворцем в різних значеннях, мають різний зміст. Наявність паронімів на позначення юридичних понять, наприклад, *сумісність / несумісність* і *сумісництво* у текстах нормативно-правових актів також призводить до непорозумінь і потребує додаткових роз'яснень [3].

Розвиток права завжди відбувається паралельно з обговоренням формуванням термінології. Право як регулятор правової поведінки тим ефективніше виконує свою роль, чим правильніше концептуально і лінгвістично виражені його констатації, приписи, дозволи і заборони. Використання синонімів і паронімів у текстах нормативно-правових актів перешкоджає однозначному розумінню правових приписів [3, с. 65 — 68].

Отже, на основі аналізованого матеріалу можна виробити певні рекомендації щодо використання правничих термінів у нормативно-правових актах, які вимагають не надавати різним термінам одного й того ж значення. Необхідно враховувати той факт, що для вираження однієї думки використовується один і той же ряд слів чи словосполучень, а також брати до уваги недосконалість термінологічно-мовного оформлення текстів нормативно-правових актів, а саме: наявність контекстуальних синонімів, оскільки вони потенційно завжди спричиняють труднощі неоднозначного тлумачення правових приписів, і паронімів, які також призводять до непорозумінь і необхідності звертатися до лінгвістичної довідкової літератури.

Наукові дослідження в українському юридичному термінотворенні дають змогу говорити, що недотримання встановлених самим законодавцем вимог до правничої термінології породжує неможливість чіткої та правильної інтерпретації тексту закону.

Крім проаналізованих положень, існують ще деякі інші особливості семантики термінів у сфері правничої термінології, що ускладнюють процес розуміння правничого тексту звичайним носієм мови. Досліджуваний матеріал дає змогу зробити висновки про те, що в юриспруденції часто не має чітких дефініцій термінів, враховуючи, що визначення терміна повинно бути, по-перше, адекватне поняттю, тобто точно відповідати обсягу поняття, яке ним

виражається, а по-друге, системним, тобто по можливості вказувати на місце цього терміна серед інших у даній понятійній системі. На жаль, цим ознакам ніяк не відповідають терміни, що номінують основні фундаментальні правові поняття, такі як *державна, право, закон*.

Вимоги до терміна чітко визначають, що у тлумаченні не повинно бути “хибного кола”, тобто значення одного терміна не повинно визначатися за допомогою іншого, який сам визначається через перший.

У зв’язку з цим досить дивним видається те, що законодавець все ж таки визначає деякі терміни через однокореневі слова і узагальнені поняття, так, наприклад, термін *громадянин* визначається через термін *громадянство*. Це принципово ускладнює значну кількість правовідносин, оскільки *громадянин, особа без громадянства та іноземний громадянин* мають у різних випадках різні права та обов’язки, наприклад, для негромадян обмежено виборче право, право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації тощо.

Аналіз матеріалу дослідження дає змогу, на превеликий жаль, констатувати, що під час створення нормативного акта законодавець часто не враховує того, що основні ознаки терміна — це чітка сфера його застосування і точне співвідношення слова і відображуваного ним об’єкта дійсності. Термін завжди однозначний, його значення не повинно залежати від контексту. Без наявності змістової однозначності термін не може виконувати функцію позначення спеціального поняття. Юриспруденція, можливо, навіть більше ніж будь-яка інша наука оперує правовими поняттями, які в ідеалі повинні бути зрозумілі пересічним громадянам — носіям мови. Без сумніву, що пересічний мешканець України досить невизначено розуміє такі правничі терміни як *юридична особа, оперативне управління, господарська правоздатність*, а тлумачення, яке дається законодавцем, навряд чи пояснить ситуацію. Наприклад, *юридична особа* тлумачиться як “*організація, підприємство чи установа, що має відокремлене майно, може набувати від свого імені майнових і немайнових прав та виконувати обов’язки, бути позивачем і відповідачем у суді тощо*” [165, с. 183].

Із матеріалу дослідження можна зробити висновки, що законодавець під час тлумачення правничих термінів у деяких випадках не дотримується певних чітких принципів, за допомогою яких було б зручно будувати однорідні визначення. Законодавець під час визначення основних правничих термінів, які призначені для позначення форм організації трудової діяльності, діє досить непослідовно, застосовуючи різні критерії стосовно юридичних осіб різних форм власності — приватної і державної. Критерії *ризик* (умов діяльності) і *прибуток* (мета діяльності) застосовуються тільки до підприємств, що перебувають у приватній власності. Власне, критерій *форма власності* замінюється на практиці критерієм *мета діяльності*, комерційна (приватні організації) або некомерційна (розуміється — приватні і державні). Із цього очевидно, що різноманітні родові характеристики понять, що визначаються, не спроектовані послідовно на всі відповідні терміни.

Не всі терміни мають характерні та необхідні для чітких визначень ознаки, наприклад, для різноманітних об’єднань громадян це ознаки, що

пов'язані з характером членства, сферою діяльності та видами діяльності.

Однак не можна не відзначити те, що, як указано в розділі про назви громадських об'єднань, *громадські об'єднання, рух, фонд* — гіпоніми гіпероніма *громадське об'єднання*. Порівнюючи наведені у розділі визначення, ми бачимо, що законодавець робить спробу впорядкування термінів відповідно до двох критеріїв: *інститут членства* (інститут учасників) і *мета створення*. Це дає підстави сподіватися, що розвиток правничої термінології у цьому напрямку, у цій галузі, піде правильним шляхом.

Зрозуміло, що чим більше в законодавчому тексті термінів, тим він точніший, чіткіший, лаконічніший. Справедливо відзначає В. Коган, що "... використання в законі виключно термінів — це ідеал, до якого право прагне і якого воно ніколи не досягає через складність самої дійсності, що складає предмет права та його мету" [51, с. 106].

Нерозривний зв'язок правничих понять і відповідних їм термінів виявляється в тому, що впорядкування правничої термінології неможливе без глибокої наукової розробки відповідних понять, їх логічного аналізу та точного визначення. Якщо правничі поняття визначені не зрозуміло, про точну, досконалу термінологію не може бути й мови.

Як відзначав В. Виноградов, усілякі "спроби упорядкування термінів без попереднього аналізу понять, якими вони виражаються, залишається безрезультатними" [17, с. 8].

Правничий термін, як показує аналізований матеріал, може бути і багатозначним, хоча одна з основних вимог до термінів є саме його однозначність. Законодавець повинен дати правничому терміну одне-єдине визначення, включаючи до нього всі істотні з його погляду ознаки, тобто такі, що носять регулятивний характер, мають правове значення. Наявність у терміна декількох різноманітних законодавчих дефініцій призводить до неточності, невизначеного правового регулювання, породжує непорозуміння та помилки, як правило, з боку тих, на кого поширюється дія законодавчого акта. Однак визначення правового поняття у законі є важливим і з нормативного боку. Орган або особа, які застосовують або виконують правові приписи, не можуть тлумачити дане законодавцем поняття по-іншому, аніж воно сформульоване в нормативному акті. Нормативні дефініції — норми особливого роду, що органічно включаються до механізму правового регулювання, які визначають його загальні основи, організаційні передумови [169, с. 23].

3.1.3. Особливості побудови і композиції юридичних документів

У період удосконалення законодавства актуальним є питання щодо введення законодавчих дефініцій в тексти нормативно-правових актів, що полегшує сприйняття й розуміння текстів нормативно-правових актів.

Для більшості спеціальних юридичних понять існують доктринальні визначення, тобто такі, що визначаються вченими-юристами, фахівцями у галузі права у монографіях, наукових коментарях, статтях тощо. Інші визначення, які містяться в різних нормативно-правових актах, актах офіційного тлумачення, називають “легальними”. Маючи офіційний характер, вони наділені обов'язковою силою.

На думку вчених, визначення термінів, які даються в самих законах, ускладнюють законодавство. Так, Р. Халфіна вважає, що внесення майже в кожний новий закон довгого переліку “основних понять” навряд чи виправдане, оскільки в нашій правовій системі немає узаконеного прецедентного права [149, с. 20 — 23].

Л. Восводін, А. Піголкін, Д. Керимов вважають, що законодавчі дефініції зменшують помилки і непорозуміння на практиці застосування нормативних актів.

У практиці застосування нормативно-правових актів виникають труднощі через відсутність визначень термінів, які мають юридичне значення, таких, як наприклад, *багатодітна сім'я, член сім'ї, родичі* тощо.

Визначення поняття, яке дає опис в абстрактній формі найважливіших ознак через вказівку його найближчого роду і видової відмінності, знімає ситуативні характеристики конкретного випадку, виділяючи повну ознаку, вичленовуючи поняття з ряду йому подібних. Як правило, нормативно-правовий акт містить короткі визначення, які виражають суть поняття. Доктринальні визначення детальніші і тому занадто складні і більші за обсягом, оскільки їх творці, прагнучи повноти, залучають до формулювання разом із суттєвими ознаками і другорядні поняття. Введення таких визначень до нормативно-правового акта може ускладнити сприйняття згорнутого тексту і зробити його недоступним для запам'ятовування.

Роз'яснення термінів може бути зроблене або безпосередньо у тексті норми, в якій вжито даний термін (наприклад, ст. 27 Закону України “Про інформацію” подає визначення терміна “документ”), або в окремій дефінітивній нормі, яка спеціально створена для цього, наприклад, ст. 1 Закону України “Про інформацію” так і називається “Визначення інформації”, ст. 12 цього ж закону – “Визначення інформаційної діяльності”. Вдалою вважається побудова правового акта, коли він відкривається нормою, що роз'яснює зміст базового поняття, використаного в акті. Наприклад, у Законі України “Про благодійництво та благодійні організації” ст. 1 містить роз'яснення понять “благодійництво”, “благодійна діяльність” тощо.

Чітких дефініцій потребують спеціальні юридичні поняття, які розроблені законодавцем і саме через законодавство входять до словникового фонду (наприклад, термін *правочин*, має законодавчу дефініцію, про що йдеться у розділі 2.6), а також спеціальні технічні терміни, якщо вони вживаються в нормативних актах, розрахованих на широке застосування і стосуються значного кола посадових осіб і громадян. Нормативна дефініція є необхідною для понять, які не мають загального вживання, і тих з них, які вживаються у більш вузькому і суттєво іншому значенні, порівняно із

загальновідомим. Важлива особливість нормативних дефініцій полягає в тому, що правотворець через аутентичне тлумачення надає правничому терміну єдиного визначення, яке повинно містити усі суттєві ознаки, важливі для застосування відповідної норми, тобто такі, які мають правове значення, зокрема при тлумаченні тексту нормативно-правового акта.

Якщо дефініція зустрічається при першому згадуванні терміна, це сприяє розумінню і правильному застосуванню акта. Заслуговує на увагу досвід розташування дефініцій найважливіших термінів, вжитих в тексті нормативно-правового акта, в одній його статті, як правило, на початку акта. Таке оформлення норм-визначень, що являє собою своєрідний тезаурус нормативно-правового акта, є зручним для використання і заслуговує на поширення, особливо при створенні великих за обсягом нормативно-правових актів. Такий принцип технічного оформлення текстів нормативно-правових актів використовується у зарубіжній практиці і є традиційним для міжнародних конвенцій.

Заслуговує на увагу досвід створення переліку використаних термінів з визначенням їх точного значення у міжнародній практиці з метою незначного тлумачення у національному законодавстві [35, с. 49]. А. Піголкін також радить формувати перелік термінів, які використовуються у законопроекті, з визначенням їх точного значення для уникнення довільного тлумачення, з метою забезпечення точності законодавчих формулювань, ліквідації багатозначності термінів майбутнього акта [84, с. 109].

Отже, норми-визначення сприяють правильному розумінню і застосуванню нормативно-правового акта, відтак дефініції підвищують якість і весь механізм правового регулювання. Для запобігання довільного розуміння значення терміна, попередження викривлення розуміння правового припису, а також ідентичного й адекватного підходу до конкретного терміна нормативно-правового акта необхідне його легальне тлумачення.

Аналізуючи вищезазначену думку стосовно легального тлумачення, розглянемо приклад.

У ст. 10 Конституції України з'явився термін *державна мова*, але відсутність законодавчої дефініції, визначеності обсягу даного юридичного поняття стосовно обов'язковості використання державної мови органами державної влади і місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також у навчальному процесі в державних навчальних закладах України призводила до різного розуміння та застосування положень ст. 10 Конституції України. Це спричинило практичну необхідність офіційного тлумачення вказаної статті. Оскільки законодавчого визначення поняття *державна мова* поки не існує, Конституційний Суд України у своєму рішенні подав формулювання, що саме треба розуміти під цим терміном [7].

Тільки терміни, які мають визначення, сприяють досягненню точності правових приписів. Використання в законі слова *інші* провокує вільне домірковування у правозастосуванні або потребує пояснення правотворцем того, що конкретно мається на увазі під цим словом. Дійсно, мовне вираження правової норми повинно виключати “розвиток” його змісту і потребувати

додаткових пояснень.

Вживання в переліках слова *інші* практично завжди викликає непорозуміння. На практиці у цих випадках керуються офіційними роз'ясненнями, а всі нерозглянуті правові приписи зі словом *інші* потенційно потребують таких роз'яснень. Про проблему сприйняття подібних переліків свідчать публікації в газетах, коли посадові особи наводять приклади неоднозначного застосування статей законів, які містять слово “інші”. Наприклад у “Фактах” від 4 листопада 1998 року розмірковують над тим, яка інформація мається на увазі у словосполученні “*та іншу, передбачену законом таємницю*” (ч. 5 ст. 30 Закону України “Про інформацію”). У “Фактах” від 4 листопада 1999 року йдеться про Закон “Про внесення змін і доповнень в Закон України “Про державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів”, який дозволяє не отримувати ідентифікаційний номер особам, “які за своїми релігійними чи *іншими* переконаннями” відмовились від нього; визначення, які саме “*інші переконання*” мають на увазі, у Законі немає.

Як показало дослідження, у правничій термінології непослідовно розрізняється багатозначність, що ми бачимо особливо яскраво у тих випадках, коли для пересічного носія мови, здавалося б, багатозначність очевидна. Приклади нечіткого розрізнення багатозначності можна умовно розділити на дві групи: приклади “*свідомого введення в оману читача*” і приклади “*безкорисливої недбалості*”.

До першої групи прикладів можна віднести ті, які певним чином пов'язані із семантичними полями “*держава*” і “*влада*”.

Наприклад, у статтях ЮЕ, що тлумачать назви різних посад (*мер, глава уряду, президент* тощо), особлива увага приділяється не посаді, а особі, яка, обіймаючи відповідну посаду (пост), характеризується певним набором функцій і порядком займання відповідної посади (поста); тут спостерігається регулярна двозначність “посада” і “особа, яка обіймає цю посаду”.

До другої групи відносяться приклади, що пов'язані з нерозмежуванням таких понять як *документ* — “*правові відносини*”, *документ* — “*матеріальний об'єкт*”. У назвах документів, наприклад, зустрічаються такі слова та словосполучення, у яких значення “*документ*” виступає поряд з іншими. Це слово *договір* і словосполучення *акт дипломатичний*, що тлумачаться і як документи, що мають писемну форму, і як відповідні дії. Однак у більшості слів та словосполучень, які є правничими термінами, відсутня багатозначність, яка є наявною в їх загальноживаному значенні, що чітко простежується у таких словах як *кодекс, конституція, устав*, у яких ні юридичні, ні тлумачні словники не визначають значення “*документ*”, що абсолютно очевидно для пересічного носія мови. Також не відображається ні у тлумачних словниках, ні у юридичних джерелах аналогічна двозначність слова *кодекс*, що тлумачиться у праві однозначно як “*систематизований законодавчий акт (без визначення “писаний” на відміну від Конституції), у якому містяться норми певної галузі права*”. Ці ж самі міркування відносяться і до термінів, що позначають одночасно процес і результат процесу, наприклад, *ліквідація, реорганізація*

тощо.

Таке нерозмежування багатозначності, безумовно, ускладнює правильну інтерпретацію правничого тексту носієм мови.

3.1.4. Поняття єдності правничої термінології

Важливою вимогою вживання правничої термінології є єдність її використання.

Єдність правничої термінології полягає у тому, що для позначення в нормативно-правовому акті певного поняття послідовно вживається один і той же термін, а для позначення різних понять, значення яких не збігається, використовуються різні терміни.

Отже, функціональний ідеал, коли досягається мета єдності та однозначності правничої термінології, має бути реалізований в українській правничій терміносистемі, по-перше, в процесі подальшого нормотворення, а, по-друге, в процесі нормозастосування, зокрема в управлінській та юридичній практиці. Саме це зумовлює вимоги чіткості та однозначності, яким мають відповідати нормативно-правові акти. Адже за юридичними нормами і термінами, в яких відбиваються суспільні відносини, в остаточному підсумку стоять доля і навіть життя людини. Роль права в життєдіяльності демократичного суспільства сьогодні є домінантною, а вербалізація правових понять має бути адекватною розвитку суспільних відносин.

Недотримання єдності термінології заважає чіткості, точності, а головне — однозначності тлумачення волі правотворця. У зв'язку з цим зрозуміло, чому про єдність термінології висловлюються практично всі вчені, які порушують її проблеми (Ю. Зайцев, О. Підпригора, А. Піголкін, Д. Милославська, І. Усенко, О. Колбасов).

Вимогу єдності термінології можна назвати класичною, оскільки жоден з авторів не виступає проти необхідності однозначності термінів. Обґрунтованою є думка Ю. Зайцева, який називає терміни, які одночасно позначають декілька понять “найнебезпечнішими з погляду викривлення інформації щодо правового поняття, що його вони позначають” [36, с. 105].

Ця вимога передбачає: якщо в одному нормативно-правовому акті неодноразово вживається, наприклад, термін “закон”, то у всіх випадках вживання він позначає одне і те ж поняття.

Проте на етапі оновлення законодавчої бази України застосування цієї вимоги ускладнюється недосконалим термінологічно-мовним оформленням текстів нормативно-правових актів, тому питання однозначного терміновживання у сфері права є надзвичайно актуальним для законодавства України. На сьогодні, наприклад, співіснують у нормативно-правовому акті, без будь-якої диверсифікації термінологічні дублети: *термін / строк*, *уступка / відступлення*, *вогнепальний / вогнестрільний* тощо.

Оскільки залишається невирішеним питання термінологічно-мовного оформлення текстів нормативно-правових актів, застосування цієї вимоги потребує врахування випадків, коли різні терміни виражають одне юридичне поняття або один правничий термін позначає два чи більше юридичних понять.

Наведемо приклад паралельного вживання термінів і терміносполучень, які мають явне розрізнення на рівні термінологічно-мовного оформлення, проте позначають одне правове поняття, а саме: *недостовірна інформація* (ст. 32 Конституції України); *відомості, що не відповідають дійсності* (ст. 7 Цивільного кодексу України); *неправдиві відомості* (ст. 17 Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”). Наведена варіативність терміносполучень спричиняє значні труднощі при тлумаченні в судовій практиці [37, с. 97 — 100].

Трапляється, що єдність термінології порушується історично – в актах, що видані в різні роки, іноді через значний проміжок часу. Так, у господарчому законодавстві можна зустріти такі ідентичні за своєю суттю терміни, як *залізничний шлях* та *залізнична лінія*; *судочинство* і *судовиробництво* та ін.

По-іншому виявляється принцип термінологічної єдності, коли порушується система правничої термінології в документах, що стосуються різних галузей законодавства. А такі випадки досить поширені. Зокрема значення термінів *потерпілий* у кримінальному та цивільному праві не збігаються. Стаття 269 Кодексу України про адміністративні правопорушення (від 07.12.1984 №80732-10, у ред. 23.12.1998) визначає потерпілого як особу, якій адміністративним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, коли в статті 49 Кримінально-процесуального Кодексу України (28.12.1960 № 1001-05, у ред. 24.03.1998) читаємо, що потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Також по-різному в українському законодавстві тлумачиться термін *виконавець*. Це може бути: 1) *особа, яка безпосередньо вчинила злочин* (Кримінальний кодекс України); 2) *підприємство, установа, організація або громадянин-підприємець, які виконують роботи або надають послуги* (Закон України “Про захист прав споживачів” від 15.12.1993); 3) *суб'єкт господарської діяльності, який здійснює переробку, обробку, збагачення чи використання давальницької сировини* (Закон України “Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах” від 15.09.1995); 4) *актор (театру, кіно тощо), співак, музикант, диригент, танцюрист або інша особа, яка виконує роль, співає, читає...* (Закон України “Про авторське право і суміжні права” від 23.12.1993); 5) *підприємство міського електротранспорту, яке надає транспортні послуги (забезпечує транспортне обслуговування) населенню* (Кабінет Міністрів України, Правила надання населенню послуг з перевезень міським електротранспортом № 386 від 22.04.1997); 6) *житлово-експлуатаційні та водо-, теплопостачальні, каналізаційні або інші підприємства і організації, які безпосередньо надають споживачеві комунальні послуги...* (Кабінет Міністрів України, Правила надання населенню послуг з водо-, теплопостачання та водовідведення № 1497 від 30.12.1997). Приклад виразно ілюструє, скільки може бути різночитань у розумінні одного терміна,

якщо йому не надати обов'язкової дефініції в тому самому документі.

Подібні невідповідності гіпотетично можливі з різних екстралінгвальних причин. Інколи навіть немає потреби прагнути до обов'язкової ідентичності змісту тих самих термінів, які вживаються в різних галузях законодавства. В кожному випадку законодавець може дозволити собі певну термінологічну свободу, через те, що різне розуміння одних і тих самих термінів у різних галузях законодавства як історично сформованих підсистем субмови права, не створює суттєвих перешкод для юридичної практики: відповідні норми часто не перехрещуються в процесі їх застосування, вони регулюють різні сфери правових відносин. Водночас існує принцип, відповідно до якого використання в різних правових галузях одного й того самого правового поняття має позначатися єдиним терміном, що дозволяє оптимізувати відповідність юридичної концептуальної сфери українського права та його вербалізованого представлення.

Однією з вимог до терміна є його стилістична нейтральність, відсутність експресії, відсутність конотативних значень.

Для забезпечення входження України до європейського правового простору, гармонізації законодавства України з нормами та стандартами Європейського Союзу актуальною є проблема забезпечення аналізу й узгодження проектів законів та інших нормативно-правових актів у пріоритетних сферах адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Відповідно до ст. 9 Конституції України міжнародні документи, ратифіковані Верховною Радою України, стають частиною національного законодавства, тому важливою проблемою забезпечення адекватних перекладів міжнародних договорів України. У зв'язку з цим постає питання гармонізації термінологічно-мовного оформлення перекладів з мовою внутрішнього законодавства, що пов'язано не тільки із суто мовними проблемами, а, в першу чергу, із забезпеченням адекватного відтворення відповідних правових понять. Виникає проблема адекватної термінологічно-мовної відповідності тексту-оригіналу і тексту-перекладу міжнародно-правового документа [36].

У процесі підготовки проекту та видання правового акта суб'єкт нормотворчої діяльності спочатку формує відповідне правове поняття, що є ідеальним відображенням його волі, після чого матеріалізує його за допомогою усієї сукупності доступних йому мовних засобів, виходячи з потреби за їх допомогою донести до осіб, яких стосується зазначений акт, максимально точно та адекватно свою волю. У випадку перекладу з'являється “перекладений текст”. І. Лукашук звертає увагу на те, що поняття “перекладений текст” і “неаутентичний текст” – збігаються. Такий текст являє собою офіційний переклад аутентичного тексту, яким можна користуватися, проте у випадку виникнення розбіжностей між перекладеним та аутентичним текстом, керуються тільки аутентичним текстом [69, с. 29].

Переклад міжнародних документів з іншомовних оригіналів вимагає не лише особливо обережного ставлення до передачі змісту документа, а й ретельного добору українських відповідників до іншомовних правничих

термінів. Неунормованість вживання правничих термінів у процесі перекладу негативно впливає на тлумачення правових понять як нормативно-правових актів, так і офіційних перекладів міжнародних договорів України. Для усунення можливих розбіжностей між текстами необхідно при використанні термінів враховувати правовий контекст, в якому він перебуває; проводити тлумачення терміна з урахуванням можливих наслідків взаємного впливу міжнародного права і національного права; розглядати кожен особливості передачі правового змісту різними мовами з погляду можливого неоднозначного сприйняття в майбутньому. Застосування лінгвістичного зіставного методу сприятиме вирішенню проблем правильного вираження й однозначного сприйняття перекладених текстів нормативно-правових актів.

3.2. Проблема семантичної інтерпретації правничого тексту, зумовлена лексичним паралелізмом із загальнозживаними словами

У сучасній україністиці проведено багато досліджень змін значення слова, представленого в словниковій статті, у процесі вживання цього слова в реченні та тексті.

Правила синтаксичної організації спеціального тексту не повинні призводити до зміни значення елементів, які є його складовими, або ж всі такі зміни повинні бути експліковані у чіткій формі. Проаналізований матеріал дозволяє виділити два суттєві моменти, коли деякі особливості функціонування знакових одиниць української літературної мови без серйозних підстав переносяться на одиниці, що структурують спеціальний правничий текст.

Перший може стосуватися тенденції до так званої універбації, тобто вираження одним словом (простим, похідним або складним) комплексу значень, які виражаються сполученням слів.

Відомо, що в українській мові широко виявляється тенденція до однослівності найменувань, суть якої полягає в тому, що розчленовані назви замінюються на одне слово. Існує декілька різновидів такої тенденції:

- 1) аббревіатури різного типу (*Київський національний університет внутрішніх справ — КНУВС, заробітна плата — зарплата*);
- 2) збереження тільки одного слова із словосполучення (*швидка допомога — швидка, перша страва — перше*);
- 3) утворення деривата від однієї з частин розчленованої номінації (*підсобне приміщення — підсобка, академічна відпустка — академка*).

Звісно, не всі з цих найменувань є кодифікованими нормами літературної мови, залишаючись здобутком лише розмовного стилю, однак головна їх особливість полягає в появі у подібних слів-номінацій семантичної розпливчастості, невизначеності.

На жаль, у правничих текстах ця тенденція до універбації виявляється нерідко. Причому, у мові закону не представлені розмовні варіанти утворення типу *читалка, Шевченко* (замість читальний зал, твори Шевченка), але виступають такі однослівні позначення, що будучи стилістично нейтральними,

мають семантичну невизначеність. Порівняємо, наприклад, *електричний потяг* — *електротяг* (офіційне), *електричка* (розмовне) і просто *потяг* (із втратою суттєвої семантичної складової, що може призводити до змістових колізій).

Саме таким чином у правничих текстах законодавець опускає визначення і зводить терміни, що оформлені як “прикметник + іменник” до одного слова, іменника, наприклад, *державний бюджет* зводиться просто до *бюджету*, *громадський рух* — до просто *рух*, *політична партія* — до *партії*.

Другий момент пов’язаний з лінгвістичним спрощенням, коли будь-яке похідне слово сприймається як знак, семантизація якого може бути легко реалізована за допомогою посилання до похідного слова.

Для сучасної україністики цілком очевидний той факт, що кожне нове слово (на відміну від форми слова), незалежно від характеру похідного слова, способу словотворення, словотвірного типу тощо зовсім не обов’язково являє собою регулярне семантичне перетворення похідного. Порівняємо, наприклад, *художник* — *художниця* (жінка художник, *учитель* — *учителька* (жінка-учитель), але *генерал* — *генеральша* (дружина генерала) або *книга* — *книжка* (стилістична зміна, зниження).

Звісно, автори юридичних текстів розуміють, що, наприклад, слово *допит* неможливо семантизувати тільки як похідне від *питати* — *допитувати*. Однак абсолютна для лінгвістів, що відображено у лексикографічній практиці, у юристів ця думка побутує лише в окремих випадках.

Відомо, що похідне слово може змінювати своє значення, створювати у непохідному додаткові, формально не виражені значення (*трійка коней*, *трійка* як іспитова оцінка або як позначення номера маршрутного таксі). Однак, як впливає з проаналізованого матеріалу, юристи практично не допускають можливості зміни значення непохідного слова у його похідному. Похідне розглядається як цілком чітко вже із значення базового, якщо останнє отримало зрозуміле тлумачення. Так, наприклад, *інвалідність* — “*стан інваліда*”.

Українська правнича термінологія майже повністю спирається на загальноновживані слова, що не можна оцінити як її перевагу, проте, у працях, присвячених мові законодавства, принцип використання загальноновживаних слів вважається цілком прийнятним. Відзначається, що спеціальних правничих термінів у законодавстві не так багато, приблизно 30 %. Застосовуються вони для позначення особливих понять і тільки в юриспруденції. Як правило, спеціальний правничий термін твориться законодавцем, коли у загальноновживаній мові не має придатної одиниці для позначення відповідного поняття.

Як показало проведене дослідження, існує досить багато розбіжностей у диференційних ознаках, що формують значення слів — омонімів, що ускладнює точне розуміння терміна носієм мови. Наприклад, відношення між словами *біженець*, *безробітний*, *митниця*, *банк* тощо як загальноновживаними одиницями і як правничими термінами. Ми бачимо, що загальноновживані слова *біженець* і *безробітний* тлумачаться ширше, аніж ці ж буквені і звукові комплекси, які є правничими термінами (див. розділ 2.5.1.), а значення загальноновживаних слів *банк* і *митниця* — це лише незначна частина значення

відповідних термінів (див. розділ 2.6.).

Необхідно відзначити і ті моменти, у яких правничі терміни є значно досконаліші, аніж лінгвістичне тлумачення відповідних загальноновживаних слів і побутові уявлення про відповідні поняття.

Наприклад, поняття *пожертва*, *інвалід*, *працівник* в юриспруденції розтлумачено значно чіткіше та системніше, аніж у тлумачних словниках української мови (див. розділ 2.5.1. та 2.5.2.).

Варто відзначити і деякі особливості поняття юридичного часу, що виявляється в термінах і не притаманний для тлумачення загальноновживаних слів.

Наприклад, термін *біженець* і *споживач* мають ширші значення аніж загальноновживані слова *біженець* і *споживач* саме завдяки фактору часу, оскільки для юриспруденції обчислення термінів надто є важливим під час вирішення спірних питань, що впливають із договірних правовідносин.

3.3. Шляхи подолань труднощів семантичної інтерпретації лексичних одиниць юридичного тексту

Аналіз матеріалу дає можливість стверджувати, що виявлене у процесі дослідження привілейоване становище влади не спростовується суспільною свідомістю, а сприймається тією чи іншою мірою як незаперечний факт. Цілком ймовірно, що не тільки не спростоване, але й легке у сприйнятті побутовою свідомістю та має підтримку засобів масової інформації положення про “право влади” ще довгий час буде тим постулатом, який не може спростувати наука. Яскравим прикладом цьому служить тлумачення слова *держава* або зіставлення тлумачень словосполучення *працівники бюджетної сфери* і *державні службовці*. Існують всі підстави стверджувати, що в цій ситуації законодавчі акти не регулюють певні положення та правовідносини, а лише констатують їх наявність, закріплюючи у побутовій свідомості правильність ситуації, що склалась. Однак хотілося б відзначити деякі можливості в досконалення українського законодавства з термінологічного погляду.

На нашу думку найважливішим є:

- ✓ визначити поняття *держава* як єдине для всіх галузей права;
- ✓ виключити тлумачення одного терміна з посиланням на похідне або непохідне (*громадянин* — *громадянство*);
- ✓ упорядкувати та систематизувати критерії, які слугують основою тлумачення гіпонімів одного гіпероніма (*некомерційна організація* — *споживчий кооператив*, *фонди*, *громадські об'єднання*, *установа*, *асоціація (союз)*).

Ще один шлях поліпшення правничих текстів, яким може і повинен піти законодавець, — це удосконалення юридичних тлумачень, особливо це є доцільним при омонімії. Прикладом такого вдосконалення, може бути тлумачення слів та словосполучень: *кодекс*, *договір*, *ліквідація*, *охорона праці*

тощо.

Також, могли б бути удосконалені деякі статті ЮЕ (*Конституційний Суд, Верховна Рада*), у яких не розмежовуються, а якщо і розмежовуються, то вкрай непослідовно “органи” і “особи”, що формують ці керівні органи. Вважаємо, що варто переглянути і ті словникові статті, в яких тлумачаться найменування різних посад.

Як вже відзначалося, законодавець повинен дотримуватися недопущення зведення до одного слова термінів-словосполучень, наприклад, *політична партія, державний бюджет* та багатьох неточних тлумачень, що призводять у деяких випадках до серйозних політичних наслідків.

Однак поряд із намаганнями законодавця необхідно докласти зусиль і з боку лінгвістів, тобто змінити ті статті тлумачних словників української мови, що присвячені словам, омонімічним правничим термінам. Наприклад, словникові статті слів **біженець** та **споживач** повинні бути доповнені фактором часу, (наприклад, *біженцем* називається “людина (*іноземний громадянин чи особа без громадянства*), яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової, національної належності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань вимушена залишити територію держави, громадянином якої вона є (або територію країни свого постійного проживання), і не може або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок зазначених побоювань, або, що залишає місце свого проживання під час війни або стихійного лиха”. *Споживач* — це особа чи організація, яка придбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (робота, послуги) для власних потреб.

Статті слів **доброволець**, **пожертва**, **працівник** тощо повинні бути уточнені з урахуванням вимог законодавства, статті присвячені словам **банк**, **митниця** тощо повинні бути удосконалені таким чином, щоб вони точно орієнтували носія мови. Наприклад, *працівник* — це 1) “трудова людина, трудівник”; 2) “член якогось виробничого колективу, особа, яка бере участь у певному трудовому процесі, працює за певним фахом”; 3) “людина, що працює в якійсь галузі народного господарства, науки, культури”; 4) “фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі або організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю”. А словникова стаття, присвячена слову **власність**, повинна неодмінно охоплювати вкрай важливу для розуміння так звану тріаду власності — володіння, користування, розпорядження. Наприклад, *власність* — це 1) “майно, належне кому-, чому-небудь”; 2) “належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися”; 3) “суспільна форма володіння, користування та розпорядження матеріальними та нематеріальними благами, яка виражає суспільні та виробничі відносини між людьми”.

Окрім того, необхідно було б у засобах масової інформації, які покликані так чи інакше пропагувати юридичні знання серед населення, найточніше вживати слова, омонімічні правничим терміни, а також і самі правничі терміни.

Законодавець сам, як уже відзначалося, чітко визначив деякі вимоги, яким повинні відповідати правничі терміни, однак, ми бачимо, що, на жаль, вимоги ці не зовсім відповідають загальним вимогам, що висувуються до термінів, а також і сама правнича термінологія грішить неточністю, що породжує необхідність лінгвістичного аналізу законопроектів фахівцями, щоб нові терміни були вдалішими і відповідали всім вимогам і правилам української мови.

Отже, сьогодні проблема полягає не в кількості нормативних документів, а в їхній якості та взаємоузгодженості, тобто у створенні в Україні єдиного нормативно-правового поля — такої узгодженої системи законодавчих актів і нормативних документів, яка б не тільки відповідала сучасному рівневі науки й техніки, зважала на кращий світовий досвід, але й за термінологією та стилем була б українською.

Питання, що обговорюються у цьому дослідженні, виникали у різних країнах і у різні часи, почасти у Франції, про що свідчить декрет прем'єр-міністра Франції № 72-19 від 7 січня 1972 року “Про збагачення французької мови”. Цей декрет передбачає можливість створення міністрами, коли вимагає ситуація, комісій з термінології, завданням яких є: по-перше, виявлення прогалин у французькому словниковому запасі, по-друге, творення нових термінів і висловів для позначення нової реальності та для заміни небажаних запозичень із іноземних мов. Утворені терміни і вислови затверджуються міністром з візою міністра освіти і поділяються на дві категорії: обов'язкові і рекомендовані для апробації. Усі державні і пов'язані з державою органи і установи повинні використовувати затверджені терміни у декретах, тобто під час підготовки нормативних актів. Здається, варто врахувати закордонний досвід для сучасного українського законотворення.

Хоча не варто ігнорувати аналогічні процеси, що відбувалися в Україні у 1996 році, про що підтверджено документами. Це, по-перше, АКТ термінологічно-мовної експертизи проекту конституції України, підготовлений експертною групою Української комісії з питань правничої термінології, від 10 березня 1996 р., по-друге, термінологічні нормативи, затверджені рішенням № 7 Української комісії з питань правничої термінології (протокол № 2 від 19 квітня 1996 р.). Термінологічні нормативи кодифікують терміни двох категорій: обов'язкові до вживання і рекомендовані до вживанні. Проте, слід

констатувати, що зараз, на жаль, така термінологічна робота не проводиться.

Ступінь розробленості правничої термінології свідчить про рівень юридичної культури в країні, про відношення до законності. Чим більше розроблена юридична система, ширше розвивається наука про право, більше проявляється турбота про вдосконалення законодавства та укріплення законності, тим більше відпрацьована правнича термінологія, тим вона досконала і точна і тим більше приділяється увага її розвитку.

Огляд сучасного наукового мислення у галузі термінознавства та проаналізовані приклади лінгвістичної неточності під час дослідження дозволяють внести на розгляд декілька пропозицій. По-перше, проект будь-якого нормативного акта перед офіційним затвердженням повинен обов'язково проходити спеціальне мовне та стильове редагування. По-друге, до штату тих установ, які безпосередньо займаються правопідготовчою діяльністю, а також юридичних служб міністерств та відомств необхідно ввести посади відповідальних літературних редакторів з правових питань, за фахом і юриста і філолога.

На жаль, майже не практикується відсилання найважливіших та складних за змістом проектів на рецензування у науково-дослідні установи мовної проблематики.

Власне, Інститут української мови НАН України, Інститут мовознавства НАН України, інші подібні установи могли б дати цінні, науково обґрунтовані рекомендації про мову, термінологію та стиль того чи іншого проекту.

Під час упорядкування визначень правничих термінів, що вже ввійшли до інших термінологічних стандартів (наприклад, до термінологічних стандартів у галузі охорони природи, безпеки праці), слід використовувати визначення із цих стандартів. Варто враховувати під час формування дефінітивних термінологічних еталонів і легальні визначення ряду правничих термінів, що функціонують у законодавчих і міжнародно-правових актах.

Детальний аналіз джерельного матеріалу вказує на те, що правнича термінологія, на жаль, мало розроблена як лінгвістами, так і правниками. Часто використовуються випадкові терміни, визначення яких, якщо воно спеціально не оговорено у нормативному акті або підручниках з теорії права, доводиться збирати з різних нормативних документів, юридичних енциклопедичних словників, тлумачних словників української мови, що, як впливає із досліджуваного матеріалу здебільшого є помилковим, або тлумачні словники не завжди фіксують термінологічне значення слова, а енциклопедичне — часом

наводять визначення, що відрізняється від даного у нормативному акті. Це свідчить про те, що це дослідження лише накреслює шляхи вдосконалення правничої термінології. Ймовірно, повинен бути створений юридичний словник, до створення якого б злучалися як юристи, так і лінгвісти. Юристи повинні бути фахівцями у відповідних галузях права і законодавства, а лінгвісти — “організаторами, інструкторами та контролерами”, але не володіючи правом вето на рішення юристів.

Головним завданням цього розділу було виявлення труднощів інтерпретації юридичних текстів пересічним носієм мови, а також знаходження шляхів їх подолання і для творців, і для читачів нормативного акта. На основі дослідження був зроблений висновок, що труднощі семантичної інтерпретації юридичного тексту виникають у зв'язку з розрізненням юридичного тлумачення слів і їх “щоденного” значення. У дослідженні на основі зіставлення юридичної і загальноживаної системи понять і диференційних ознак запропоновані деякі шляхи для удосконалення української правничої термінології. Мета удосконалення правничої термінології — зробити її більше послідовною та організованою. Так, наприклад, позначена необхідність систематизації та одноманітності критеріїв, які служать основою для творення відповідних термінів.

В умовах підвищеного практичного інтересу до правничої науки необхідно, щоб нормативні акти були зрозумілі не тільки професіоналам, але і тим, на кого поширюється їх дія.

Змістова інтерпретація терміна, що представлена, як правило, у вигляді набору диференційних семантичних ознак, зіставляється з розумінням цього слова-терміна щоденною мовною свідомістю пересічного носія мови, що звісно не збігається з нормативною інтерпретацією. Представлене у дослідженні зіставлення двох інтерпретацій дозволяє показати, що у змісті багатьох правничих термінів, які претендують на чіткість та однозначність, приховані зони невизначеності та неточності. У той час і слова загальноживаної мови у ряді випадків могли б отримати у тлумачних словниках більш чітке визначення. З метою демонстрації наведемо декілька пропозицій щодо вдосконалення актуальних для сучасної мовної свідомості носіїв української мови термінів, які базуються на досліджуваному матеріалі.

Термін	Юридичне тлумачення	Філологічне тлумачення	Запропоноване філологічне тлумачення
Біженець	Іноземець (іноземний громадянин чи особа без громадянства), який внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою	Людина, що залишає місце свого проживання під час війни або стихійного лиха	Особа, що вимушено залишила місце свого проживання, не має можливості або бажання

	переслідувань за ознаками расової, національної належності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань вимушений залишити територію держави, громадянином якої він є (або територію країни свого постійного проживання), і не може або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок зазначених побоювань		повернутися туди , внаслідок побоювань стати жертвою переслідувань, і не може або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок побоювань
Споживач	Особа, яка придбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари, роботи, послуги для власних потреб	Особа чи організація, що використовує, споживає якусь продукцію	Особа, що замовляє, придбає або використовує (або має такий намір) які-небудь товари, роботи, послуги для власних потреб
Власність	Належність засобів і продуктів виробництва народів , а також відповідним фізичним або юридичним особам	1. Майно, належне кому-, чому-небудь . 2. Належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися	Право особи на володіння, користування і розпорядження яким-небудь об'єктом (майном)

На сьогодні у науковій літературі ще не вироблено чіткі принципи та критерії класифікації правничих термінів, що породжує проблеми у практиці судочинства.

Багато вчених дотримується погляду, згідно з яким правничі терміни поділяються на три категорії за критерієм “зрозумілості” для тієї чи іншої частини населення: *загальнозживані, спеціальні юридичні, спеціальні технічні*.

Детальний аналіз джерельного матеріалу вказує на те, що для української юриспруденції характерною є наявність термінів точного значення і термінів, які виражають оцінні поняття.

Значення термінів, що позначають оцінні поняття, пов’язані з конкретним змістом та обставинами справи, що розглядається, та залежить від них: *тяжкі тілесні ушкодження, тимчасова непрацездатність, безпідставне обвинувачення, задовільне рішення*.

У таких термінах правозастосовний орган має не просто констатувати, але й оцінити відповідність ознак того чи іншого факту, що розглядається, події та ознак відповідного оцінного поняття. Лінгвістичне оформлення терміна в цьому разі завжди мотивується його дефінітивністю, місцем у терміносистемі й традицією використання в національній системі права.

Одним з найважливіших питань у сучасному термінознавстві є проблема співвідношення терміна і поняття. Співвідношення терміна з певним поняттям не підлягає сумніву, тому для пізнання сутності поняття, виявлення його зв’язків з іншими поняттями необхідне чітке й точне розуміння терміна.

Відомості, що стосуються типологічних категорій при вивченні термінології, є й донині чітко не визначеними. Для терміна виділяють близько 120 ознак основного (ядерного) та допоміжного (периферійного) характеру. Типовими категоріями терміна, на яких можна дослідити ієрархію термінологічних одиниць, є (за С. Гриньовим та С. Казаріною):

- формальні категорії (розмір, структурний склад, середня величина елементів);
- семантичні категорії (предметна віднесеність, семантична цілісність, віднесеність абстрактне / конкретне).

Вимоги до терміна, які були сформульовані Д. Лотте ще в 30-х роках ХХ століття, наводяться практично в усіх наукових дослідженнях з термінології до цього часу. Однак, починаючи з 70-х років вони зазнавали критики, оскільки фахівцями було досить аргументовано доведено, що “ідеального терміна”, який відповідав би всім вимогам, не існує. До основних вимог терміна відносять:

- а) існування у формі слова (словосполучення);
- б) співвіднесеність з певним фаховим поняттям;
- в) наявність дефініції, прагнення до дефініції;
- г) системність та нормативність;

- г) точність і стислість;
- д) однозначність – загальна або всередині власного термінологічного поля;
- е) контекстуальна стабільність;
- є) бажана відсутність синонімів у межах однієї терміносистеми;
- ж) функціональна фахова спрямованість.

Нерозривний зв'язок правничих понять і відповідних їм термінів виявляється в тому, що упорядкування правничої термінології неможливо без глибокої наукової розробки правничих понять, їх логічного аналізу та точного визначення. Якщо правничі поняття визначені не досить ясно, про точну, досконалу термінологію не може бути й мови.

У період удосконалення законодавства актуальним є питання щодо введення законодавчих дефініцій в тексти нормативно-правових актів, що полегшує сприйняття й розуміння текстів нормативно-правових актів. На думку багатьох вчених, визначення термінів, які даються в самих законах, ускладнюють законодавство.

У практиці застосування нормативно-правових актів виникають труднощі через відсутність визначень термінів, які мають юридичне значення, таких, як, наприклад, *багатодітна сім'я, член сім'ї, родичі* тощо.

Чітких дефініцій потребують спеціальні юридичні поняття, які розроблено законодавцем і саме через законодавство входять до словникового фонду (наприклад, термін *правочин*, має законодавчу дефініцію, про що йдеться у розділі 2.6), а також спеціальні технічні терміни, якщо вони вживаються в нормативних актах, розрахованих на широке використання і стосуються широкого кола посадових осіб та громадян. Нормативна дефініція є необхідною для понять, які не мають загального вживання, і тих з них, які вживаються у більш вузькому і суттєво іншому значенні порівняно із загальновідомим.

Отже, норми-визначення сприяють правильному розумінню і застосуванню нормативно-правового акта, відтак дефініції підвищують якість і весь механізм правового регулювання.

Важливою вимогою вживання правничої термінології є єдність її використання.

Єдність правничої термінології полягає у тому, що для позначення в нормативно-правовому акті певного поняття послідовно вживається один і той же термін, а для позначення різних понять, значення яких не збігається, використовуються різні терміни.

Правила синтаксичної організації спеціального тексту не повинні призводити до зміни значення елементів, які є його складовими, або ж всі такі зміни повинні бути експліковані у чіткій формі. Проаналізований матеріал дозволяє виділити два суттєві моменти, коли деякі особливості функціонування знакових одиниць української літературної мови без серйозних підстав переносяться на одиниці, що структурують спеціальний правничий текст.

Перший може стосуватися тенденції до так званої універбації, тобто вираження одним словом (простим, похідним або складним) комплексу значень

, які виражаються сполученням слів.

Другий момент пов'язаний з лінгвістичним спрощенням, коли будь-яке похідне слово сприймається як знак, семантизація якого може бути легко реалізована за допомогою посилання до похідного слова.

Як показало проведене дослідження, існує досить багато розбіжностей у диференційних ознаках, що формують значення слів — омонімів, що ускладнює точне розуміння терміна носієм мови. Наприклад, відношення між словами *біженець*, *безробітний*, *митниця*, *банк* тощо як загальноновживаними одиницями і як правничими термінами. Необхідно відзначити і ті моменти, у яких правничі терміни є значно досконаліші, аніж лінгвістичне тлумачення відповідних загальноновживаних слів і побутові уявлення про відповідні поняття.

Наприклад, поняття *пожертва*, *інвалід*, *працівник* в юриспруденції розтлумачено значно чіткіше та системніше, аніж у тлумачних словниках української мови (див. розділ 2.5.1 та 2.5.2).

Розглядаючи проблему можливості удосконалення українського законодавства з термінологічного погляду, можна визначити такі основні її складники:

Мінімально необхідним є:

- ✓ визначити поняття *держава* однаково для всіх галузей права;
- ✓ виключити тлумачення одного терміна з посиланням на похідне або непохідне (*громадянин* — *громадянство*);
- ✓ упорядкувати та систематизувати критерії, які слугують основою тлумачення гіпонімів одного гіпероніма (*некомерційна організація* — *споживчий кооператив*, *фонди*, *громадські об'єднання*, *установа*, *асоціація (союз)*).

Ще один шлях поліпшення правничих текстів, по якому може і повинен піти законодавець, — це вдосконалення юридичних тлумачень, особливо це є доцільним при омонімії. Прикладом такого вдосконалення, може бути тлумачення слів та словосполучень: *кодекс*, *договір*, *ліквідація*, *охорона праці* тощо.

Представлене у дослідженні зіставлення двох інтерпретацій дозволяє показати, що у змісті багатьох правничих термінів, які претендують на чіткість та однозначність, приховані зони невизначеності та неточності. У той час і слова загальноновживаної мови у ряді випадків могли б отримати у тлумачних словниках більш чітке визначення.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу сучасного етапу дослідження терміносистем, було відзначено, що проблема вивчення правничої термінології в українській лінгвістиці вийшла на якісно новий рівень. Це пояснюється зростанням ролі науки й техніки в суспільному розвитку, появою значної кількості нових понять у різних галузях і відповідно – одиниць, що їх позначають. Національна правнича терміносистема співвіднесена з правовою системою України та визначається як субмова, що відтворює активні процеси та тенденції до створення правової системи європейського простору.

Правничі терміни української мови функціонують у сформованій системі. Правнича терміносистема української мови відбиває комунікативні потреби суспільства, вербалізовано репрезентуючи комплекс правових понять. Правнича термінологія, як й інші фахові терміносистеми, розвивається та функціонує відповідно до законів загальнолітературної мови.

На сучасному етапі у мовознавстві сформульовано комплекс ідей, що є оптимальними з погляду узгодження специфіки національної мови та її ресурсів із дериваційною традицією в термінотворенні та тенденціями розвитку метамови сучасної науки. Основний критерій точності і функціональної перспективи терміна – місце в терміносистемі, зумовлене комунікативною стратегією національної мови, зокрема у сфері права.

Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. На основі аналізу особливостей загальномовної тенденції до типізації термінотворчої системної продуктивності відзначено, що реалізація цієї тенденції у термінотворенні сприяє збагаченню термінотворчих ресурсів, що забезпечують регулярність термінотворчих типів, зумовлює їх продуктивність, визначає рівень термінотворчого потенціалу та його розвиток.

2. Дослідження дало змогу з'ясувати продуктивність дериваційних моделей термінотворення та мотивації семантики терміноелементів, передусім словотвірного генезису правничих термінів національної мови, що актуалізує

можливості афіксального словотворення, осново- та словоскладання, а також абрєвіації. Творення правничих термінів відбувається за словотвірними моделями мов-репрезентантів словникового матеріалу, і в цьому випадку різні мови, завдяки розбудованій системі спеціалізованих формантів, однаковою мірою здатні творити нові терміноодиниці.

Термінотворення юриспруденції сучасної української мови здійснюється передусім за продуктивними морфемними типами.

Так, продуктивними є суфіксальні типи, серед яких можна виділити за граматичним характером мотивуючого слова віддієслівні із загальним термінотворчим значенням “носій процесуальної ознаки” із суфіксами: *-ант, -ат, -атор/-ітор, -ник*; зі значенням відхиленої процесуальної ознаки: *-аці (j)/-іці (j)/-енці (j)/-ці (j)/-і (j), -к(а) / -овк(а) -анн (j)-, -ств(о) / -цтв(о) / -зтв(о)*.

У системі термінів-іменників, що мотивовані прикметниками, продуктивність проявляють типи зі значенням “носій ознаки” із суфіксами: *-ість, -ств(о)* зі значенням відхиленої ознаки із суфіксами: *-изм / -ізм, -ітет, -ість, -ств(о) /-еств(о)*.

Терміни-іменники, що мотивовані іменниками, утворюються за такими типами із загальним значенням “носій предметної ознаки” із суфіксами: *-ант, -арій, -ат, -ер/-ір/-онер, -ізм/-изм, -і (j)-, -ці (j)/-аці (j)/-і (j)-, -іст/-ист, -ор, -ств(о), -ур(а)/-атур(а)*, з модифікаційним значенням збірності із суфіксами *-аці (j)-, -і (j)-*.

Продуктивність виявляють і типи термінів-іменників з нульовим суфіксом — віддієслівні зі значенням відхиленої процесуальної ознаки: відхилена дія або стан (*оренда, обшук*).

Продуктивністю відзначаються і такі префіксальні термінотворчі типи юриспруденції із префіксами *де-/дез-* зі значенням дії, протилежної до тієї, що названа мотивуючим терміном; з префіксом *контр-* зі значенням предмета, явища, дії, аналогічно до мотивуючого терміна, але для якого притаманний зустрічний, протиспрямований характер; з префіксом *ре-* зі значенням повторності дії, явища, названого мотивуючим терміном; зі значенням протилежності до того, що назване мотивуючим терміном; з префіксом *спів-* зі значенням предмета, поєднаного зв’язком з іншим таким же предметом, названим мотивуючим терміном; з префіксом *суб-* зі значенням предмета (істоти/неістоти), що підпорядковується складовій частині того, що назване мотивуючим терміном; з префіксом *екс-* зі значенням особи, що має значення “колишній”, який утратив давнє становище.

Продуктивними є також типи термінів-іменників прикметникового відмінювання, похідних від прикметників (або дієприкметників) зі значенням “офіційний документ” і “особа за характерною ознакою, за предметом, явищем, до якого має відношення, за характерною дією” (*накладна, недієздатний*).

Типи складних термінів-іменників є продуктивними з такими усіченими основами як *євро-..., нарко-..., право-..., само-...*

Продуктивність виявляється також у суфіксально-складних типах із суфіксом *-ець* — зі значенням предмета (особи, знаряддя), що виконує дію або призначений для виконання дії, названої дієслівною основою та

конкретизованої у першій основі (іменник) і суфіксом *-ння* — зі значенням дії або діяльності, що названа дієслівною основою.

Абревіація як спосіб термінотворення поширений здебільшого при творенні власних назв і зумовлюється тенденцією до економії в мовленні, що визначає рух мови до синтетизму як продуктивного напрямку розвитку сучасних мов.

Усі названі способи словотвору є питомим ресурсом творення національних термінологічних одиниць, який активно використовується в сучасному українському термінотворенні.

3. У результаті системного опису структури лексико-семантичного поля правничої термінології було виділено вісім основних семантичних полів, що групуються навколо базових понять, представлених у законі: *влада, благодійництво, підприємництво, суспільне об'єднання, особи, правовідносини, документ, дія*. Елементами цих полів стали терміни, що вживаються як у тексті закону, так і в інших нормативних актах, а також загальноновживані слова української мови.

Семантичне поле *влада* об'єднує такі слова-терміни зі словника: *державна, закон, право, уряд, адміністрація, репресія*.

Семантичне поле *благодійна діяльність*, до якого були включені такі лексеми: *благодійність, благодійник, благодійна організація, набувачі благодійної допомоги, меценатство, спонсорство, грант*, що мають термінологічне вираження, а також слова *дарування, пожертвування*, що є загальноновживаними.

Семантичне поле *підприємництво* включає до себе такі одиниці, як: *підприємство, підприємницький, комерційна організація, кооператив, артіль, фермерське господарство, виробничий кооператив*. Елементи семантичного поля *підприємництво* можуть також частково формувати поле *трудова діяльність* при умові доповнення останнього поняттям *некомерційний*. Проте це поняття найчастіше входить до семантичного поля *суспільна діяльність*, яке складають слова та словосполучення: *суспільна організація, рух, політична партія, установа, фонд, член, учасник*, а також словосполучення *виборчий блок*, що не входить до списку слів, які досліджуються.

Семантичне поле *особи* включає слова: *особа, громадянин, депутат, доброволець, партнер, представник, споживач, працівник, засновник, народ, населення, біженець, безробітний, інвалід, малозабезпечений, потерпілий*, та поділено на три “підполя”: *особи, що страждають (біженець, переселенець, безробітний, інвалід, малозабезпечений, потерпілий)*, учасники правовідносин (*особа, громадянин, депутат, партнер, представник, споживач, працівник, засновник*), збірні найменування осіб (*населення, персонал*).

Семантичне поле *правовідносини* представлено у дослідженні словами, що виражають поняття, які входять до “фінансово-майнового блоку”, а саме: *баланс, безоплатний, безкоштовний, безкорисливий, внесок, збір, мито, податок, прибуток, витрати, затрати, кошторис, плата, оплата, продаж, субсидія, рахунок, аукціон, доручення, договір, угода, правочин, банк, митниця*.

В аналізованому матеріалі серед слів, що належать до позначення фінансово-майнових відносин, виявилось чимало таких, які не фіксуються у спеціальній літературі як правничі терміни. Серед них: *баланс, безоплатний і безкоштовний*, що функціонують у якості повних синонімів та протиставлені *безкорисливому* як “який не дбає про користь для себе, не шукає вигоди”, *внесок, збір, мито*, протиставлені *податку, дохід, витрати, затрати, кошторис, плата, оплата, продаж, субсидіювати, рахунок*.

Семантичне поле **документ**, представлене такими елементами: *довідка, договір, доручення, диплом, дипломатичний акт, комерційний акт, кодекс, конституція, устав, замовлення, звіт, план, проект, кошторис, рахунок, атестат, квитанція, паспорт*. Варто відзначити, що у багатьох із вищезазначених слів значення “документ” не визначає ні лінгвістика, ні юриспруденція.

Семантичне поле **дія** представлене такими словами та словосполученнями: *ліквідація, реорганізація юридичної особи, відмова (від товару на користь держави), реєстрація, опублікування (оприлюднення) закону, фінансування, а також приватизація державної власності, реєстрація громадянства, відмова від спадщини*.

Під час визначення одиниць семантичних полів виникали певні труднощі, які пов’язані як з особливостями правничої термінології, так і з специфікою функціонування одиниць української літературної мови у юридичному тексті. Так, наприклад, слова *договір, доручення* та словосполучення *платіжне доручення* є елементами двох полів: **правовідносини** та **документ**.

4. У практиці застосування нормативно-правових актів виникають труднощі через відсутність визначень термінів, які мають юридичне значення, таких, як, наприклад, **багатодітна сім'я, член сім'ї, родичі** тощо. Визначення поняття, яке дає опис в абстрактній формі найважливіших ознак через вказівку його найближчого роду і видової відмінності, знімає ситуативні характеристики конкретного випадку, виділяючи повну ознаку, вичленовуючи поняття з ряду йому подібних.

Роз’яснення термінів може бути зроблене або безпосередньо у тексті норми, в якій вжито цей термін або в окремій дефінітивній нормі, яка спеціально створена для цього. Вдалою вважається побудова правового акта, коли він відкривається нормою, що роз’яснює зміст базового поняття, використаного в акті.

Чітких дефініцій потребують спеціальні юридичні поняття, які розроблено законодавцем і саме через законодавство входять до словникового фонду, а також спеціальні технічні терміни, якщо вони вживаються в нормативних актах, розрахованих на широке використання і стосуються значного кола посадових осіб та громадян. Нормативна дефініція є необхідною для понять, які не мають загального вживання, і тих з них, які вживаються у більш вузькому і суттєво іншому значенні порівняно із загальновідомим.

Отже, норми-визначення сприяють правильному розумінню і застосуванню нормативно-правового акта, відтак дефініції підвищують якість і весь механізм правового регулювання.

Важливою вимогою вживання правничої термінології є єдність її використання.

Єдність правничої термінології полягає у тому, що для позначення в нормативно-правовому акті певного поняття послідовно вживається один і той же термін, а для позначення різних понять, значення яких не збігається, використовуються різні терміни.

5. У мовному оформленні правових приписів розуміння і правильне вирішення питання про означення різними термінами одного й того ж поняття серед інших проблем правничої термінології посідає одне з перших місць. Як лінгвісти, так і юристи підкреслюють, що юридична теорія і практика вимагають вживання єдиного терміна на позначення одного й того ж правового поняття, усунення невиправданої термінотворчості й частого використання синонімів у нормативно-правових актах.

Нерозривний зв'язок правничих понять і відповідних їм термінів виявляється в тому, що упорядкування правничої термінології неможливо без глибокої наукової розробки правничих понять, їх логічного аналізу та точного визначення. Якщо правничі поняття визначені незрозуміло, про точну, досконалу термінологію не може бути й мови.

6. Змістова інтерпретація терміна, що представлена, як правило, у вигляді набору диференційних семантичних ознак, зіставляється з розумінням цього слова-терміна щоденною мовною свідомістю пересічного носія мови, що не збігається з нормативною інтерпретацією. Представлене у дослідженні зіставлення цих двох інтерпретацій дозволяє показати, що у змісті багатьох правничих термінів, які претендують на чіткість та однозначність, приховані зони невизначеності та неточності.

Як показало проведене дослідження, існує досить багато розбіжностей у диференційних ознаках, що формують значення слів — омонімів, що ускладнює точне розуміння терміна носієм мови. Наприклад, відношення між словами *біженець*, *безробітний*, *митниця*, *банк* тощо як загальноновживаними одиницями і як правничими термінами. Необхідно відзначити і ті моменти, у яких правничі терміни є значно досконаліші, аніж лінгвістичне тлумачення відповідних загальноновживаних слів і побутові уявлення про відповідні поняття.

Наприклад, поняття *пожертва*, *інвалід*, *працівник* в юриспруденції розтлумачено значно чіткіше та системніше, аніж у тлумачних словниках української мови.

7. У дослідженні на основі зіставлення юридичної і загальноновживаної системи понять і диференційних ознак запропоновані деякі шляхи для удосконалення української правничої термінології. Мета удосконалення правничої термінології — зробити її більше послідовною та організованою.

Розглядаючи проблему можливості удосконалення українського законодавства з термінологічного погляду, можна визначити такі основні її складники:

Мінімально необхідним є: визначити поняття *держава* однаково для всіх галузей права; виключити тлумачення одного терміна з посиланням на похідне або непохідне (*громадянин* — *громадянство*); упорядкувати та систематизувати

критерії, які слугують основою тлумачення гіпонімів одного гіпероніма (*некомерційна організація — споживчий кооператив, фонди, громадські об'єднання, установа, асоціація (союз)*).

Ще один шлях поліпшення правничих текстів, яким може і повинен йти законодавець, — це удосконалення юридичних тлумачень, особливо це є важливим при омонімії. Прикладом такого удосконалення, може бути тлумачення слів та словосполучень: *кодекс, договір, ліквідація, охорона праці* тощо.

8. У період удосконалення законодавства актуальним є питання введення законодавчих дефініцій у тексти нормативно-правових актів, що полегшує сприйняття й розуміння текстів цих актів. Чітких дефініцій потребують спеціальні юридичні поняття, які розроблено законодавцем і саме через законодавство входять до словникового фонду (напр.: термін *правочин*, має законодавчу дефініцію). На думку багатьох вчених, визначення термінів, які даються в самих законах, ускладнюють законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України “Про авторське право і суміжні права” від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 13. — ст. 64.
2. *Бюджетний кодекс України* (від 21 червня 2001 року) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 37 — 38. — ст. 189.
3. *Вісник Конституційного Суду України*. — 1997. — № 2. — С. 25.
4. *Вісник Конституційного Суду України*. — 1998. — № 2. — С. 31.
5. *Вісник Конституційного Суду України*. — 1998. — № 3. — С. 28.
6. *Вісник Конституційного Суду України* . — 1998. — № 4. — С. 18.

7. *Вісник Конституційного Суду України* . — 2000. — № 1. — С. 12.
8. *Вісник Конституційного Суду України* . — 2002. — № 3. — С. 22.
9. *Господарський кодекс України (від 16 січня 2003 року)* // *Відомості Верховної Ради України*. — 2003. — № 18. — ст. 144.
10. *ДСТУ 3325-96. Термінологія. Визначення основних понять*. — К.: Держстандарт України, 1996. — 27 с.
11. *ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять*. — К.: Держстандарт України, 2000. — 23 с.
12. *ДСТУ ISO 860-99. Термінологічна робота. Гармонізування понять та термінів*. — К.: Держстандарт України, 2000. — 7 с.
13. *Законодательство Украины. Компьютерная библиотека «Инфодиск»*. — Май, 2002. — № 5.
14. *Закон України “Про біженців” від 1 серпня 2003 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 2001. — № 47. — ст. 250.
15. *Закон України “Про благодійництво та благодійні організації” від 16 вересня 1997 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1997. — № 46. — ст. 292.
16. *Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 22 червня 2000 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 2000. — № 46. — ст. 391.
17. *Закон України “Про господарські товариства” від 19 вересня 1991 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1991. — № 49. — ст. 682.
18. *Закон України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 2001. — № 13. — ст. 65.
19. *Закон України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів” від 23 вересня 1997 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1997. — № 50. — ст. 302.
20. *Закон України “Про зайнятість населення” від 1 березня 1991 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1991. — № 14. — ст. 170.
21. *Закон України “Про захист прав споживачів” від 15 грудня 1993 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1994. — № 1. — ст. 1.
22. *Закон України “Про інформацію” від 02 жовтня 1992 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1992. — № 48. — ст. 650.
23. *Закон України “Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 21 листопада 2002 року* // *Урядовий кур’єр*. — 18 грудня 2002 р. — № 228.
24. *Закон України “Про об’єднання громадян” від 16 червня 1992 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1992. — № 34. — ст. 504.
25. *Закон України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” від 11 січня 2001 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 2001. — № 12. — ст. 64.
26. *Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” від 21 березня 1991 року* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1991. — № 21. — ст. 252.

27. Закон України “Про політичні партії в Україні” від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — ст. 118.
28. Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 45 — ст. 397.
29. *Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.* — К.: Держстандарт України, 2000. — 25 с.
30. *Інтегрована лексикографічна система: Словники України / Національна академія наук України; Український мовно-інформаційний фонд.* — Версія 1.00 (CD-ROM). — 2001.
31. *Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.* — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
32. *Кримінально-процесуальний кодекс України (за станом на 1 вересня 2001 р.).* — Харків: Арсіс, 2001. — 132 с.
33. *Митний кодекс України (від 11 липня 2002 року)* // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 38 — 39. — ст. 288.
34. *Правила надання населенню послуг з перевезень міським електротранспортом.* Постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 1997. — № 386 // Офіційний вісник України, 1997. — № 25, ст. 1225.
35. *Про затвердження Правил надання населенню послуг з водо-, теплопостачання та водовідведення.* Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 1997. — № 1497 // Офіційний вісник України, 1997. — № 27, ст. 1323.
36. *Про Центр перекладів європейського права.* Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999. — № 1353 // Офіційний вісник України, 1999. — № 30, ст. 1539.
37. *Цивільний кодекс України (від 16 січня 2003 року)* // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40 — 44. — ст. 356.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права: В 2-х томах. — М., 1982. — 457 с.
2. *Акуленко В.В.* Вопросы интернационализации словарного состава языка. — Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1972. — 214 с.
3. *Антонович М.М.* Уніфікація термінології міжнародного права // Політика і час. — 1996. — № 11. — С. 65 — 68.
4. *Артикуца Н.В.* Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. — К.: КНЕУ, 2005. — С. 84 — 89.

5. *Арутюнова Н.Д.* Очерки по исследованию словообразовательных гнезд // Словообразование и его место в курсе словообразованию в современном испанском языке. — М., 1961. — С. 68.
6. *Апресян Ю.Д.* Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — М.: Наука, 1974. — 366 с.
7. *Ахманова О.С.* Очерки по общей и русской лексикологии. — М.: Учпедгиз, 1957. — 95 с.
8. *Белодед И.К.* Научная терминология: О работе комитета научной терминологии АН УССР // Обществ. науки. — 1982. — № 2. — С. 205 — 209.
9. *Безпояско О.К., Городенська К.Г.* Морфеміка української мови. — К.: Наукова думка, 1987. — 211 с.
10. *Бодуэн де Куртене И.А.* Избранные труды по общему языкознанию. — М., 1963. — 432 с.
11. *Большой юридический словарь* / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. — М.: ИНФРА-М, 1999. — VI, 790 с.
12. *Будагов Р.А.* Очерки по языкознанию. — М.: Изд.-во АН СССР. — 1953. — 280 с.
13. *Васильев Н.Л.* О месте и значении научной терминологии в системе общелитературных средств выражения // Термин и слово: Межвуз. сб. — Горький, 1982. — С. 10 — 17.
14. *Васьковский Е.В.* Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов. — М.: Бр. Башмаковы, 1913. — 198 с.
15. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. — 1440 с.
16. *Вербенець М.* Лексико-семантичні процеси в сучасній юридичній термінології // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Вип. XI. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2005. — С. 54 — 65.
17. *Виноградов В.В.* Вопросы терминологии. — М., 1961. — 231 с.
18. *Вісник: Проблеми української термінології.* — Л.: Національний університет “Львівська політехніка”, 2000. — № 402. — 420 с.
19. *Волоцкая З.М.* Об одном подходе к описанию словообразовательной системы // Лингвистические исследования по общей и славянской типологии. — М., 1966. — С. 52 — 58.
20. *Городенська К.Г., Єрмоленко С.Я., Симоненко Л.О., Турчин Є.Д.* Методичні рекомендації щодо мовного оформлення державного стандарту України. — К.: Ін-т укр. мови НАНУ, 1994. — 286 с.
21. *Гак В.Г.* Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. — М., 1971. — Ч. II. — С. 78 — 84.
22. *Головатий С.* Українська правнича термінологія. Якою їй бути? (вступна стаття) // Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: Труднощі терміновживання / За заг. ред. Ю. Зайцева. — К., Українська правнича фундація, 1994. — С. 4 — 7.

23. *Головатий С., Зайцев Ю., Усенко І.* Правнича термінологія і державотворчий процес // Українське право. — 1995. — 1 (2). — С. 88 — 95.
24. *Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю.* Лингвистические основы учения о терминах. — М.: Высшая школа, 1987. — 103 с.
25. *Головченко В.В., Ковальський В.С.* Юридична термінологія: Довідник. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 224 с.
26. *Горобець В.Й.* Розвиток термінології права в українській літературній мові XIV — XVIII ст. // Мовознавство. — 1984. — № 3. — С. 57 — 65.
27. *Городенська К.Г., Кравченко М.В.* Словотвірна структура слова. — К., 1981. — 255 с.
28. *Гринев С.В.* Введение в терминологическую лексикографию. — Москва: Б. и., 1986. — 102 с.
29. *Даниленко В.П.* Русская терминология. Опыт лингвистического описания. — М.: Наука, 1977. — 246 с.
30. *Демченко В.М.* Органічна та неорганічна українська мова: Монографія. — Херсон, 2003. — 188 с.
31. *Драюк В.М., Журавльов С.Ю.* Російсько-український словник юридичних термінів. — К.: Юрінформ, 1993. — 240 с.
32. *Д'яков А.С.* Типологія мовних інтерференцій та їх роль у формуванні національних терміносистем: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 1998. — 15 с.
33. *Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б.* Основи термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспекти. — К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 2000. — 218 с.
34. *Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — 224 с.
35. *Евинтов В.И.* Многоязычные договоры в современном международном праве. — К.: Наукова думка, 1981. — 134 с.
36. *Зайцев Ю.* Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі проекту Цивільного кодексу України) // Українське право. — 1997. — № 3. — С. 102 — 106.
37. *Зайцев Ю.* Вплив однозначного тлумачення правничих термінів на якість судової практики у справах навколо засобів масової інформації // Українське право. — 1999. — № 2. — С. 97 — 100.
38. *Зарицький М.С.* Актуальні проблеми українського термінознавства: Підручник. — К.: ІВЦ Видавництво “Політехніка”; ТОВ Фірма “Періодика”, 2004. — 128 с.
39. *Зенков Г.С.* Вопросы теории словообразования. — Фрунзе, 1969. — 165 с.
40. *Калашник В., Медведєва О., Чернак М.* Інтернаціоналізація науково-технічної термінології як чинник становлення й розвитку української терміносистеми // Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. — К., 1997. — С. 44 — 46.

41. *Калашник В.С., Філон М.І.* Термінологізація загальноживаного слова (семантико-лексикографічний аспект) // Тези доповідей III Міжнародної наукової конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. – Л., 1994. – С. 88 – 89.
42. *Канделаки Т.Л.* Семантика и мотивированность терминов. – М.: Наука, 1977. – 168 с.
43. *Капанадзе Л.А.* Взаимодействие терминологической лексики с общелитературной: (на материале русского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1966. — 25 с.
44. *Карпіловська Є.А.* Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова і реалізація. – К., 1999. – 297 с.
45. *Квитко І.С.* Термин в научном документе. — Львов: “Выща школа”, 1976. — 127 с.
46. *Кияк Т.* Інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 53 – 56.
47. *Кияк Т.Р.* Прагматичні аспекти стандартизації української термінології // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 35 – 38.
48. *Керимов Д.А.* Культура и техника законотворчества. — М.: Юрид. лит., 1991. — 160 с.
49. *Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А.* Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. — К., 1998. — 161 с.
50. *Клименко Н.Ф.* Українська мова: Енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія, 2000. — С. 790.
51. *Коган В.М.* К вопросу о формализации отрасли права // Вопросы кибернетики и права. — М., 1967. — С. 104 — 110.
52. *Коготкова Т.С.* Термин в тексте // Русская речь. – 1980. – № 1. – С. 89 – 94.
53. *Колбасов О.С.* Терминологические блуждания в экологии // Государство и право. — 1999. — № 10. — С. 27 – 37.
54. *Комарова З.И.* Обоснование общих принципов работы над дескрипторным словарем по агрономии // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. — М.: Изд-во Моск. у-та, 1971. — Ч. 2. — С. 6 — 9.
55. *Корж А.В.* Ділова українська мова для юристів: лекції та комплексні завдання. Навч. посібник. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 176 с.
56. *Котелова Н.З.* К вопросу о специфике термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 122 — 127.
57. *Коцюба Н.* Лексико-семантичні та стилістичні зміни сучасної української термінології державного управління // Проблеми української термінології . Вісник НУ “Львівська політехніка”. – 2003. – № 490. – С. 90 — 94.

58. *Кривуша В.І., Синьов В.М., Удалова Л.Д.* Російсько-український словник психолого-педагогічних та юридичних термінів, фразеології, професійної лексики, жаргонних слів і виразів засуджених, а також зразків процесуальних документів. – К.: Леся, 1996. – 80 с.
59. *Крыжановская А.В., Симоненко Л.А.* Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / АН СССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – К.: Наукова думка, 1987. – 161 с.
60. *Крестьянинов Е.В.* Процедурные особенности рассмотрения Советом Федерации федеральных законов, подлежащих и не подлежащих его обязательному рассмотрению // Государство и право. — 1997. — № 9. — С. 20 — 23.
61. *Кудрявцева Л.А.* Моделирование динамики словарного состава языка. — К., 2004. — 200 с.
62. *Кулябякин В.С., Климовицкий Я.А.* Работа по построению научно-технической терминологии в СССР и советская терминологическая школа // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. — М.: Наука, 1970. — С. 34 — 36.
63. *Лейчик В.М.* О некоторых современных способах словообразования // Особенности словообразования в научном стиле и литературной норме / Под ред. Н.А. Ознобихина. – Владивосток, 1982. – 193 с.
64. *Лейчик В.М.* Термины и терминосистемы – пограничная область между естественным и искусственным в языке // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. — Воронеж, 1976. – С. 3 — 11.
65. *Лепеха Т.В.* Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології. Дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 201 с.
66. *Лингвистические аспекты терминологии /* Под науч. ред. С.З. Иванова. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1980. – 120 с.
67. *Логіко-семантичне експертування термінологічних стандартів /* О. Кальченко, О. Коренга, Л. Пшенична, Е. Скороходько та ін. // Науково технічне слово. – Львів: Львівська політехніка, 1994. – № 3. – С. 33 – 52.
68. *Лотте Д.С.* Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоположений. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
69. *Лукашук И.И.* Структура и форма международных договоров. — Саратов, 1960. — 131 с.
70. *Марченко В.* Основні способи термінотворення // Культура слова. Республ. міжвід. зб. – 1980. – Вип. 18. – С. 36 — 40.
71. *Мацюк Г.П.* Зміни значень загальноживаних слів у терміносистемах // Українське мовознавство. — К.: Вища школа, 1988. — Вип. 15. — С. 10 — 14.
72. *Моргунюк В.* Зауваження щодо опрацювання Державних стандартів з науково-технічної термінології. — К., 1993. — 58 с.
73. *Морозова Л.* Термины в сфере профессиональной коммуникации // Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации. — Ялта, 2003. — С. 40 — 43.

74. *Навроцький В.О.* Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). — К., 2001. — 272 с.
75. *Навчальний російсько-український словник фахової термінології для правників / Г.С. Онуфрієнко, Н.А. Полежаєва, Н.В. Руколянська, Н.В. Таранова; Під ред. Г.С. Онуфрієнко.* — Запоріжжя, 1998. — 120 с.
76. *Наконечна Г.* Українська науково-технічна термінологія: Історія і сьогодення. — Л.: Кальварія, 1999. — 105 с.
77. *Недбайло П.Е.* Применение советских правовых норм. — М.: Госюриздат, 1960. — 511 с.
78. *Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери / С.Я. Єрмоленко, В.І. Єрмоленко, К.В. Ленець, Л.О. Пустовіт.* — К.: Довіра, 1998. — 779 с.
79. *Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. / Уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко.* — К.: Аконіт, 2001.
80. *Онуфрієнко Г.С.* Зовнішні ресурси української юридичної термінології: взаємодія детермінованих та випадкових процесів // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — Запоріжжя, 1999. — № 3 (8). — С. 226 — 237.
81. *Онуфрієнко Г.С.* Фахова термінологія як національна лінгвомодель системи фахових понять у науковому інформаційному просторі (на матеріалі джерел української правничої термінології) // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — Запоріжжя, 1999. — № 2 (7). — С. 235 — 252.
82. *Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П.* Українське термінознавство. — Л.: Світ, 1994. — 216 с.
83. *Пілецький В.* Деякі лінгвістичні проблеми українського термінознавства // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність. Матеріали засідань Мовознавчої комісії і Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1996 — 1997 рр., — Л., 1997. — С. 52 — 58.
84. *Пиголкин А.С.* Оформление проектов нормативных правовых актов // Проблемы правотворчества субъектов Российской Федерации. — М., 1998. — С. 109 — 111.
85. *Пиголкин А.С.* Толкование нормативных актов в СССР. — М.: Госюриздат, 1962. — 166 с.
86. *Підопригора О.* Культура законотворення (на матеріалах законодавства про інтелектуальну діяльність) // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 2. — С. 25 — 28.
87. *Плющ М.Я.* Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук . пр. / М.Я. Плющ (відп. ред.); Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. — К.: НПУ, 2001. — 260 с.
88. *Плющ М.Я.* Словотворення та вивчення його в школі. — К., 1985. — 127 с.
89. *Покровський М.М.* Избранные труды по языкознанию. — М., 1959. — 386 с.

90. *Полюга Л.М.* Термінологічне значення в семантичній системі слова // Тези доповідей II Міжнародної наукової конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. – Львів, 1993. – С. 79 – 81.
91. *Пономарів О.Д.* Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
92. *Популярна* юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В. В. Головченко та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 528 с.
93. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике: В 2-х т. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. I – II. – 536 с.
94. *Право і лінгвістика: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: У 2 ч. – Сімферополь: Доля, 2003. – Ч.1. – 53 с.*
95. *Прадід Ю.Ф.* Юридична лінгвістика: Тематичний бібліографічний довідник. – Сімферополь: Доля, 2003. – 48 с.
96. *Прокофьев Г.С.* Анализ юридического текста: некоторые вопросы теории // Вестник МГУ. Серия 11. Право. — 1995. — № 2. — С. 82 — 84.
97. *Пряшников Е.А.* Терминология уголовно-процессуального законодательства // Правоведение, 1968. — № 4. — С. 90 — 91.
98. *Ранганатан Ш.Р.* Классификация двоеточием. Основная классификация. — Пер. с англ. — М., 1970. — 157 с.
99. *Реформатский А.А.* Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1968. – С. 103 – 125.
100. *Рицар Б.* Стандартизація української термінології та її гармонізація з міжнародною – головний чинник утвердження державності України // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 1. – С. 30 — 32.
101. *Російсько-український* словник наукової термінології: Суспільні науки / Й .Ф. Андерш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – 600 с.
102. *Російсько-український* словник правничої мови / Гол. ред.: А.Ю. Кримський. – 2-е вид. – Нью-Йорк, 1984. – 228 с.
103. *Російсько-український* словник юридичних термінів. — К.: Юрінформ, 1993. — 240 с.
104. *Російсько-українсько-англійський* словник правничої термінології: труднощі терміновживання / Уклад.: С. Воробйова, Ю. Зайцев, Н. Соломашенко; За заг. ред. Ю. Зайцева. — К.: Українська правнича фундація, 1994. — 556 с.
105. *Русско-украинский* словарь терминов по теории государства и права / Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого / Н .И. Панов (ред.). — 2. изд., доп. и испр. — Х.: Основа, 1997. — 180 с.
106. *Русско-украинский* словарь юридической терминологии / Под общей ред. Б.М. Бабия. — К.: Наукова думка, 1985. — 406 с.
107. *Савицкий В.М.* Язык процессуального закона: Вопросы терминологии / Под. ред. А.Я. Сухарева. — М.: Наука, 1987. — 286 с.
108. *Савонюк Р.Ю.* Кримінально-процесуальний кодекс України: деякі лінгвістично-правові аспекти // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. Право і лінгвістика. Сімферополь: Доля, 2003. —

- С. 116 — 118.
109. *Сербенська О.* Формування і розвиток української наукової термінології // *Наук. т-во ім. Т. Шевченка і українське національне відродження*; Зб. наук. праць і матеріалів I наук. сесії НТШ (березень 1990). — Л., 1992. — С. 87 — 94.
 110. *Сергеева Г.А.* Сучасні тенденції розвитку терміносистеми української правничої мови // *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць: Вип. IV. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 265 — 267.
 111. *Симоненко Л.О.* Дружбою ми здружені. — К.: Знання, 1989. — 32 с.
 112. *Симоненко Л.О.* Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку // *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць. — К.: КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — С. 3 — 7.
 113. *Скоруходько Э.Ф.* Опыт построения лексики информационного языка на основе ступенчатого кодирования значений терминов // Доклады на конференции по обработке информации, машинному переводу и автоматическому чтению текста: Вып. 8. — 1961. — 16 с.
 114. *Скригонюк М.І.* Криміналістична термінологія: Навчальний посібник. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2003. — 125 с.
 115. *Сліпушко О.М.* Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові: Правопис. Граматика. — К.: Криниця, 1999. — 507 с.
 116. *Словник законодавчих і нормативних термінів: Юрид. слов. І. Дахна / Авт. І.І. Дахно.* — К.: Бліц-Інформ, 1998. — 352 с. — (Б-ка права тижневика “Бізнес”).
 117. *Словник законодавчих термінів / За ред. Н. Стрілець.* — К.: Основа, 2000. — 608 с.
 118. *Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології / Уклад.: І.М. Гнатишена, Т.Р. Кияк.* — К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1996. — 104 с.
 119. *Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута.* — К.: Наукова думка, 2000. — 680 с.
 120. *Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін.* — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
 121. *Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / Відп. ред. Сіренко В.Ф., Станік С.Р.* — К.: Оріяни, 1999. — 502 с.
 122. *Словник української мови: В 11 т.* — К.: Наукова думка, 1970 — 1980.
 123. *Словник фондового ринку / Авт.-уклад.: Головка А.Т. та ін.* — К.: АДС УМК Центр, 1999. — 288 с.
 124. *Словник юридичних термінів (російсько-український) / Уклад.: Ф. Андерш, В. Винник, А. Красницька, А. Полешко, О. Юрчук.* — К.: Юрінком, 1994. — 322 с.
 125. *Смирницкий А.И.* К вопросу о слове (проблема тождества слова) // *Труды Института языкознания АН СССР.* — М., 1954. — Т. 4. — С. 58 — 62.
 126. *Соссюр Ф. Де.* Курс общей лингвистики. — М., 1933. — 272 с.

127. *Степанов Г.В.* Современная научно-техническая терминология на языках народов СССР и проблемы ее унификации: Доклад на засед. президиума АН СССР. — М., 1978. — С. 55 — 59.
128. *Стецюк Б.Р.* Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — Запоріжжя, 1999. — 17 с.
129. *Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В.* Общая терминология: Вопросы теории. — М.: Наука, 1989. — 243 с.
130. *Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ.* — К.: Вища школа, 2005. — 430 с.
131. *Тараненко О.* Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі // Українська термінологія і сучасність: Матеріали II-ї Всеукраїнської наукової конференції. — К., 1997. — С. 3 — 9.
132. *Тараненко О.О., Брицин В.М.* Російсько-український словник (сфера ділового спілкування) / Під заг. ред. О.О. Тараненка. — К.: Рідна мова, 1996. — 287 с.
133. *Тезаурус EUROVOC: автоматизована інформаційно-аналітична система порівняння законодавства України із законодавством країн ЄС. Посібник / За ред. акад. НАН України В.Я. Тація та акад. АПрН України В.О. Зайчика* — К.: Парламентське видавництво, 2004. — 383 с.
134. *Термин и слово / Под ред. Б.Н. Головина.* — Горький: ГГУ, 1980. — 156 с.
135. *Тлумачний словник з цивільного права / За ред. В.М. Селіванова.* — К., 1998. — 225 с.
136. *Тодыка Ю.Н.* Основы конституционного строя Украины: Учебное пособие. — Х.: Факт, 1999. — 320 с.
137. *Тростюк З.А.* Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Монографія. — К.: Атіка, 2003. — 144 с.
138. *Українська мова. Частина 1 / За ред. П.С. Дудика.* — К.: Вища школа, 1993 — 415 с.
139. *Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко.* — К.: Українська енциклопедія, 2000. — 750 с.
140. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Відп. ред.: Л.О. Симоненко.* — К.: КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — 368 с.
141. *Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукр. наук. конф. / НАН України; Інститут української мови. Комітет наукової термінології / за ред. Л.Симоненко.* — К., 1997. — 239 с.
142. *Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність / Матеріали засідань Мовознавчої комісії і Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1996-1997 рр.* — Л., 1997. — 68 с.
143. *Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С.П. Бибик, І.Л. Михно, Л.О. Пустовіт, Г.М. Сюта.* — 2-е вид., доп. і випр. — К.: Довіра: УНВЦ “Рідна мова”, 1998. — 507 с.
144. *Усенко І., Зайцев Ю.* Невід’ємний елемент правової реформи: Проблеми становлення української правничої термінології // Вісник НАН України.

- 1996. — №5 — 6. — С. 36 — 42.
145. *Успенский Л.В.* По закону буквы. — М.: Молодая гвардия, 1979. — 240 с.
146. *Ушаков А.А.* Очерки советской законодательной стилистики. — Пермь, 1967. — 206 с.
147. *Філософський енциклопедичний словник / НАН України; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди / В.І. Шинкарук (голова редкол.).* — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
148. *Фінансово-правовий словник / Уклад.: В.В. Безугла, О.Д. Василик, Л. К. Воронова та ін.* — К., 1993. — 132 с.
149. *Халфина Р.О.* Почему не работает закон // Журнал российского права — 1997. — № 4. — С. 20 — 23.
150. *Хаятин А.Д.* Термин. Терминология. Номенклатура: Учеб. пособие. — Самарканд, 1972. — 289 с.
151. *Хижняк С.П.* Правовая терминология и проблемы ее упорядочения // Изв. вузов. Правоведение. — 1990. — № 6. — С. 67 — 71.
152. *Хижняк С.П.* Специфика терминопорождения в сфере правоведения // Актуальные проблемы современной филологии: Вып. 2. — Саратов, 1985. — С. 36 — 44.
153. *Циткіна Ф.А.* Термінознавство на Україні й аспекти зіставних досліджень // Мовознавство. — 1993. — № 2. — С. 67 — 71.
154. *Черданцев А.Ф.* Толкование советского права. — М.: Юрид. лит., 1979. — 166 с.
155. *Чернобель Г.Т.* Теоретические основы упорядочения юридической терминологии // Проблемы совершенствования советского законодательства: Вып. 27. — 1983. — Т. 1. — С. 51 — 63.
156. *Чорновол Г.* Особливості вживання економічних термінів у сучасних періодичних виданнях // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. — К., 2001. — Вип. IV. — С. 154 — 156.
157. *Чулінда Л.І.* Науково-теоретичні засади вивчення української правничої термінології // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: Зб. матеріалів наук.-практ. конф. — К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. — 156 с.
158. *Шапран Д.П.* Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, Дніпропетр. нац. ун-т, 2005. — 21 с.
159. *Шевченко Л.І.* Термінологія як проблема інтелектуалізації мови // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези міжнародної наукової конференції. — К.: КМУЦА, 2000. — С.11 — 12.
160. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики. — М.: Наука, 1973. — 280 с.
161. *Юзьків Я.* Засади формування систем стандартизованих термінів // Тези доповідей IV Міжнародної наукової конференції “Проблеми української науково-технічної термінології”. — Л., 1996. — С. 4 — 5.
162. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / За ред. Ю.С. Шемшученка.* — К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998 — 2001. — Т.1 — 3.

163. *Юридичний* словник / Укл.: І.П. Бутко, Р.І. Гричук; За ред. Б.М. Бабія. — К., 1983. — 871 с.
164. *Юридичний* словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшушенка, — К.: Феміна, 1996. — 696 с.
165. *Юридичні* терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; За ред. В.Г. Гончаренка. — 2-ге вид., стереотипне. — К.: Либідь, 2004. — 320 с.
166. *Юрчук О.Ф.* Експертний лінгвістичний аналіз як елемент нормотворчої діяльності (на матеріалі нормативно-правових актів України та Автономної Республіки Крим) // Вісник університету внутрішніх справ. Вип. 7. — Харків, 1999. — С. 159 — 162.
167. *Юсупов С.Н.* Правовая терминология и ее интерпретация в категориях фасетной классификации // Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды ВНИИСЗ. — Т. 15. — М., 1974. — С. 72 — 74.
168. *Юшманов Н.В.* Элементы международной терминологии. Словарь-справочник. — М.: Наука, 1968. — 72 с.
169. *Язык закона* / С.А. Боголюбов, И.Ф. Казьмин, М.Д. Локшина и др.; Под ред. А.С. Пиголкина. — М.: Юридическая литература, 1990. — 189 с.
170. *Якушин Б.В., Шенурев А.А.* О сысловой единице текста // Место терминологии в системе современных наук. — М.: Изд-во Московского университета, 1970. — С. 100 — 103.
171. *Ipsen G.* Der alte Orient und die Indogermanen, в кн. Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, Hdlb., 1924.
172. *Einführung* in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. — Copenhagen, 1985. — 250 s.
173. *Ochendowski E.* Prawo administracyjne. Csesc ogolna. — Torun: TNOiK, 1997. — 356 s.
174. *Trier J.* Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes, Hdlb., 1931. — 225 s.

ДОДАТОК А

СЛОВНИК

**правничих термінів і словосполучень,
які вживаються в текстах нормативно-правових актів України**

А

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА —

вид політико-правової реформи, яка здійснюється у сфері виконавчої влади і стосується ж її організаційної структури, функцій, кадрового забезпечення, так і взаємовідносин з місцевим самоврядуванням.

Президент України, Указ «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» № 810/98 від 22.07.1998.

АДМІНІСТРАТИВНА СИСТЕМА —

найчастіше характеризує поєднання двох згаданих елементів суб'єктів управління та управлінської діяльності. Зміст останньої розкривається, зокрема, через поняття «цілі і завдання», «функції», «методи», «стадії», «процедури», «повноваження», «ефективність», «культура», «етика» тощо.

Президент України, Указ «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» № 810/98 від 22.07.1998.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК) —

протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, соціалістичну власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Кодекс України про адміністративні правопорушення.

АРБІТРАЖ —

будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994.

АДМІНІСТРАТИВНЕ СТЯГНЕННЯ —

міра відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання радянських законів, поваги до правил соціалістичного співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Кодекс України про адміністративні правопорушення.

АКЦЕПТ —

1) письмове повідомлення замовником переможця торгів (тендерів), яке засвідчує прийняття його тендерної пропозиції і згоду на її оплату.

Кабінет Міністрів України, Постанова «Про проведення торгів (тендерів) у будівництві» № 1369-98-п від 01.09.1998.

2) прийняття до платежу переказного векселя, виражене письмово на лицьовій стороні векселя, звичайно уперек тексту словами «акцептований» або «прийнятий до платежу», з зазначенням підпису особи, яка приймає вексель (акцептанта).

Національний банк України, Лист «Про порядок проведення банками операцій з векселями» від 25.02.1993.

3) згода на оплату або гарантування оплати платіжних документів.

Національний банк України, Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України № 388 від 21.11.1997.

АКЦІОНЕР —

власник іменних акцій, зареєстрований в реєстрі акціонерів акціонерного товариства. Фонд Державного майна України, Тимчасове положення про реєстри акціонерів відкритих акціонерних товариств, що створюються на базі приватизованих підприємств № 823 від 04.07.1995.

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО —

товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном

товариства.

Закон України «Про господарські товариства» 19.09.1991.

АКЦІЯ —

1) цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства. Акції можуть бути іменними та на пред'явника, привілейованими та простими.

Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991.

2) цінний папір, що засвідчує внесення коштів у статутний фонд акціонерного товариства, підтверджує членство в цьому товаристві, дає право на: одержання частини прибутку у вигляді дивідендів, участь в управлінні, участь у розподілі майна у разі ліквідації акціонерного товариства.

Національний банк України, Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України № 388 від 21.11.1997.

АМНІСТІЯ —

повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності, і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів

Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996.

АНТИМОНОПОЛЬНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ —

державний орган, покликаний забезпечувати відповідно до його компетенції державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, захист інтересів підприємців та споживачів від його порушень.

Закон України «Про антимонопольний комітет України» від 26.11.1993.

АНТИОКСИДАНТИ —

речовини, що подовжують термін зберігання продуктів харчування шляхом захисту їх від псування (наприклад, прогірклість жирів і зміна кольору), викликаного окисленням

МОЗ України, Санітарні правила і норми по застосуванню харчових добавок № 222 від 23.07.1996.

АПАРАТ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ —

організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, які призначені для здійснення консультативних чи обслуговуючих функцій щодо виконання відповідними органами закріплених за ними повноважень (компетенції). До особового (персонального) складу апарату органів виконавчої влади відносяться державні службовці та інші працівники апарату.

Президент України, Указ «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22.07.1998. № 810/98.

АРБІТРАЖ —

будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України.

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994.

АРБІТРАЖНА УГОДА —

угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними в зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер, чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в контракті або у вигляді окремої угоди.

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994.

АРБІТРАЖНИЙ СУД —

незалежний орган у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами.

Закон України «Про арбітражний суд» від 04.06.1991.

АСОЦІАЦІЇ —

договірні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатися у виробничу і комерційну діяльність будь-кого з її учасників.

Закон України «Про підприємства в Україні» від 27.03.1991.

АУДИТ —

1) перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22.04.1993.

2) перевірка фінансово-господарської та комерційної (в тому числі зовнішньоекономічної) діяльності яка проводиться за плату спеціалізованими госпрозрахунковими організаціями на договірних засадах і результати якої можуть використовуватися, зокрема, з метою оподаткування.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991.

АУДИТОР —

1) громадянин України, який має кваліфікаційний сертифікат про право на заняття аудиторською діяльністю на території України.

Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993.

2) особа, яка уповноважена проводити аудиторську перевірку.

Національний банк України, Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України № 114 від 20.03.1998.

АУКЦІОН —

конкурсний спосіб організації торгівлі, згідно з яким купівля-продаж цінних паперів здійснюється брокером/ ділером у заздалегідь визначений час методом накопичення: та одночасного виконання замовлень на купівлю і продаж цінних паперів (онкольний аукціон) або безперервного виконання замовлень, поданих в усній та/ або письмовій формі за ціною, що змінюється, протягом торговельної сесії чи біржового дня (безперервний аукціон);

Держкомціннихпаперів України, Положення про реєстрацію фондових бірж та торговельно-інформаційних систем і регулювання їх діяльності № 9 від 15.01.1997.

Б

БАНДИТИЗМ —

організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а так само участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.
Кримінальний кодекс України.

БАНК —

1) юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб

Верховна Рада України, Закон України "Про банки і банківську діяльність" № 2121-III від 07.12.2000.

2) юридична особа, яка на підставі ліцензії Національного банку України здійснює діяльність по залученню вкладів від фізичних та юридичних осіб, веденню рахунків і наданню кредитів на власних умовах

Верховна Рада України, Закон України "Про Національний банк України" № 679-XIV від 07.12.2000.

БАНК ДАНИХ —

система програмно-апаратних, мовних і організаційних засобів, призначених для централізованого накопичення і колективного використання даних, а також самі дані, які зберігаються в базах даних.

Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи № 40 від 20.01.1997.

БАНКИ —

установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів, касове та розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій, передбачених цим Законом.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 20.03.1991.

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ —

залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб

Верховна Рада України, Закон України "Про банки і банківську діяльність" № 2121-III від 07.12.2000.

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА —

Національний банк України, ощадний банк України та комерційні банки.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 20.03.1991.

БАНКІВСЬКІ КОНСОРЦІУМИ —

тимчасові об'єднання банків, які створюються для координації дій при проведенні різного роду банківських операцій, або для кредитування однієї, але великої угоди і засновані банками на паритетних засадах.

Національний банк України, Положення про порядок здійснення консорціумного кредитування 351 від 14.03.1996.

БАНКІВСЬКІ РЕКВІЗИТИ —

номер банківського рахунка, назва установи банку, її код (МФО).

Держкомціннихпаперів України, Рішення «Про впорядкування діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів» № 60 від 26.05.1998.

БАНКРУТСТВО —

1) пов'язана з недостатністю активів у ліквідній формі неспроможність юридичної особи суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для цього строк пред'явлені до нього з боку кредиторів вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом.

Закон України «Про банкрутство» від 14.05.1992.

2) неспроможність юридичної особи суб'єкта підприємницької діяльності у встановлений строк задовольнити вимоги кредиторів, повернути кредити банку та забезпечити обов'язкові платежі до бюджету.

Національний банк України, Методичні рекомендації щодо застосування комерційними банками Закону України «Про банкрутство» від 21.07.1994.

БЕЗПЕКА —

відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди для життя, здоров'я та майна громадян, а також для навколишнього природного середовища.

Держархітектури України, Правила обстежень, оцінки технічного стану та паспортизації виробничих будівель і споруд № 32/288 від 27.11.1997.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЇ —

захищеність інформації від несанкціонованих дій (випадкових чи навмисних), що призводять до модифікації, розкриття чи зруйнування даних.

Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи №40 від 20.01.1997.

БЕЗПЕКА ПРАЦІ —

стай умов праці, при якому виключено дію на працівників небезпечних і шкідливих виробничих факторів.

Мінпраці України, Методичні рекомендації для проведення атестації робочих місць за умовами праці №41 від 01.09.1992.

БЕЗПРИТУЛЬНІ ДІТИ —

діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання

Верховна Рада України, Закон України "Про охорону дитинства" № 2402-III від 26.04.2001.

БЕЗРОБІТНІ —

працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку (або інших передбачених чинним законодавством доходів) через відсутність підходящої роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці.

Закон України «Про зятість населення» від 01.03.1991.

БІЖЕНЕЦЬ —

розуміється іноземець (іноземний громадянин чи особа без громадянства), який внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової, національної належності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань вимушений залишити територію держави, громадянином якої він є (або територію країни свого постійного проживання), і не може або не бажає користуватися захистом цієї держави внаслідок зазначених побоювань та щодо якого в порядку та за умов, визначених цим Законом, прийнято рішення про надання йому статусу біженця.
Закон України «Про біженців» від 24.12.1993.

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ —

безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності.
Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997.

БЛАГОДІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ —

недержавна організація, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб згідно з цим Законом.
Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997.

БЛАГОДІЙНИКИ —

фізичні та юридичні особи, які здійснюють благодійництво в інтересах набувачів благодійної допомоги.
Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997.

БЛАГОДІЙНИЦТВО —

добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги; специфічними формами благодійництва є меценатство і спонсорство.
Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997.

БЮДЖЕТ —

план утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади України, органами влади автономної республіки Крим та місцевими радами народних депутатів.
Закон України «Про бюджетну систему України» від 29.06.1995.

В

ВАЛЮТА УКРАЇНИ —

грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України; платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України.
Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» № 15-93 від 19.02.1993; Національний банк України, Митний комітет України, Порядок переміщення валюти через митний кордон України від 14.03.1993.

ВЕРИФІКАЦІЯ —

перевірка дослідним шляхом достовірності даних.

Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи від № 40 від 20.01.1997.

ВИДАВЕЦЬ —

фізична чи юридична особа, яка здійснює підготовку і випуск видання.

Закон України «Про видавничу справу» від 05.06.1997.

ВИДАВНИЦТВО —

спеціалізоване підприємство, основним видом діяльності якого є підготовка і випуск у світ видавничої продукції.

Закон України «Про видавничу справу» від 05.06.1997.

ВИДАННЯ —

твір (документ), який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений друкуванням, тисненням або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення, і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативно-правових актів щодо видавничого оформлення, поліграфічного і технічного виконання.

Закон України «Про видавничу справу» від 05.06.1997.

ВИКЛЮЧНЕ ПРАВО —

право, коли жодна особа, крім тієї, якій належить авторське право або суміжні права, не може використовувати твір, не маючи на те відповідного дозволу (ліцензії), за винятком випадків, установлених цим Законом.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993.

ВИКОНАВЕЦЬ —

1) особа, яка безпосередньо вчинила злочин.

Кримінальний кодекс України.

2) підприємство, установа, організація або громадянин-підприємець, ява виконують роботи або надають послуги.

Закон України «Про захист прав споживачів» від 15.12.1993.

3) суб'єкт господарської діяльності, який здійснює переробку, обробку, збагачення чи використання давальницької сировини.

Закон України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» від 15.09.1995.

4) актор (театру, кіно тощо), співак, музикант, диригент, танцюрист або інша особа, яка виконує роль, співає, читає, декламує, грає на музичному інструменті чи будь-яким іншим способом виконує твори літератури або мистецтва, включаючи твори фольклору, а також інші особи, які займаються такою ж творчою діяльністю, в тому числі виконують циркові, естрадні, лялькові номери.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993.

5) підприємство міського електротранспорту, яке надає транспортні послуги (забезпечує транспортне обслуговування) населенню.

Кабінет Міністрів України, Правила надання населенню послуг з перевезень міським електротранспортом № 386 від 22.04.1997.

6) житлово-експлуатаційні та водо-, тепlopостачальні, каналізаційні або інші підприємства і організації, які безпосередньо надають споживачеві комунальні

послуга. Виконавця послуг у комунальному житловому фонді визначають місцеві державні адміністрації або органи місцевого самоврядування, в інших випадках власник житлового будинку, об'єднання співвласників будинків тощо. При цьому в одному будинку може бути визначений лише один виконавець окремої послуги. Кабінет Міністрів України, Правила надання населенню послуг з водо-, тепlopостачання та водовідведення № 1497 від 30.12.1997.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА —

одна з трьох гілок державної влади, яка відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. У відносинах із законодавчою і судовою владою вона користується певною самостійністю.

Президент України, Указ «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22.07.1998.

ВИРОК —

рішення супу першої інстанції про винність або невинність відданої до суду особи. Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ВИТІК ІНФОРМАЦІЇ —

результат дій порушника, внаслідок яких інформація стає відомою (доступною) суб'єктам що не мають права доступу до неї.

Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 05.06.1994.

ВІДПОВІДАЛЬНА ОСОБА —

працівник, що відповідно до своїх службових обов'язків виконує оформлення первинної транспортної документації згідно з вимогами даної Інструкції (диспетчер, механік, бухгалтер, комірник та ін.), або інший працівник, якому доручена ця робота наказом по підприємству, або письмовим розпорядженням керівника.

Держкомстатистики України, Інструкція про порядок виготовлення, зберігання, застосування єдиної первинної транспортної документації для перевезення вантажів автомобільним транспортом та обліку транспортної роботи № 228/253 від 07.08.1996.

ВІДПОВІДАЧ —

підприємства та організації, яким пред'явлено позовну вимогу.

Арбітражний процесуальний кодекс України.

ВІДПРАВНИК —

фізична або юридична особа, яка здає для пересилання поштове відправлення.

Кабінет Міністрів України, Правила користування послугами поштового зв'язку №1446 від 22.12.1997.

ВІДЧУЖЕННЯ —

продаж, дарування, міна.

Держмитком України, Правила митного оформлення транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України від 13.06.1995 № 253.

ВІЗА —

позначка у паспортному документі, що засвічує право іноземця або особи без громадянства на в'їзд в Україну і транзитний проїзд через її територію.

Кабінет Міністрів України, Правила оформлення візових документів для в'їзду в Україну від 20.02.1999 № 227.

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ —

передбачені главою XI КК України злочини проти встановленого порядку несення військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними учбових або перевірних зборів.

Кримінальний кодекс України.

ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНІ —

особи, які перебувають у запасі.

Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992.

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ —

1) особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової і надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних Сил України, Національної гвардії України, Прикордонних військ України, Служби національної безпеки України, військ цивільної оборони, а також інших військових формувань, що створюються Верховною Радою України, стратегічних сил стримування, які дислокуються на території України, військовослужбовці - жінки, курсанти військових навчальних закладів.

Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991.

2) особи, які проходять військову службу.

Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992.

ВЛАСНІСТЬ —

включає власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме чи нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній.

Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990.

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ —

добровільна, добродійна, неприбуткова та вмотивована діяльність, яка має суспільно корисний характер

Верховна Рада України, Закон України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" № 2558-III від 21.06.2001.

ВТОРИННИЙ ДОКУМЕНТ —

документ, що являє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів.

Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992.

ВТРАТА ІНФОРМАЦІЇ —

дія, внаслідок якої інформація в автоматизованих системах перестає існувати для фізичних або юридичних осіб, які мають право власності на неї в повному чи обмеженому обсязі.

Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах.» від 05.06.1994.

ВЧЕНИЙ —

фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка провадить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 01.12.1998.

ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ —

коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї да або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачиш.

Кримінальний кодекс України.

ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ УМИСНО —

коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її суспільно небезпечні наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків.

Кримінальний кодекс України.

Г**ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЇ —**

сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності суспільства та держави.

Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992.

ГАРАНТІЯ —

зобов'язання (в будь-якій формі) гаранта сплатити за боргами третьої особи у разі невиконання нею своїх грошових зобов'язань у частині несплаченої суми.

Національний банк України, Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України № 388 від 21.11.1997.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ —

1) будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару.
Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991

2) будь-яка діяльність особи, направлена на отримання доходу в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, у разі копи безпосередня участь такої особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та суттєвою. Під безпосередньою участю слід розуміти зазначену діяльність особи через свої постійні представництва, філіали, відділення, інші відокремлені підрозділи, а також через довірену особу, агента або будь-яку іншу особу, яка діє від імені та на користь першої особи.

Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 12.28.1994.

3) будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт
Верховна Рада України, Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" № 1775-III від 12.07.2001.

ГОСПОДАРСЬКЕ ТОВАРИСТВО —

підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

Закон України «Про господарські товариства», від 19.09.1991

ГОТУВАННЯ ДО ЗЛОЧИНУ —

підшукання або пристосування засобів чи знарядь або інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Кримінальний кодекс України.

ГРАБІЖ —

1) відкрите викрадення індивідуального майна громадян.

Кримінальний кодекс України.

2) відкрите викрадення майна у присутності потерпілого або інших осіб, якщо винна особа усвідомлює цю обставину.

Верховний Суд України, Постанова «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» № 12 від 25.12.1992.

ГРОМАДСЬКА ДОГАНА —

публічне висловлення судом догани винному з доведенням про це в необхідних випадках до відома громадськості через пресу або іншим способом.

Кримінальний кодекс України.

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ —

об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992.

ГРОМАДЯНИ —

громадяни-резиденти та громадяни-нерезиденти.

Держмитком України, Правила митного оформлення транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України від 13.06.1995 № 253

ГРОМАДЯНИ ПОХИЛОГО ВІКУ —

чоловіки у віці 60 і жінки у віці 55 років і старші, а також особи, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилося не більше півтора року.

Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993.

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ —

особи, які на момент набрання чинності цим Законом проживали в Україні, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, які не є громадянами інших держав і які не заперечують проти набуття громадянства України; 2) особи, які працюють за державним направленням, проходять військову службу, навчаються за межами України або виїхали на законних підставах на постійне проживання до іншої країни за умов, якщо вони народилися чи довели, що постійно проживали в Україні до моменту виїзду за кордон, не перебувають у громадянстві інших держав і не пізніше, як через п'ять років після набрання чинності цим Законом виявили бажання стати громадянами України; 3) особи, які набули громадянства України відповідно до цього Закону.

Закон України «Про громадянство України» від 08.10.1991.

ГРОМАДЯНИ-НЕРЕЗИДЕНТИ —

іноземні громадяни, особи без громадянства та громадяни України, які постійно проживають за кордоном, в тому числі ті, які тимчасово перебувають на території України.

Держмитком України, Правила митного оформлення транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України від 13.06.1995 № 253

ГРОМАДЯНИН УКРАЇНИ —

особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України

Верховна Рада України, Закон України "Про громадянство України" № 2235-III від 18.01.2001.

ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНИ —

правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках

Верховна Рада України, Закон України "Про громадянство України" № 2235-III від 18.01.2001.

Д

ДЕЗЕРТИРСТВО —

залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а так само нез'явлення з тією ж метою на службу при призначенні, переводі, з відрядження, з відпустки або з лікувального закладу, вчинене військовослужбовцем строкової служби.

Кримінальний кодекс України.

ДЕКЛАРАНТ —

1) юридична та фізична особа, яка здійснює декларування товарів або інших предметів.

Митний кодекс України.

2) юридична чи фізична особа, яка здійснює декларування товарів або інших предметів.

Мінтранс України, Інструкція про порядок дій митниць та залізниць України при переміщенні через митний кордон України багажу та вантажобагажу в багажних вагонах пасажирських та поштово-багажних поїздів від 10.11.1998 №442/696.

ДЕЛЕГОВАНІ ПОВНОВАЖЕННЯ —

повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які перелаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997.

ДЕЛЕГУВАННЯ —

означає, як правило, передачу функцій, повноважень на певний час із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання. Водночас делегуючий суб'єкт набуває право контролю за станом і наслідками виконання делегованих функцій, повноважень; він може також фінансувати із власних коштів їх

здійснення, передавати у користування необхідні для цього майнові об'єкти.
Президент України, Указ «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22.07.1998. № 810/98.

ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ —

загальнодержавний захід для планомірного переведення народного господарства з воєнного на мирний стан і подальшого скорочення Збройних Сил України та інших військ.

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993.

ДЕМПІНГ —

1) продаж товарів за цінами, нижчими від контрактних на міжнародних товарних ринках, за умови, що низький рівень цін не зумовлюється відповідним рівнем втрат на виробництво цього товару.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991.

2) ввезення на митну територію України товару за цінами, нижчими від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, що заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару.

Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 21.12.1998.

ДЕПАРТАМЕНТИ —

утворюються, як правило, для здійснення функцій керівництва окремими підгалузями в межах відповідних секторів державного управління.

Президент України, Указ «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» №810/98 від 22.07.1998.

ДЕПУТАТСЬКЕ ЗАПИТАННЯ —

засіб одержання депутатом інформації або роз'яснення з тієї чи іншої проблеми. Відповідь на запитання може бути оголошено на сесії Ради або дано депутату в індивідуальному порядку. Запитання не включається до порядку денного сесії, не обговорюється і рішення по ньому не приймається.

Закон України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» від 04.02.1994.

ДЕПУТАТСЬКИЙ ЗАПИТ —

1) вимога народного депутата України, яка заявляється на сесії Верховної Ради України до підконтрольних і підзвітних їй органів та посадових осіб, дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції, якщо його попередні депутатські звернення до них не були задоволені.

Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992.

2) заявлена попередньо або на пленарному засіданні Ради вимога депутата до голови, заступника голови Ради, виконавчого комітету, керівників, відділів, управлінь та інших органів виконавчого комітету, до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території Ради, незалежно від форм власності, а також до глави відповідної місцевої державної адміністрації, його заступників, керівників відділів, управлінь та інших служб місцевої державної адміністрації вирішити питання, дати офіційне роз'яснення або викласти позицію з питань, що мають суспільне значення і належать до відання Ради.

Закон України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» від 04.02.1994.

ДЕРЖАВНА ЗРАДА —

діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній недоторканності, обороноздатності або державній безпеці України: перехід на бік ворога у воєнний час або в бойовій обстановці, шпигунство, подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

Кримінальний кодекс України.

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ —

офіційний дозвіл на закупівлю, продаж і застосування препарату в Україні з присвоєнням реєстраційного номера, видачею реєстраційного посвідчення та занесенням до Державного реєстру.

Укрдержхімкомісія, Тимчасове положення про державні випробування та реєстрацію хімічних, біологічних засобів захисту, феромонів та регуляторів росту рослин і добрив в Україні від 15.06.1995. № 22.

ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ —

Установа і сукупність експертних, наукових, освітніх, інформаційних та інших відповідної спеціалізації державних закладів, що входять до сфери управління Установи

Верховна Рада України, Закон України "Про охорону прав на зазначення походження товарів" № 752-XIV від 21.12.2000.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА —

спеціально організована професійна діяльність громадян з реалізації конституційних цілей і функцій держави.

Президент України, Указ «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» № 810/98 від 22.07.1998.

ДЕРЖАВНА ТАЄМНИЦЯ —

вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди життєво важливим інтересам України і які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею та підлягають охороні з боку держави.

Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994.

ДЕРЖАВНЕ МИТО —

грошовий збір з юридичних та фізичних осіб за вчинені в їхніх інтересах дій та видачу документів, що мають юридичне значення, уповноваженими на те органами.

Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито» № 7-93 від 21.01.1993.

ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН —

орган законодавчої або виконавчої влади країни походження або країни експорту (митного союзу або економічного угруповання).

Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.1998.

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР УКРАЇНИ —

прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої - синього кольору, нижньої - жовтого кольору, із

співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3.

Верховна Рада України, Постанова «Про Державний прапор України» від 28.01.1992.

ДЕФЕКТ —

1) відхилення якості, форми або фактичних розмірів елементів та конструкцій від вимог нормативно-технічної чи проектної документації, яке виникає при проектуванні, виготовленні, транспортуванні та монтажі.

Держархітектури України, Правила обстежень, оцінки технічного стану та паспортизації виробничих будівель і споруд № 32/288 від 27.11.1997.

2) відхилення якості, форми або фактичних розмірів мережі, споруди ВК або їх конструктивних елементів від вимог нормативно-технічної або проектної документації, яке виникає при проектуванні, виготовленні, будівництві та експлуатації.

Держархітектури України, Правила обстежень, оцінки технічного стану та паспортизації зовнішніх мереж і споруд водопостачання й каналізації № 69 від 03.04.1998.

3) будь-яка невідповідність авіаційної техніки встановленим для неї вимогам.

Мінтранс України, Правила сертифікації організацій з технічного обслуговування авіаційної техніки № 205 від 29.05.1998.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ —

документи та інші носії інформації, які являють собою матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992.

ДИВЕРСІЯ —

вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів чи інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а так само вчинення з тією ж метою масових отруєнь, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

Кримінальний кодекс України.

ДОГОВІР —

1) міжнародна угода, укладена між державами в письмовій формі і регульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969.

2) усна чи письмова угода між споживачем і продавцем (виконавцем) про якість, терміни, ціну та інші умови, за якими здійснюються купівля продаж, роботи та послуги. Письмова угода може оформлятися квитанцією, товарним чи касовим чеком або іншими документами.

Закон України «Про захист прав споживачів» від 15.12.1993.

ДОЗВІЛ —

1) реєстраційний документ встановленої форми, виданий на підставі рішення Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, що визначає право розповсюджувача зовнішньої

реклами на встановлення окремої спеціальної конструкції на певний термін та у певному місці і містить відомості про розповсюджувача зовнішньої реклами, технічні характеристики спеціальної конструкції, місце її розташування з прив'язкою до генерального плану місцевості, фотографічний знімок місця до і після розташування спеціальної конструкції, узгоджувальну частину та інші необхідні відомості.
Кабінет Міністрів України, Типові правила розміщення зовнішньої реклами №1511 від 23.09.1998.

2) документальне підтвердження офіційного визнання технічної компетентності в проведенні атестації фахівців з неруйнівного контролю (визначених методів контролю) об'єктів, підпорядкованих Держнаглядохоронпраці України.
Держнаглядохоронпраці України, Правила атестації фахівців неруйнівного контролю №118 від 06.05.1997.

ДОКАЗИ —

1) доказами в цивільній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.
Цивільний процесуальний Кодекс України.

2) всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.
Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ДОКАЗИ ПИСЬМОВІ —

письмовими доказами є документи і матеріали, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.
Арбітражний процесуальний Кодекс України.

ДОКАЗИ РЕЧОВІ —

речовими доказами є предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору.
Арбітражний процесуальний Кодекс України.

ДОКАЗИ У СПРАВІ —

будь-які фактичні дані, на підставі яких арбітражний суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору.
Арбітражний процесуальний Кодекс України.

ДОКАЗОВА ДОКУМЕНТАЦІЯ —

документація, що містить об'єктивні докази відповідності встановленим вимогам.
Мінтранс України, Правила сертифікації організацій з технічного обслуговування авіаційної техніки № 205 від 29.05.1998.

ДОКУМЕНТ —

передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно, відео, фотоплівці або на іншому носіїві.

Е**ЕКСПЕРТ —**

1) висококваліфікований спеціаліст, атестований УАКЗ як керівник робіт з атестації зварників, який несе відповідальність за об'єктивність і достовірність результатів атестації.

Держнаглядохоронпраці України, Правила атестації зварників № 61 від 19.04.1996

2) юридична особа, яка відповідно до законодавства України залучається для виконання робіт по експертній оцінці державного майна при приватизації.

Фонд Державного майна України, Положення про порядок проведення експертної оцінки державного майна при приватизації № 100 від 02.02.1995.

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА —

визначення вартості об'єкта приватизації, що здійснюється експертом.

Фонд Державного майна України, Положення про порядок проведення експертної оцінки державного майна при приватизації № 100 від 02.02.1995.

ЕКСПЛУАТАНТ —

1) особа, організація або підприємство, що експлуатує повітряні судна чи пропонує свої послуги в цій галузі.

Повітряний кодекс України.

2) особа, підприємство, організація, які займаються експлуатацією повітряних суден або які пропонують пов'язані з цим послуги.

Кабінет Міністрів України, Тимчасові правила контролю з метою забезпечення безпеки цивільної авіації № 592 від 02.08.1995.

3) особа, організація або підприємство, що експлуатують повітряні судна або пропонують послуги в галузі авіаційних перевезень і робіт.

Мінтранс України, Положення про порядок проведення конкурсу на право експлуатації міжнародної повітряної лінії від 28.01.1999 № 41.

ЕПІДЕМІЯ —

масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу

Верховна Рада України, Закон України "Про захист населення від інфекційних хвороб" № 1645-III від 06.04.2000.

ЕПІЗООТИЯ —

поширення заразних захворювань тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території, що характеризується безперервністю епізоотичного процесу.

Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25.06.1992.

Є**ЄДИНОНАЧАЛЬНІ ОРГАНИ —**

органи, в яких право прийняття рішень від імені органу має одна особа (міністр, голова державного комітету, голова місцевої державної адміністрації).
Президент України, Указ «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» №810/98 від 22.07.1998.

Ж

ЖЕРТВА НАСИЛЬСТВА В СІМ'І —

член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї

Верховна Рада України, Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" № 2789-III від 15.11.2001.

З

ЗАБОРОНА —

адміністративно-запобіжний захід, що встановлюється посадовою особою держсанепідслужби безстрокове, щодо: використання та реалізації продуктів, якщо це здійснюється при відсутності їх гігієнічної регламентації та державної реєстрації, а також якщо вони (хімічні речовини, продукти харчування, технологічне устаткування, будівельні матеріали, біологічні засоби, товари народного споживання та джерела іонізуючих випромінювань) визнані шкідливими для здоров'я людей; викидів речовин за умов порушення санітарних норм, якщо ні за яких умов у конкретному випадку усунення порушень санітарних норм неможливе.

МОЗ України, Інструкція про порядок застосування державною санітарно-епідеміологічною службою України адміністративно-запобіжних заходів (обмеження, тимчасова заборона, заборона, припинення, зупинення) від 14.04.1995. №67.

ЗАВДАТОК —

грошова сума, що видається однією з договірних сторін в рахунок належних з на за договором платежів другій стороні в підтвердження укладення договору і в забезпечення його виконання.

Цивільний кодекс України.

ЗАГИБЛІ —

люди, які померли від одержаних поранень на місці дорожньо-транспортної пригоди чи протягом 30 діб; поранені люди, які одержали тілесні пошкодження (без урахування ступеня їх тяжкості).

Кабінет Міністрів України. Правила обліку дорожньо-транспортних пригод від 03.08.1993. №595.

ЗАКОННІ ДЖЕРЕЛА ІСНУВАННЯ —

заробітна плата, прибуток від підприємницької діяльності або власності, пенсія, стипендія, аліменти, соціальні виплати та допомога, власні фінансові заощадження або фінансова допомога від членів сім'ї, інших фізичних та юридичних осіб, що мають законні доходи.

Верховна Рада України, Закон України "Про громадянство України" № 2235-III від 18.01.2001.

ЗАКОННІ ПРЕДСТАВНИКИ —

1) батьки, опікуни, піклувальники даної особи або представники тих установ і організацій, під опікою чи опікуванням яких вона перебуває.

Кримінально-процесуальний Кодекс України.

2) батьки, усиновителі, батьки-вихователі, опікуни, піклувальники, представники закладів, які виконують обов'язки опікунів і піклувальників.
Верховна Рада України, Закон України "Про громадянство України" № 2235-III від 18.01.2001.

3) батьки (усиновителі), опікуни або інші особи, уповноважені законом представляти інтереси осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі здійснювати захист їх прав, свобод і законних інтересів при наданні їм психіатричної допомоги
Верховна Рада України, Закон України "Про психіатричну допомогу" № 1489-III від 22.02.2000.

ЗАЛОЖНИК —

особа, яка насильно позбавлена волі (захоплена та утримується в такому стані проти її волі будь-якою особою або групою осіб) під загрозою вбивства, спричинення тілесних ушкоджень, подальшого утримування або скоєння інших насильницьких дій з метою примушення третьої сторони до будь-яких дій.

Держкомкордон України, Правила застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Прикордонних військ, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України від 29.10.1998 №450.

ЗАМАХ НА ЗЛОЧИН —

умисна дія, безпосередньо спрямована на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного.

Кримінальний кодекс України.

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ

-підписка про невиїзд; -особиста порука; -порука громадської організації або трудового колективу, -застава; -взяття під варту; -нагляд командування військової частини.

Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ —

1) сукупність організаційно-технічних заходів і правових норм для запобігання заподіяння шкоди інтересам власника інформації чи автоматизованої системи та осіб, які користуються інформацією.

Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 05.06.1994.

2) заходи, спрямовані на збереження інформації від небажаних наслідків дій, що навмисно або випадково призводять до модифікації, розкриття чи руйнування даних.
Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи №40 від 26.01.1997.

ЗАЯВА (КЛОПОТАННЯ) —

звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення діяльності.

Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996.

ЗБИТОК —

перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати.

Мінфін, "Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати"" № 87 від 30.11.2000.

ЗБРОЙНИЙ ОПІР —

активна протидія будь-якої особи здійсненню прикордонником своїх службових повноважень, поєднана із застосуванням вогнепальної, холодної зброї, а також інших речей та предметів, що можуть бути застосовані як зброя, а також і такий опір, що здійснюється із застосуванням явно непридатної зброї або її імітатора, якщо в обстановці, що склалася, прикордонник не міг і не повинен був сприймати їх як непридатну або імітаційну зброю.

Держкомкордон України, Правила застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Прикордонних військ, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України від 29. 10. 1998 № 450.

ЗБРОЯ —

предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів, і не мають іншого призначення.

Держкомкордон України, Правила застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Прикордонних військ, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України від 29.10.1998 №450.

ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН —

викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарга.

Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996

ЗЛОЧИН —

передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним заковом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок.

Кримінальним кодекс України.

I

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ НОМЕР —

цифровий код, що складається із десяти символів (присвоюється кожній особі згідно з визначеною системою кодування, на підставі даних про дату народження та стать особи).

Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи №40 від 20.01.1997.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ —

1) встановлення на підставі документа, що посвідчує особу власника, та фіксація у письмовій формі прізвища та імені, дати народження та адреси особи, яка здійснює угоду, а також найменування, номера і дати видачі пред'явленого документа, найменування установи, що його видала.

Верховна Рада України, Закон України "Про банки і банківську діяльність" № 2121-III від 07.12.2000.

2) заходи, пов'язані з встановленням органами виконавчої влади особи заявника, який звернувся із заявою про надання йому статусу біженця в Україні і не має документів, що посвідчують його особу, або такі документи підроблені або фальшиві
Верховна Рада України, Закон України "Про біженців" № 2557-III від 21.06.2001.

ІМІГРАНТ —

іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання
Верховна Рада України, Закон України "Про імміграцію" № 2491-III від 07.06.2001.

ІМІГРАЦІЯ —

це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання
Верховна Рада України, Закон України "Про імміграцію" № 2491-III від 07.06.2001.

ІНВЕСТИЦІЯ —

господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно. Інвестиції поділяються на капітальні, фінансові та реінвестиції.

Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994.

ІНОЗЕМЕЦЬ —

особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав

Верховна Рада України, Закон України "Про громадянство України" № 2235-III від 18.01.2001.

ІНСАЙДЕР —

особа (юридична або фізична), яка має доступ до конфіденційної інформації про справи банку завдяки своєму службовому становищу, участі у капіталі банку, родинним зв'язкам і має можливість використовувати своє становище у власних інтересах

Верховна Рада України, Закон України "Про Національний банк України" № 679-XIV від 07.12.2000.

ІНСПЕКТОР —

висококваліфікований працівник України, якому надані відповідні повноваження з перевірки діяльності експлуатанта і який має відповідне посвідчення Укравіації.

Мінтранс України, "Правила сертифікації експлуатантів" від 29.05.1998.

ІНТЕРФЕЙС —

сукупність програмно-апаратних засобів, призначених для здійснення функцій обміну інформацією між різноманітними пристроями в обчислювальних машинах, системах і мережах.

Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи №40 від 20.01.1997.

ІНФОРМАЦІЯ —

1) документовані, або публічно оголошені відомості чи явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.
Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992.

2) відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карт, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості.
Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18.02.1992.

3) сукупність відомостей, знань і повідомлень про об'єкт, явища і процеси.
Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи № 40 від 20.01.1997.

ІНФОРМАЦІЯ В АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМАХ —

сукупність усіх даних і програм, які використовуються в автоматизованих системах незалежно від засобу їх фізичного та логічного представлення.
Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 05.06.1994.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОСОБУ —

сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу.
Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992.

ІНЦИДЕНТ —

пов'язана з космічною діяльністю подія, що призвела до створення загрози життю та здоров'ю людей, а також до пошкодження або знищення майна громадян, підприємств, установ та організацій чи заподіяння шкоди Довкіллю.
Закон України «Про космічну діяльність» від 15.11.1996.

ІСТОТНА ШКОДА —

якщо полягає в заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в п'ять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї ж умови вважається шкода, яка в двадцять п'ять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.
Кримінальний кодекс України.

К

КАСАЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ —

суд, що розглядає справи за касаційними скаргами і протестами на вироки і ухвали суду першої інстанції, які не набрали законної сили.
Кримінально-процесуальний Кодекс України.

КАСАЦІЙНА СКАРГА —

скарга, що подається учасниками процесу до касаційної інстанції на вирок, який не набрав законної сили.
Кримінально-процесуальний Кодекс України.

КАСАЦІЙНЕ ПОДАННЯ —

подання прокурора про скасування або зміну вироку, який не набрав законної сили.
Кримінально-процесуальний Кодекс України.

КАТАСТРОФА —

великомасштабна аварія чи інша подія, що призводить до тяжких, трагічних наслідків

Кабінет Міністрів України, Положення про класифікацію надзвичайних ситуацій №1099 від 15.07.1998.

КАТУВАННЯ —

означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння покарання від 10.12.1984.

КЛІРИНГ —

1) отримання, звірка та поточне оновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів, визначення взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів.

Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997.

2) процедура збирання, сортування, розподілу даних про трансакції, виконані із застосуванням платіжних карток та обчислення нетто-позицій кожного учасника за визначений період часу (найчастіше - за підсумками дня).

Національний банк України, Положення про міжбанківська розрахунки за операції, що здійснюються із застосуванням банківських платіжних карток міжнародної платіжної системи VISA International №490 від 20.11.1998.

КОНКУРЕНЦІЯ —

змагальність підприємців, коли їх самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач.

Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18.02.1992.

КОНСЕНСУС —

загальна згода, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень по суттєвих питаннях у більшості заінтересованих сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних точок зору Верховна Рада України, Закон України "Про стандартизацію" № 2408-III від 17.05.2001.

КОНСОРЦІУМИ —

тимчасові статуті об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення спільної мети.

Закон України «Про підприємства в Україні» від 27.03.1991.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД —

єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996.

КОНСУЛЬСЬКА ЛЕГАЛІЗАЦІЯ —

встановлення і засвідчення справжності підписів на документах та актах і відповідності їх законам держави перебування.

Президент України, Указ «Про Консульський статут України» № 127/94 від 02.04.1994

КОНТРАБАНДА —

1) переміщення товарів, валюта, цінностей та інших предметів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, або групою осіб, які організувалися для заняття контрабандою, а так само таке ж незаконне переміщення історичних і культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних, вибухових речовин, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї).

Кримінальний кодекс України

2) незаконне переміщення через державний кордон СРСР вантажів (товарів, цінностей та інших предметів), тобто перевищення вантажів поза митними установами з порушенням вимог Митного кодексу СРСР або з приховуванням від митного контролю, а також зберігання, переміщення, продаж і купівля таких вантажів на території СРСР; - зберігання іноземних вантажів у кількості, що перевищує звичайну для власного вжитку норму, копи охоронці або власники цих вантажів не доведуть законне одержання їх.; - ввезення або одержання з-за кордону вантажів, хоча б при наявності встановлених дозволів і з сплатою мита, якщо ввезення або одержання цих вантажів зв'язані з незаконним вивезенням, переказом і пересиланням за кордон валют СРСР, валютних цінностей, платіжних документів у карбованцях, які купуються за іноземну валюту без права обороту їх у таку валюту, ювелірних та інших побутових виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінних каменів та лому таких виробів; - незаконні вивезення, ввезення, пересилання і переказ за кордон та з-за кордону валюти СРСР, валютних цінностей, платіжних документів у карбованцях, які купуються за іноземну валюту без права обороту їх у таку валюту, ювелірних та інших побутових виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінних каменів та лому таких виробів; - вчинення всякого роду підготовчих дій до порушень, перелічених у цій статті.

Кодекс України про адміністративні правопорушення.

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ —

доступність інформації тільки адресату.

Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи №40 від 20.01.1997.

КОНФІСКАЦІЯ —

1) означає покарання або захід, призначені судом після розгляду справи стосовно кримінального злочину чи кримінальних злочинів, результатом якого є остаточне позбавлення власності.

Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990.

2) безоплатне вилучення державного майна як санкції за правопорушення. Цивільний кодекс України.

КОРУПЦІЯ —

1) діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 05.10.1995.

2) діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 05.10.1995.

КРАДІЖКА —

1) таємне викрадення індивідуального майна громадян. Кримінальний кодекс України.

2) таємне викрадення індивідуального майна громадян. Кримінальний кодекс України.

КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ —

1) не є злочином дія, яка хоч і підпадає під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що загрожує інтересам держави, громадським інтересам, особі чи правам цієї людини або інших громадян, якщо цю небезпеку за даних обставин не можна було усунути іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернута шкода.

Кримінальний кодекс України.

2) не є злочином дія, яка хоч і підпадає під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що загрожує інтересам держави, громадським інтересам, особі чи правам цієї людини або інших громадян, якщо цю небезпеку за даних обставин не можна було усунути іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернута шкода.

Кримінальний кодекс України.

Л

ЛЕГКЕ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ, ЩО НЕ СПРИЧИНИЛО КОРОТКОЧАСНОГО РОЗЛАДУ ЗДОРОВ'Я ЧИ НЕЗНАЧНОЇ СТІЙКОЇ ВТРАТИ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ —

1) ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів.

МОЗ України, Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17.01.1995. № 6.

2) ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів.

МОЗ України, Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 17.01.1995. № 6.

ЛЕТАЛЬНИЙ НАСЛІДОК —

1) смерть хворого в процесі хіміотерапевтичного чи хірургічного лікування від будь-якої причини.

МОЗ України, Інструкція про поділ на групи контингентів протитуберкульозних диспансерних закладів від 29.07.1996. №233.

2) смерть хворого в процесі хіміотерапевтичного чи хірургічного лікування від будь-якої причини.

МОЗ України, Інструкція про поділ на групи контингентів протитуберкульозних диспансерних закладів від 29.07.1996. № 233.

ЛІКВІДАЦІЯ БАНКУ —

процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до положень цього Закону

Верховна Рада України, Закон України "Про банки і банківську діяльність" № 2121-III від 07.12.2000.

М

МАРОДЕРСТВО —

1) викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих і поранених. Кримінальний кодекс України.

2) викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих і поранених. Кримінальний кодекс України.

МІЛІЦІЯ В УКРАЇНІ —

державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Закон України «Про міліцію» від 20.12.1990.

МОРАЛЬНА ШКОДА —

школа, яку заподіяно особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991.

МУЖОЛОЗТВО —

статеві зносини чоловіка з чоловіком.

Кримінальний кодекс України.

Н

НАБУВАЧІ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ —

фізичні та юридичні особи, які потребують і отримують благодійну допомогу.

Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997.

НАЙМАНСТВО —

вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах інших держав або у насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади, або порушення територіальної цілісності, атак само використання найманців.

Кримінальний кодекс України.

НАКЛЕП —

поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу.

Кримінальний кодекс України.

НАПАД —

насильницькі дії або погроза вчинення насильницьких дій стосовно прикордонників у зв'язку з службовою діяльністю або результатів службової діяльності, що вчиняються таємно або відкрито (спричинення тілесних ушкоджень, відібрання зброї, зв'язування, вбивство тощо). Напад як такий не перестає ним бути, якщо його лише зупинено і в кожному мить він може розпочатися знову. Напад вважається закінченим, коли він перерваний захистом або припинений самим нападником.

Держкомкордон України, Правила застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Прикордонних військ, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України від 29.10.1998. № 450.

НАРКОМАНІЯ —

хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенціями ООН чи Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України, і характеризується психічною або фізичною залежністю від них.

Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15.02.1995.

НЕОБХІДНА ОБОРОНА —

дії, вчинені з метою захисту інтересів чи прав особи, яка захищається, або іншої особи, інтересів суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання шляхом завдання шкоди тому, хто посягає, якщо таю дії були зумовлені потребою негайного відвернення чи припинення посягання.

Кримінальний кодекс України.

НЕОСУДНІСТЬ —

не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої да або керували ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

Кодекс України про адміністративні правопорушення.

НЕПОКОРА —

відкрита відмова виконати наказ начальника, а так само інше умисне невиконання наказу.

Кримінальний кодекс України.

НЕПРАЦЕЗДАТНІСТЬ —

стан об'єкта, при якому значення хоча б одного параметру, що характеризує здатність виконувати задані функції, не відповідають вимогам нормативно-технічної і/

або конструкторської (проектної) документації.

Мінекобезпеки України, Положення про порядок розслідування та обліку порушень в роботі атомних станцій № 69 від 03.07.1996.

О

ОПОВІЩЕННЯ —

доведення сигналів і повідомлень органів цивільної оборони про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій і населення.

Кабінет Міністрів України, Положення про організацію оповіщення і зв'язку у надзвичайних ситуаціях від 15.02.1999 №192.

ОПЦІОН —

1) стандартний документ, який засвідчує право придбати (продати) цінні папери (товари, кошти) на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на час укладення такого опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994.

2) контракт, що дає його власнику право, але не зобов'язання купити або продати цінні папери, товари або кошти завстановленою ціною протягом встановленого періоду.

Національний банк України, Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України № 388 від 21.11.1997.

3) стандартний документ, що засвідчує право придбати (продати) базовий актив на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на час укладення такого контракту або на час такого придбання за рішенням сторін контракту.

Кабінет Міністрів України, Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів від 19.04.1999 № 632.

ОРГАНИ ДІЗНАННЯ —

-міліція; -податкова міліція у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також у справах про приховування валютної виручки; - органи безпеки у справах, віднесених законом до їх відання; - командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ у справах про всі злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені робітниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку із виконанням службових обов'язків або в розташуванні частини, з'єднання, установи; - митні органи в справах про контрабанду ; - начальники виправно-трудова установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудова профілакторіїв і виховно-трудова профілакторіїв у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені в розташуванні зазначених установ; - органи державного пожежного нагляду у справах про пожежі і порушення протипожежних правил; - органи прикордонної охорони у справах про порушення державного кордону, - капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні. Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ОРГАНИ ПОПЕРЕДНЬОГО СЛІДСТВА —

слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі податкової міліції і слідчі органів безпеки.

Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ОРГАНІЗАТОР —

1) особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням. Кримінальний кодекс України.

2) юридична особа, якій замовник може доручити на договірних засадах організацію, підготовку та проведення торгів (тендерів).

Кабінет Міністрів України, Постанова «Про проведення торгів (тендерів) у будівництві» від 01.09.1998.

ОРГАНІЗАЦІЯ —

організація (підприємство), що зареєстрована в установленому порядку і одним з основних напрямків діяльності якої є технічне обслуговування авіаційної техніки. Має відповідний сертифікат на право виконання відповідних видів робіт. Організацією може бути самостійне підприємство, експлуатант, аеропорт.

Мінтранс України, Правила сертифікації організацій з технічного обслуговування авіаційної техніки № 205 від 29.05.1998.

ОРЕНДА —

1) засноване на договорі строкове платне володіння, користування земельною ділянкою.

Закон України «Про тату за землю» від 19.09.1996.

2) угода, за якою орендар набуває права користування необоротним активом за плату протягом погодженого з орендодавцем строку.

Мінфін, Наказ України "Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 14 "Оренда"" № 181 від 30.11.2000.

ОСОБА БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА —

особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином

Верховна Рада України, Закон України "Про громадянство України" № 2235-III від 18.01.2001.

ОСОБИСТА ПОРУКА —

відібрання від осіб, що заслуговують довір'я, письмового зобов'язання проте, що вони ручаються за належну поведінку та явку обвинуваченого за викликом і зобов'язуються при необхідності доставити його в органи дізнання, попереднього слідства чи в суд на першу проте вимогу.

Кримінально-процесуальній Кодекс України.

ОСОБЛИВО ЗЛІСНЕ ХУЛІГАНСТВО —

да, передбачені частинами 1 або 2 статті 206 КК України, якщо вони вчинені з застосуванням чи спробою застосування вогнестрільної зброї або ножів, кастетів чи іншої холодної зброї, а так само інших предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень.

Кримінальний кодекс України.

П**ПАСПОРТ —**

(від фр. - passeport) - документ, що видається державою для посвідчення особи своїх громадян (первісне значення - дозвіл на проїзд через порт).

Кабінет Міністрів України, Концепція створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи №40 від 20.01.1997.

ПИСЬМОВІ ДОКАЗИ —

всякого роду документи, акти, листування службового або особистого характеру, що містять в собі відомості про обставини, які мають значення для справи.
Цивільний процесуальний кодекс України.

ПІДВІДОМЧІСТЬ —

визначена законом сукупність повноважень арбітражних судів щодо розгляду справ, віднесених до компетенції.

Вищий арбітражний суд України, Роз'яснення «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ арбітражним судам» від 08.02.1996.

ПІДМОВНИК —

особа, яка схилила до вчинення злочину.
Кримінальний кодекс України.

ПІДОЗРЮВАНИЙ —

особа, затримана по підозрінню у вчиненні злочину, особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого.
Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ПІДПИСКА ПРО НЕВИЇЗД —

відібрання від підозрюваного або обвинуваченого письмового зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого.
Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ПІДСУДНІСТЬ —

розмежування компетенції стосовно розгляду справ між окремими арбітражними судами.

Вищий арбітражний суд України, Роз'яснення «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ арбітражним судам» від 08.02.1996.

ПОВНОВАЖЕННЯ —

означають документ, який виходить від компетентного органу держави і за допомогою якого одна чи кілька осіб призначаються репрезентувати цю державу з метою ведення переговорів, прийняття тексту договору або встановлення його автентичності, вираження згоди цієї держави на обов'язковість для неї договору або з метою вчинення будь-якого іншого акта, що стосується договору.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969

ПОГРОЗА ПРАЦІВНИКОВІ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ —

погроза вбивством, насильством чи знищенням майна працівникові правоохоронного органу, а так само його близьким родичам у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

Кримінальний кодекс України.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ —

об'єднання громадян прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і

представництво в їх складі.

Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992.

ПОПЕРЕДНЄ УВ'ЯЗНЕННЯ —

запобіжний захід щодо обвинуваченого, підсудного, підозрюваного у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили.

Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993.

ПОСВІДЧЕННЯ —

розгорнута книжка розміром 70x200 міліметрів у твердій обкладинці, обтягнутій лідерином чорного кольору, на лицьовому боці якої в центрі зображено Державний герб України, під ним напис ПОСВІДЧЕННЯ. Папір на звороті має захисну сітку синьо-жовтого кольору.

Кабінет Міністрів України, Постанова «Про посвідчення на право користування пільгами членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли) чи пропали безвісти під час проходження військової служби» від 28.05.1993 № 379.

ПОСТАНОВА —

рішення органу дізнання, слідчого і прокурора, а також рішення, які виніс суддя одноособове, і рішення президії суду, Пленуму Верховного Суду України. Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ПОТЕРПІЛИЙ —

особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Кримінально-процесуальний Кодекс України.

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ —

органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993.

ПРОВОКАЦІЯ ХАБАРА —

свідоме створення посадовою особою обстановки і умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара, щоб потім викрити того, хто дав або взяв хабара.

Кримінальний кодекс України.

ПРОКУРОР —

Генеральний прокурор України, прокурор Республіки Крим, прокурор області, прокурор міста Києва, районний, міський прокурор, військовий прокурор, транспортний прокурор та інші прокурори, прирівняні до прокурорів областей, районних або міських прокурорів, їх заступники і помічники, прокурори управлінь і відділів прокуратур, які діють у межах своєї компетенції.

Кримінально-процесуальний Кодекс України.

РОЗБІЙ —

напад з метою заволодіння індивідуальним майном громадян, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Кримінальний кодекс України.

РОЗКРАДАННЯ ДЕРЖАВНОГО АБО КОЛЕКТИВНОГО МАЙНА ШЛЯХОМ КРАДІЖКИ —

таємне викрадення державного або колективного майна (крадіжка).

Кримінальний кодекс України.

РОЗКРАДАННЯ ДЕРЖАВНОГО АБО КОЛЕКТИВНОГО МАЙНА ШЛЯХОМ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ АБО ЗЛОВЖИВАННЯ ПОСАДОВИМ СТАНОВИЩЕМ —

привласнення чи розтрата державного або колективного майна, яке було ввірено винному чи перебувало в його віданні.

Кримінальний кодекс України.

РОТАЦІЯ —

планове заміщення працівників дипломатичної служби у закордонних дипломатичних установах України в порядку, визначеному Міністерством закордонних справ України Верховна Рада України, Закон України "Про дипломатичну службу" № 2728-III від 20.09.2001.

С**САМОУПРАВСТВО —**

1) самовільне, всупереч встановленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується іншою особою або державним чи громадським підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями було заподіяно істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян.

Кримінальний кодекс України.

2) самовільне, всупереч встановленому законом порядку, здійснення свого дійсного або гаданого права, що не завдало істотної шкоди громадянам або державним чи громадським організаціям.

Кодекс України про адміністративні правопорушення.

СВІДОЦТВО ЕКСПЕРТА —

офіційний документ, що засвідчує певну його кваліфікацію; має встановлену форму, що відповідає профілю спеціального навчання.

Мінфін України, Положення про акредитацію експертів-гемологів дорогоцінного, напівдорогоцінного та декоративного каміння від 06.03.1997.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї —

протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї

Верховна Рада України, Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" № 2789-III від 15.11.2001.

СЕЛЯНСЬКЕ (ФЕРМЕРСЬКЕ) ГОСПОДАРСТВО —

1) форма підприємництва громадян України, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» 22.06.1993.

2) сімейно-трудова об'єднання осіб або господарство, створене однією особою, що займаються виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, її переробкою та реалізацією і зареєстроване в органах місцевого самоврядування. Держкомстатистики України, Інструкція про порядок складання статистичної звітності з капітального будівництва від 16.05.1996.

СКАРГА —

звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, об'єднань громадян, підприємств, посадових осіб.

Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996

СЛІДЧИЙ —

слідчий прокуратури, слідчий органів внутрішніх справ, слідчий органів безпеки, слідчий податкової міліції.

Кримінально-процесуальний Кодекс України.

СПІВУЧАСТЬ —

умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину.

Кримінальний кодекс України.

СУД —

Верховний Суд України, Верховний суд Республіки Крим, обласний, Київський і Севастопольський міські, міжобласний, районний (міський), міжрайонний (окружний) суди, військовий суд, суддя, який одноособово розглядає справу.

Кримінально-процесуальний кодекс України.

СУД ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ —

суд, що має право винести вирок у справі.

Кримінально-процесуальний Кодекс України.

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА —

дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду.

Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994.

Т**ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ —**

відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці

Кримінальний кодекс України.

ТРЕТЕЙСЬКИЙ СУД —

одноособовий арбітр або колегія арбітрів.

Закон України "Про міжнародний комерційний арбітраж" від 24.02.1994.

ТРУДОВИЙ АРБІТРАЖ —

орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і приймає рішення по суті трудового спору (конфлікту).

Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998.

ТЯЖКИЙ ЗЛОЧИН —

перелічені в частині 2 статті 7' КК України умисні діяння, що являють підвищену суспільну небезпеку.

Кримінальний кодекс України.

ТЯЖКИЙ ПСИХІЧНИЙ РОЗЛАД —

розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати оточуючу дійсність, свій психічний стан і поведінку Верховна Рада України, Закон України "Про психіатричну допомогу" № 1489-III від 22.02.2000.

ТЯЖКИЙ ПСИХІЧНИЙ СТАН ЧИ ПСИХІЧНИЙ РОЗЛАД —

стан, що супроводжується затмаренням свідомості, порушенням мислення, волі, емоцій, інтелекту або пам'яті, які перешкоджають сприйняттю особою навколишньої дійсності, свого стану або поведінки. "

Закон України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними.

У**УГОДИ —**

угодами визнаються дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Цивільний кодекс України.

УМИСНЕ ВБИВСТВО ПРИ ОБТЯЖУЮЧИХ ОБСТАВИНАХ —

умисне вбивство: а) з корисливих мотивів. б) з хуліганських мотивів. в) вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку. г) двох або більше осіб. д) жінки, яка завідомо для винного була в стані вагітності; е) вчинене з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох осіб; ж) вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане з звалтуванням. з) вчинене особливо небезпечним рецидивістом або особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 95 - 97 цього Кодексу. и) вчинене на замовлення. і) вчинене за попереднім зговором групою осіб або організованою групою.

Кримінальний кодекс України.

УМИСНЕ ЛЕГКЕ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ —

умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності.

Кримінальний кодекс України.

УМИСНЕ СЕРЕДНЬОЇ ТЯЖКОСТІ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ —

умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, що не є небезпечним для життя, але таке, що спричинило тривале порушення функцій будь-якого органу або інший тривалий розлад здоров'я без наслідків, зазначених у статті 101 цього Кодексу.

Кримінальний кодекс України.

УМИСНЕ ТЯЖКЕ ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ —

умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, або таке, що спричинило втрату будь-якого органу або втрату його функцій, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний з стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, або перервання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

Кримінальний кодекс України.

УМОВИ ПРАЦІ —

сукупність факторів виробничого середовища, що впливають на здоров'я і працездатність людини в процесі праці.

Мінпраці України, Методичні рекомендації для проведення атестації робочих місць за умовами праці № 41 від 01.09.1992.

УПОВНОВАЖЕНА ОСОБА —

1) представник, довірена юридична або фізична особа, яка діє на підставі чинного законодавства України.

Фонд Державного майна України, Тимчасове положення про реєстри акціонерів відкритих акціонерних товариств, що створюються на базі приватизованих підприємств № 823 від 04.07.1995.

2) фізична або юридична особа, якій власник рахунка надає повноваження щодо отримання інформації із системи реєстру, внесення змін до системи реєстру, участі в загальних зборах емітента, отримання доходів по цінних паперах тощо. Обсяг повноважень уповноваженої особи визначається довіреністю, виданою на її ім'я власником особового рахунка, або іншими документами, визначеними чинним законодавством.

Держкомціннихпаперів України, Рішення про впорядкування діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів № 60 від 26.05.1998.

УПОВНОВАЖЕНИЙ ОРГАН —

компетентна організація, яка не залежить від підприємств, де працюють фахівці, які атестуються, уповноважена незалежним органом з атестації здійснювати підготовку до атестації та проведення кваліфікаційного іспиту.

Держнагляддохоронпраці України, Правила атестації фахівців неруйнівного контролю № 118 від 06.05.1997.

УХВАЛА —

всі рішення, крім вироку, які виніс суд першої інстанції в судових та розпорядчих засіданнях, і рішення, винесені судом касаційної інстанції, а також рішення колегії в кримінальних справах Верховного Суду України.

Кримінально-процесуальний Кодекс України.

УЧАСНИКИ ПРОЦЕСУ —

обвинувачений, підозрюваний, захисник, а також потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники.

Кримінально-процесуальний Кодекс України.

Ф

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І —

умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності
Верховна Рада України, Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" № 2789-III від 15.11.2001.

ФІЗИЧНІ ОСОБИ —

громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України.
Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991.

ФОНОГРАМА —

виключно звуковий запис будь-якого виконання чи інших звуків. Грамофонні платівки, диски, магнітофонні касети та інші носії записів є примірниками фонограми.
Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993.

ФОРМУВАННЯ СПРАВ —

групування виконаних документів у справи відповідно до номенклатури справ.
МОЗ України, Інструкція з діловодства у Міністерстві охорони здоров'я України від 05.02.1998. № 20.

Х

ХАЛАТНІСТЬ —

невиконання або неналежне виконання посадовою особою своїх службових обов'язків через недбале чи несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб.
Кримінальний кодекс України.

ХУЛІГАНСТВО —

умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства.
Кримінальний кодекс України.

Ц

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ —

здатність особисто здійснювати свої права в суді та доручати ведення справи представникові (цивільна процесуальна дієздатність) належить громадянам, які досягли повноліття, а також юридичним особам.
Кодекс законів про працю України.

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОЗДАТНІСТЬ —

здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки (цивільна процесуальна правоздатність) визнається за всіма громадянами України незалежно від походження

, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин, а також за державними підприємствами, установами, організаціями, колгоспами, іншими кооперативними організаціями, їх об'єднаннями, іншими громадськими організаціями, які користуються правами юридичної особи.

Цивільний процесуальний кодекс України.

ЦИВІЛЬНИЙ ВІДПОВІДАЧ —

як цивільних відповідачів може бути притягнуто батьків, опікунів, піклувальників або інших осіб, а також підприємства, установи та організації, які в силу закону несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями обвинуваченого.

Кримінально-процесуальний кодекс України.

ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗИВАЧ —

громадянин, підприємство, установа чи організація, які зазнали матеріальної шкоди від злочину і пред'явили вимогу про відшкодування збитків відповідно до статті 28 цього Кодексу.

Кримінально-процесуальний кодекс України.

Ч

ЧАС ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ —

часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкодавця, а при оголошенні його померлим в день, зазначений в етапі 21 цього Кодексу.

Цивільний кодекс України.

ЧАСТКОВА ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ —

здатність до професійної або некваліфікованої праці, що збереглася у осіб, які зазнали каліцтво або перенесли захворювання.

МОЗ України, Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи від 17.01.1995. № 6.

Ш

ШАХРАЙСТВО —

заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довір'ям.

Кримінальний кодекс України.

ШКОДА —

істотна шкода, заподіяна національному товаровиробнику, або загроза заподіяння істотної шкоди національному товаровиробнику, або істотне перешкодження створенню чи розширенню національним товаровиробником виробництва подібного товару.

Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22.12.98; Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.1998.

ШПИГУНСТВО —

передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або представникам відомостей, що становлять державну чи військову таємницю, вчинені іноземним громадянином або особою без громадянства на шкоду інтересам України.

Кримінальний кодекс України.

ШТРАФ —

1) грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в особливій частині, а також в статтях 45 і 46-1 КК України.
Кримінальний кодекс України.

2) грошове стягнення, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених цим Кодексом та іншими законами України.
Кодекс України про адміністративні правопорушення.

ШТРАФНА САНКЦІЯ (ШТРАФ) —

плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків від суми податкового зобов'язання (без урахування пені та штрафних санкцій), яка справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним правил оподаткування, визначених відповідними законами Верховна Рада України, Закон України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" № 2181-III від 21.12.2000.

Ю**ЮРИДИЧНІ ОСОБИ —**

організації, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді, арбітражі або в третейському суді.
Цивільний кодекс України.

Я**ЯДЕРНА ШКОДА —**

1) втрата життя, будь-які ушкодження, завдані здоров'ю людини, або будь-яка втрата майна, або шкода, заподіяна майну, або будь-яка інша втрата чи шкода, що є результатом небезпечних властивостей ядерного матеріалу на ядерній установці або ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки чи надсилається до неї, крім шкоди, заподіяної самій установці або транспортному засобу, яким здійснювалося перевезення. .
Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995.

2) оператор ядерного судна відповідає за ядерну шкоду, заподіяну внаслідок ядерного інциденту з ядерним судном, крім випадків, зазначених у частині першій статті 316 цього Кодексу. Ядерна шкода означає шкоду, заподіяну особі або майну радіоактивними властивостями або поєднанням радіоактивних властивостей з токсичними, вибуховими та іншими небезпечними властивостями ядерного палива, радіоактивних продуктів ядерного судна або їх відходів, а також витрати, проведені з метою відвернення шкоди або зменшення її розміру.
Кодекс торговельного мореплавства України.

ЯДЕРНИЙ ІНЦИДЕНТ —

будь-яка подія або ряд подій одного й того ж походження, що завдають ядерної шкоди (крім розділу XIII, де цей термін вживається у значенні відповідно до частини другої цієї статті).

Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995.